

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra Frederiksborg Amt

FRA
FREDERIKSBORG AMT

Billedet på årbogens omslag bringes i tilknytning til G. V. Elkjærs artikel om skytte- og gymnastikforeningerne i amtet. Det viser mesterskytten købmand Alfred Willerup, Hillerød, som vandt kongepokalen ved det store landsstævne i Odense 1894. Alfred Willerups fader, købmand F. C. Willerup i Hillerød, havde fra »Skytteforeningen for Frederiksborg og Omegns« oprettelse i 1862 straks gjort sig gældende som præmietager i stor stil, men han blev overgået af sønnen Alfred Willerup, der blev en præmiesluger ved danske og nordiske stævner. Billedet viser ikke alene kongepokalen på piedestalen (nu på Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg slot), men også de talrige præmiesølvplader, han modtog, og som efterhånden dækkede riflens sider; den forsvandt under Besættelsen, da tyskerne forlangte våbenaflevering. Det er utrolig mange præmier, Alfred Willerup nåede at få, da han kun var 37 år gammel ved sin død i 1898.

Disse oplysninger og billedet er hentet fra den, sidste år udsendte, smukke bog »Det gamle Hillerød, Bysvenden fortæller« af afdøde redaktør Svend Nielsen, udgivet af Dansk Bladforlag ApS, København, tilrettelagt af Nels Petersen, Hillerød.

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

ÅRBOG 1982

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND
HILLERØD
1982

INDHOLD

Forord	- 5
Leif Nielsen: Højskolerne i Frederiksborg amt	7- 34
H. Thueslev: Kalkgravningen i Terkelskov	35- 44
Jens Lampe: Kirketyven, der blev slave på Kronborg og urmager i Tikøb	45- 49
Find Asmund: Noget om foreningen »Frem« og dens forenings- og forsamlingshus i Snekkersten	51- 70
G. V. Elkjær: Om oprettelsen af de første skytteforeninger i Frederiksborg amt, samt deres betydning og senere udvikling indtil 1954	71- 76
Klaus Ebbesen: Stenaldergrave ved Sjælsø	77- 92
Foreningsmeddelelser	93-100
Stikordsregister	101-104

Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund ved skriftudvalget:
Henning Henningsen, Kenno Pedersen, H. Ring og Torben Topsøe-Jensen

ISBN 87 87415 19 4

Trykt i C. Nordlundes Bogtrykkeri, Hillerød, v. Claus Bondesen.

FORORD

Fra Frederiksborg amt, årbog 1982 er igen en almindelig årbog; i modsætning til jubilæumsårbogen fra 1981 er formatet det sædvanlige. Også indholdsmæssig har vi valgt at bringe flere varierede artikler fra amtet, men een af dem fortæller om det samme i amtets forskellige dele, nemlig artiklen om højskolerne. Der er særlig grund til at lægge mærke til denne artikel, fordi læseren herved stifter bekendtskab med, hvad der i dag kræves af en specialeopgave til HF-eksamen. Derfor er artiklen ikke udtømmende om den enkelte højskole; den er at betragte som en grundig oversigt.

To af de øvrige artikler beskæftiger sig med foreningsemner, som beretningen om foreningen Frem i Snekkersten og afdøde viceskoleinspektør Elkjærs afhandling om skytte- og gymnastikforeningerne i Frederiksborg amt, en beretning, som vi modtog ved indsamlingen af gamle minder i 1976. Disse to artikler viser, hvor vigtigt det er at indsamle foreningsprotokoller i de lokale arkiver, en indsamling, der netop nu gøres en særlig indsats for.

De øvrige beretninger om stenaldergrave ved Sjælsø, kalkgravning i Terkelskov og om kirketyvens skæbne er alle artikler, der giver læserne indblik i vigtige sider af fortidens liv og dens mennesker.

Skriftudvalget takker artikelforfatterne, fordi de har tilsendt os deres arbejder til offentliggørelse, de er jo hver for sig ansvarlige for indholdet og formen. Vi håber, at vore medlemmer vil synes om den afvekslende årbog. Vi ville meget gerne have artikler fra alle dele af amtet, så derfor beder vi læserne om at interessere sig for vedlagte opfordring om stof.

HØJSKOLERNE I FREDERIKSBORG AMT

af Leif Nielsen

INDLEDNING

I den følgende tekst vil højskolerne i Frederiksborg Amt samt de mænd, der stod bag disse, blive omtalt. Ligeledes vil jeg give en kort beskrivelse af Grundtvig, manden bag hele folkevækkelsen i Danmark.

Når jeg netop har valgt Frederiksborg Amt, er det fordi dette område giver et virkeligt godt indtryk af højskolen med alle de brydninger, der har været i Danmark i den tid.

Når jeg finder det værdifuldt at beskæftige mig med højskolen, er det fordi, det er et rent dansk fænomen. Vi herhjemme har altid været så villige til at »importere« andre landes skikke og vaner, men højskolen, dens tanker og principper, har kunnet »eksporteres« rent kulturelt, da flere lande har taget højskoleideen op.

At højskolen er blevet en succes herhjemme tør vel fastslåes som en kendsgerning alene deri, at der i Danmark i 1982 fandtes 90 højskoler spredt ud over landet. Grunden til at der er så mange skyldes vel nok de mange forskellige livsanskuelser, som netop højskoleprincippet giver en god grobund for.

Højskolen er blevet et »opdragelsesmiddel« for unge mennesker, en folkesag om man vil. Om man så tilhører den ene eller den anden politiske eller religiøse retning, er der en højskole for en.

Højskolen og dens principper er gamle, men med en omstilling og tilpasning til det moderne samfund, er den blevet et stykke dansk kulturliv, som vi kan være stolte af at »slæbe« med os.

GRUNDLAGET FOR HØJSKOLEN I FREDERIKSBORG AMT

Inden for Frederiksborg Amts grænse er der ialt startet 13 højskoler. At starte en højskole kræver initiativ og vilje for at overvinde problemerne indtil skolen er etableret, men at holde den igang kan være et endnu større arbejde.

Samfundets stadige ændring og de deraf skiftende behov og krav til de mennesker, der lever i det, gør det vanskeligt for en skole, der hviler i nogle fasttømrede idiologier, at overleve.

De mænd, der stod bag dannelsen af de første skoler, var som regel en kreds af religiøse eller en kreds af politiske interesserede bønder, der som skoleledere valgte præster eller unge lærere.

De så, at med udviklingen i samfundet måtte der oplysning til. Samtidig var det en protest mod almueskolen og dens indlæringsmetoder.

Med Grundlovens indførelse i 1849, ændring i landbrugets afsætningsformer og deraf kravet til bedre kvalitet var der nok at bygge på for de første højskoler.

Det mest almindelige var, at forstanderen ejede skolen, og han kunne styre den helt efter sit eget hoved. Han havde således mulighed for at ansætte de lærere, han fandt passende, uanset deres eksaminer eller mangel på samme.

Årsforløbet på højskolerne tog skyldigt hensyn til landbrugets behov for arbejdskraft. Således var karlene på skole om vinteren fra november til sidst i marts måned. I denne periode var der kun pasning af gårdens dyrehold og tærskning af det indkørte korn at varetage.

Pigerne sad så på skolebænken i sommermånederne maj, juni og juli for at vende hjem i den travle tid i august, hvor der skulle syltes til den daglige husholdning og hjælpes til med høsten.

De første pionerer inden for højskolebevægelsen var vel nok alle inspireret af Grundtvig hans tanker og ideer (herom senere), men rammerne var og er jo vide, så der var plads nok til at prøve med alle de ideer, som hver enkelt havde for at starte en skole. De første skolers oprindelse og tanker var derfor forskellige, men de bar alle præg af det lokale samfund og henvendte sig som sådan kun til omegnens unge.

Rammerne var uprøvede, men mulighederne var små, lokalemæssigt og med en stram økonomi var det ikke altid lige nemt at være lærer på en sådan skole. Alle de regler og love vi idag kender angående rumstørrelser, udluftning, hviletidsperioder o.s.v. kendte man ikke til, og læreren såvel som eleverne måtte tage det som det kom. Det bedste indtryk af hvordan det var at være lærer på datidens betingelser fås af nedenstående brev, som er skrevet af en ung lærer på Uldum højskole, Peter Bojsen i 1859:

»Eleverne er vadmelsklædte bønderkarle, ikke nær så fine som dem i Rødding. Her er 37. Jeg synger på kraft med dem, og de brøler med, så det dunder. Jeg formaner dem til, at de endelig må synge fra leveren, selv om de ikke kan gøre det bedre end nattens ugle. I skolestuen er der alt for lavt til loftet; tobaksrøgen og dampen af de mange mennesker samler sig ved bjælkerne og drypper ned igen. Allerværst er det på katederet, så jeg har undertiden måttet tage regnkappe på, men det gør ingenting. Her er stemning og altid godt humør - det er hovedsagen. Bøger er her ingen af, hverken for lærere eller elever. Vi lærere må spinde alting ud af os selv. Det kan måske være godt nok, fordi vi så ikke fristes til at blive lærde, men alligevel savner jeg den store bogsamling, vi havde i Rødding. Heller ikke er her nogen plan for undervisningen. Rotwitt (forstanderen) holder på, at der altid fra den tidlige morgen til aften kl. 12, skal være en lærer i skolestuen hos

eleverne, og så skiftes Rotwitt og jeg til at være enten dér eller i dagligstuen - de to eneste rum, hvori der er varme. Ja, med varmen er det skralt nok, for det blæser altid her... I dagligstuen er der altid folk fra byen eller omegnen. Kaffekedlen er aldrig af ilden, og nogle vil i stedet for fløde have brændevin i kaffen - det kalder de en »sort«. Så går det løs med drøftelse af alt mellem himmel og jord - ja, den kunst at snakke kan man rigtignok lære her. På lørdag skal vi have folkemøde, og jeg skal der holde mit første offentlige foredrag. Det værste er, at her ikke er spor af ro til nogen forberedelse. Da jeg beklagede mig derover til Rotwitt, svarede han blot med en skraldende latter: »Gik jeg i stå, kunne byens gamle smed tage fat, han forstod at bruge forhammeren«.¹

Så anstrengende kunne livet altså forme sig for en højskolelærer i de år.

Højskolens mest benyttede pædagogiske middel eller værktøj om man vil, var det levende ord, altså næsten kun bygget op over foredrag og diskussioner, vægten lå på historie og dansk. En vis form for tværfaglig undervisning var allerede dengang brugt.

»Når unge bønderkarle, der kom helt uden forudsætning, fik at vide, at geometri betød landmåling, og at Ægypterne grundlagde denne videnskab, fordi den var nødvendig for at genfinde markskellene, når oversvømmelsen havde udslettet dem, så blev det ligesom lettere at forstå og lettere at se der var mening i det.«²

Det var også lettere for lærerne, der jo til tider stod uden pædagogisk uddannelse og erfaring, ad den vej at finde en undervisningsform, som eleverne kunne se en mening i.

Økonomien på skolerne havde mange gange meget tilbage at ønske, men datidens skoler var fra starten indstillet på at skulle klare sig for små midler. Den siddende regering i 1851 besluttede dog efter lange og stridbare forhandlinger at yde statstilskud til højskolerne, hvilket de senere skiftende regeringer altid har fulgt op. I dag er alle højskoler tilskudsberettiget uanset deres ideologi eller tro.

Skolerne her i amtet fik altså statstilskud fra starten og til tider også støtte fra amtet, samt hvad der ellers bød sig fra private.

HØJSKOLEBEVÆGELSEN I DANMARK

Oplysning af såvel åndelig som faglig karakter for derigennem at skabe udvikling i samfundet, er ikke en tanke af nyere dato.

Den første skole, der åbnedes for unge mænd, der ville lære mere efter overstået konfirmation og dermed den tvungne skolegang, åbnede allerede år 1800 på Næsgård ved Stubbekøbing.

Skolen blev oprettet af »Det Classenske Fideicommiss«. Dette har til opgave at fremme oplysning, støtte arbejdsomhed, lindre fattigdom.

Manden bag disse ønsker var generalmajor J. Fr. Classen (født 1725, død 1792). Classen havde selv midlerne til støtte for sine ønsker, han havde nemlig grundlagt bl.a. kanonstøberiet og krudtværket i Frederiksværk, og må som sådan betragtes som byens grundlægger. Desforuden ejede han flere godser. En del af disse enorme værdier overgik i følge hans testamente til det dannede Fideicommiss. Dette ejede altså skolen.

»Den Classenske Agerbrugsskole« var navnet, man havde valgt, og som forstander var udpeget den meget berejste og dygtige mand O. Chr. Olufsen; udover den her foranstående titel kunne han smykke sig med følgende: landmåler, jurist, professor i statsvidenskab og forfatter (bl.a til »Gulddåsen«). Selv med en så dygtig mand i spidsen var tiden endnu ikke moden. Skolen, der stod færdig med bygninger, inventar og lærere, kom først igang 49 år efter, da der det første år kun meldte sig én elev, og med så ringe tilslutning startede undervisningen ikke. De følgende vintre blev resultatet ikke bedre, og skolen blev opgivet for en tid.

Tankerne om oplysning havde også grobund andre steder end på Lolland. I Sundbylille mellem Frederikssund og Slingerup startede d. 1.-6. 1841 en højere bondeskole. Initiativtager var cand. phil. Niels Holger Callesen, der med en sjælden iver og interesse for oplysningsarbejdet fik lejet sig ind i et hus, der var egnet til formålet. Han stod nu ikke helt alene om projektet; med støtte fra en del landmænd og redaktør Vosbein, Hillerød, kom skolen godt igang. De mænd, der støttede skolen, havde taget følgende beslutning: »En for alle og alle for en, at sørge for skolens fornødenheder«. ³ samt sikre læreren, altså N.H. Callesen, løn og fri bolig plus ekstrabetaling for hver elev udover 10, der søgte skolen. Med lærerens iver og interesse for sit arbejde kom elevtallet snart op på tyve, plus at der til selve skolen blev knyttet en afdeling med håndgerning for unge piger.

Man gik derfor igang med at udstede aktier til brug for bygning af en ny og større skole; det skal også nævnes, at kong Christian d. 8. støttede projektet med en pengegave på 400 rigsdaler.

Den nye skole blev bygget på et opkøbt areal af ca. 6 tønder lands størrelse, der var nu rigelig plads såvel ude som inde i den nye skole.

Skolen virkede med et godt resultat i 4 år, men så kom krigen i 1848, og egnens unge og bedste karle måtte nu af sted for at forsvare fædrelandet, og de øvrige var der så rigeligt brug for i landbruget. Læreren ville ikke modtage løn, når han ingen elever havde, og søgte derfor en anden stilling. Med den lærerkrafts forsvinden kom skolen aldrig igang efter krigen, og bygningerne blev derfor solgt til andet formål.

De her nævnte skolers ret uheldige start skyldes nok først og fremmest folks manglende forståelse for oplysningens vigtighed, som først rigtig blev målrettet og forstået med Grundtvigs tanker og ideer om en egentlig folkehøjskole.

Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (f. 1783 - d. 1872) var Danmarks mest betydelige præst, salmedigter, forfatter, politiker og sidst, men ikke mindst folkeopdrager.

Efter endt teologeksamen virkede Grundtvig som præst bl.a. ved Vor Frelser Kirke på Christianshavn, dette embede nedlagde han i året 1826. Grunde var der nok af, for det første havde han nogle måneder forinden rettet et hårdt angreb på en anden kirkemand (H.N. Clausen) i et skrift han kaldte »Kirkens Genmæle«, de to herrer stod meget langt fra hinanden og ordene havde nok været lidt vel skrappe, for Grundtvig fik både bødestraf og blev sat under censur. Da han stadig var en flittig pennefører og lige havde digtet salmen »Den signede dag« i anledning af tusindårsfesten for Ansgars komme til Danmark, og hans menighed blev forbudt at synge den, blev det ham for meget. Som arbejdsløs præst begyndte han nu at undervise sine egne børn, hvilket fik ham til at tænke over hele skolespørgsmålet, kun alt for tydeligt erindrede han sin egen skoletid fra latinskolen i Århus, med alt den terperi og udenadslære, samt hans egen manglende forståelse for lærebøgerne og lærerens ord til klassen. »Dette misforhold opstår navnlig, når de lærde skriver uforståeligt for de ulærde, så disse når de vil tilegne sig videregående kundskaber, føler sig frastødt og får en uheldig foragt for det videnskabelige arbejde«, ⁴ skrev han senere.

Grundtvig var som allerede nævnt meget historisk interesseret, han havde bl.a. nogle år forinden oversat Saxos krøniker fra latin til dansk.

Han søgte derfor kongen om understøttelse til en rejse til England for at studere de angelsaksiske håndskrifter. Disse skrifter mente Grundtvig var af stor værdi til oplysning om Danmarks oldtid. Understøttelsen blev bevilget, og i sommeren 1824 rejste han så til England.

Grundtvig blev meget imponeret af det driftige industrialiserede samfund. Det stod i stærk kontrast til det stillestående danske samfund, hvor - »Kogekunst og tidsfordriv synes at være det eneste, der drives med nogen kraft og fyrighed«, ⁵ skrev Grundtvig hjem.

I det velorganiserede samfund, som det engelske, havde alle travlt med hver sit gøremål. Og da englænderne jo menes at stamme fra udvandrede nordboer, angler og jyder, betragtede Grundtvig denne foretagsomhed som et ægte udslag af den gamle nordiske kampånd. Under sin studierejse opholdt han sig en tid på Trinity College i Cambridge. I et brev hjem derfra skrev han bl.a. »Her hersker en så virkelig fri, munter og alvorlig tone, at jeg finder mig mere hjemme her end tilfældet ville være ved Københavns universitet«. ⁶

Da Grundtvig vendte hjem til København igen efter et par års studierejse, var han meget betaget af det engelske folks virkelyst. Denne foretagsomhed ville han gerne have overført til det stillestående Danmark, og han fik da ideen til en folkelig højskole, det skulle ikke være som i England, hvor universiteterne var forbeholdt for det bedre borgerskabs børn eller en fortsættelse af den danske latinske skole, denne skoleform foragtede han og mente at den afsprede de unge.

Skoleformen skulle være for »Ungdommen hvor de opvakte hoveder af alle stænder, som har hjerte for, hvad der er ægte dansk, kan få kundskaber derom og ledes til forstand«. ⁷ Således udtrykte han det selv i et foredrag han holdt i

foreningen »Dansk Samfund«. På skrift kom hans tanker også til udtryk, det skete med et mindre blad han kaldte »Den danske Statskirke upartisk betragtet«. I dette skrift fremhæver han, hvor meget almueskolen betyder for den almindelige oplysning. Dette oplysningsarbejde kunne udvides og fortsættes efter de første ungdomsår, enten ved et borgerakademi eller en folkelig højskole. Når Grundtvig her taler om et akademi, er det fordi han tænkte sig Sorø Akademi indrettet som en skole for folket. Disse tanker havde han også været hos kongen med, og denne havde lovet at støtte hans skole, men da kong Christian den 8. døde, før planerne blev ført ud i livet, blev de skrinlagt og glemt. Når Grundtvig havde peget på Sorø Akademi som en mulighed, var det ikke nogen tilfældighed, dels skulle skolen ikke ligge ved de lærdes skole i København, men i tilknytning til landbefolkningen. Endvidere var de lærere, der var tilknyttet akademiet, egnede til deres nye arbejde, mente Grundtvig.

Således nærrede han især stor tiltro til sin nære ven B.S. Ingemann. Denne havde gennem sine historiske digte og romaner ført en tone, der slog godt an hos folk.

Hvad der skulle undervises i og i hvilken form havde Grundtvig også tænkt over. Hovedvægten skulle lægges på: »Modersmålet ikke blot som det findes i bøgerne, men frem for alt, som det lever i folkemunde med hele dets rigdom af fyndige ordsprog og mærkelige egenheder«.⁸

En lærer til at undervise i historie måtte der også være, »En som både kendte og elskede fædrelandets historie, og han skulle kunne fortælle det livligt, thi ungdommen skal jo ikke plages med navne, årstal og alle hånde småting«. Men i et jævnt sprog skulle de unge få kendskab til nationens fortid, med alt hvad den havde gennemgået på godt og ondt for derigennem at finde en styrke til at udrette, hvad landet havde brug for.

En lærer, »som kender og elsker folkesange både i sin ældre og nyere skikkelse«, måtte også være tilknyttet skolen, »thi hvor ungdom skal lære med lyst og interesse, da må sangen være tilstede dagligt«.

Endvidere skulle der også undervises i geografi, »Ikke blot stedernes beliggenhed og egnens smukke udsigt, men også folkene, deres sysler, næringsveje og herskende tankegang«. Altså en grundig indlæring i hele landets muligheder dets næringsveje og hjælpemidler.

»Endelig måtte der vel også ønskes en lovkyndig, der uden at bryde sig om Romerretten, kunne og ville give ungdommen en sand og levende forestilling om fædrelandets statsforvaltning«. Grundtvig mente, at denne person nok ville blive den sværeste at finde, da alle jurister er alt for lærde og som sådan ikke taler folkets sprog.

Alle disse planer blev altså skrinlagt med kongens død, og først nogle år senere fremlagde Grundtvig dem igen, da var han blevet medlem af den Grundlovgivende forsamling. Ved et sådant møde i 1848 spurgte Grundtvig forsamlingen, om der blev gjort noget for at føre de planer Christian d. 8. havde bevilget til oprettelsen af Folkehøjskolen ud i livet. Undervisningsminister Madvig sagde:

»Skal der nævnes en højskole for danskheden, der skal være noget bestemt sted, da skal det være i denne sal!« Til denne salut svarede Grundtvig: »Det er ikke her, at skolen skal være, det er her den skal bære sin frugt. Her skal det vise sig, det er her den savnes«. ⁹

Fire år før dette mundhuggeri var der startet en Folkehøjskole i Rødding, ikke med kongelig støtte og ej heller med støtte fra regeringen. De kræfter, der startede den skole, kom ikke oppefra, men fra selve folket.

Foregangsmanden var Chr. Flor, der fik samlet midler sammen fra forstående bønder i hele landet, og med en ret stor pengegave fra Slesvigsk Hjælpeforening i København kom skolen igang i efteråret 1844. Både Chr. Flor, der blev forstander, og dennes efterfølger, Sofus Høgsbro, havde Grundtvigs skoleplaner for Sorøskolen som forbillede, når de holdt undervisning.

Med starten af Folkehøjskolen i Rødding kom der rigtig gang i højskoletanken rundt omkring i landet, og de følgende år skød der højskoler op overalt i landet. Grundtvigs tanker og ideer blev nu spredt ud over det ganske land. Mange unge fik del i undervisningen de kommende år, efterhånden som skolerne skød op. Så mange skolesøgende der var, havde man aldrig kunnet stoppe ind på akademiet i Sorø. Denne mulighed havde Grundtvig nok ikke engang turde håbe på var tilstede i folket. De spage og tildels mislykkede forsøg, der var gjort førend, han havde dannet den færdige form, var mislykket. Grundtvig havde sat tingene i system og modnet hele folket til at tage imod frugterne fra kundskabets træ i en form de forstod.

Hvad Grundtvig udtænkte i København startede altså i Jylland; at det først 21 år efter bredte det sig til Frederiksborg Amt, skal vel næppe tages som udtryk for åndslivet i amtet.

DEN CLASSENSKE HØJSKOLE PÅ ARRESØDAL

I det af general Classen oprettede Fideicommis var der afsat en del penge til brug for oplysningsarbejde i Torup, Melby, Vinderød og Kregme sogne ved Frederiksværk. Daværende sognepræst i Kregme O.W. Tidemand foreslog da, at de afsatte penge blev anvendt bedst til støtte for en højskole, der kunne starte sin virksomhed i den tidligere godsforvalterbolig på Arresødal. Sognepræsten havde endvidere fundet den mand, han mente var egnet som forstander for Højskolen, det var landbrugskandidat og løjtnant Jørgen Carl la Cour, der lige var hjemvendt fra krigen; han havde ellers tænkt sig en udenlandsrejse for at udvide sine landøkonomiske kundskaber, men gik ind på at vente et år.

Således kom skolen igang i efteråret 1865. Fideicommiset støttede skolen med 1000 kr. årligt, mod at eleverne fra de fire nævnte sogne fik gratis undervisning.

Skolen startede med 15 elever. Som nævnt rejste J.C. la Cour året efter på studierejse, for efter sin hjemkomst at starte Lyngby Landbrugsskole.

Den næste forstander på skolen blev landinspektør Vilhelm Larsen, han var leder af skolen fra 1866 til 1884, og i alle de år levede skolen en noget tilbagetrukken tilværelse. Første gang man ser en annonce om skolens tilstedeværelse i Frederiksborg Amtsavis er d. 28.-10. 1875, hvor følgende er indrykket:

»Den Classenske højere bondeskole Arresødal ved Frederiksværk, Begynder sin virksomhed for vinteren 1875-76 torsdag d. 4.-11. efter klokken 2.

Vilh. Larsen

Disse sparsomme oplysninger fortæller jo ikke ret meget om skolens mål og middel, og den var derfor ikke med til at trække flere elever til skolen. Elevtallet dalede da også fra at have været oppe på 32 i 1868-69 og helt ned til 17 i 1881-82. Ja, nogle år måtte skolen helt indstille på grund af manglende elever. Vilh. Larsen indså, at der måtte nye kræfter til for at føre skolen videre, og han rejste da til Falster, hvor han blev skovkasserer for øen.

Havde skolen savnet en initiativrig leder, så fik den det nu; med cand. phil. M.M. Rigsen ved roret begyndte en kraftig og fyldestgørende annoncering i avisen, hvoraf det også fremgår, at skolen ændrede navn. Den tidligere forstander havde hvert år indrykket den samme annonce en gang før skolen startede, dette blev nu også udvidet kraftigt, således ser man annoncer fra 4.-4. 1883 i Frederiksborg Amtsavis gentaget med jævne mellemrum indtil skolens start om efteråret.

»Arresødal Højskole ved Frederiksværk.

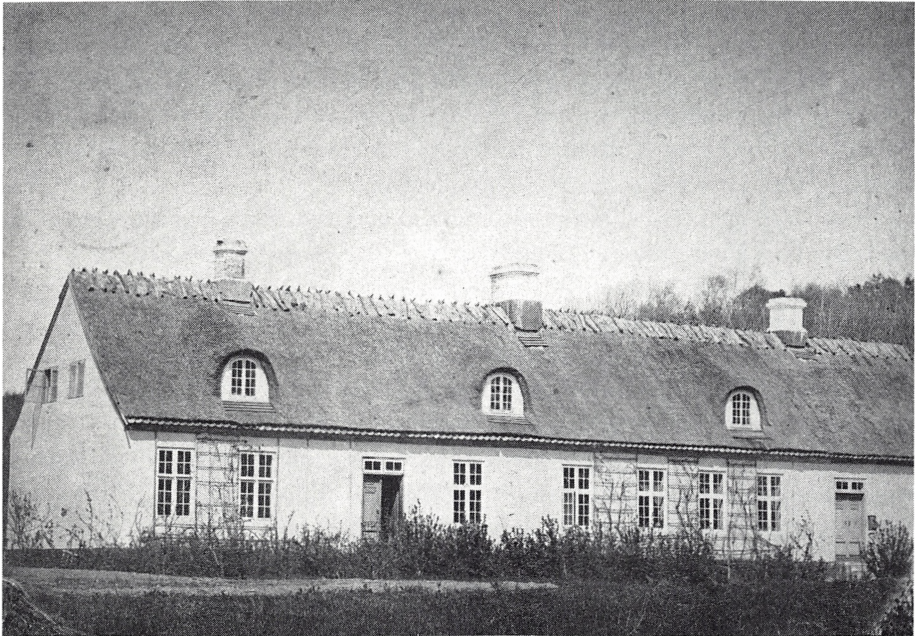
Undervisningen på Arresødal Højskole begynder igen Fredag d. 2.-11. klokken 2. Der undervises i Dansk, Danmarkshistorie, Verdenshistorie, Geografi, Regning, Skrivning, Tegning og Sang samt i Naturlære, Kemi, Agerbrugslære, Landmåling og Nivellering.

Indmeldelse modtages af undertegnede forstander.

M.M. Rigsen«

Elevtilslutningen steg nu ikke særlig voldsomt i takt med annoncerne, den nye forstander kunne starte sin virksomhed med 18 elever, og skønt det fremgår af følgende års annoncer, at der også bliver undervist i husdyrlære, må han starte skolen med 16 elever.

Forstanderen taber nu ikke modet af den grund, tværtimod forsøger han at starte sommerskole for piger i 1884. Forarbejdet for at få elever er i hvert tilfælde grundigt, allerede lang tid inden vinterskolen er afsluttet, begynder annoncerne for sommerskolen at komme med jævne mellemrum.

Classens Højskole ved Arresødal

Følgende annonce er fra Frederiksborg Amtsavis d. 15.-2. 1884:

»På Arresødal Højskole Frederiksværk vil der fra Midten af April Måned blive oprettet et 3 Måneders Kursus for unge Piger. Der vil blive undervist i Dansk, Danmarkshistorie, Verdenshistorie, Geografi, Naturlære, Regning, Skrivning, Tegning samt i forskellige Håndarbejder, Fransk strygning, Måltagning, Tilskæring, Maskinsyning med videre.

Nærmere erfares ved skriftlig eller mundtlig Henvendelse til Skolens Forstander.

Til trods for de mange annoncer udeblev virkningen. Sommerskolen åbnede med 5 deltagere. Den ihærdige forstander mistede dog ikke troen af den grund, og at han ikke var bange for at prøve igen, tyder den korte annonce i 1885 på. Den var i avisen 5 gange, første gang 29.-8. 1885 og lyder:

»Arresødal Højskole pr. Frederiksværk.

Undervisningen på Arresødal Højskole begynder atter Torsdag d. 3.-11. i den nye Højskolebygning tæt ved Frederiksværk.«

Om det var de nye bygninger, der tiltrak elever, eller om karlene på egnen havde talt sammen om skolens undervisning, kan man ikke vide, men vinterskolen kunne for første gang i mange år åbne med 28 fremmødte karle. Pigeskolen skulle fortsætte om sommeren, og der var også annoncer i avisen, der kort fortalte, hvornår undervisningen startede, men der kom ingen elever til skolen, og denne oplevede kun at have et sommerhold i sin levetid.

Trods hyppige små annoncer sommeren igennem måtte skolen igen se sig nødsaget til at åbne i vinteren 1885-86 med et lille elevhold på 14 karle.

Det var de sidste elever M.M. Rigsen oplevede på skolen, han døde om sommeren 1888, men i de to år op til hans død havde skolen ingen elever.

J.B. Thodberg var seminarist, han havde været lærer i Ærøskøbing og ville nu prøve, om han kunne få liv i den stillestående højskole. I fire år forsøgte han, men måtte opgive, og skolen lukkede sin virksomhed i sommeren 1892.

Grunden til at skolen måtte lukke var vel nok, fordi den lagde stor vægt på undervisning til brug for landbruget, og som sådan henvendte sig til den lokale befolkning, der med den stigende industri i byen søgte væk fra landbruget.

USSERØD HØJSKOLE

En ung lærer fra Starby Højskole P. Hass forsøgte i 1865 at starte sin egen skole ved Hørsholm. Lykken var ikke med ham, og allerede året efter måtte han lukke.

Flere skoler måtte lide den skæbne at lukke efter ganske kort tid. Grunden var vel nok, at mange startede uden tilstrækkelig støtte fra den omkringboende befolkning og på et alt for spinkelt grundlag. Det gjorde, at mange ikke havde kræfter til at fortsætte deres påbegyndte virksomhed mere end et år, hvilket ses af følgende.

SKIBBY HØJSKOLE

Åbnede i 1869 for 15 vinterelever med cand. phil. Lund som skoleleder, den måtte lukke året efter. Grunden er givetvis ovenstående.

FREERSLEV HØJSKOLE

Skolen startede sin virksomhed i 1867 på foranledning af digterpræsten C. Hostrup og skolens første forstander var cand. theol. Otto Jakobsen. De kendte hinanden fra Silkeborg, hvor O. Jakobsen havde været skolebestyrer og Hostrup præst. I 1862 var Hostrup af Frederik d. 7. kaldt til Frederiksborg for at virke som præst. O. Jakobsen havde opgivet sin skolevirksomhed og var blevet huslærer hos Grundtvig, så de to herrer havde således holdt forbindelsen ved lige.

Det var dette venskab og begges interesse for højskolebevægelsen, der fik dem til at formå en del af bønderne i omegnen af Freerslev til at tegne sig for et så stort beløb, at en ejendom uden jord kunne købes og indrettes til skolebrug.

Skolen kom godt igang, den åbnedes d. 4.-11. 1867, og Hostrup havde til lejligheden skrevet en sang.

Han medvirkede forøvrigt selv som foredragsholder en aften om ugen, og ved disse foredrag var salen stuvende fuld. Elevtallet, der aldrig havde været for stort, blev mindre og mindre for hvert år, og tilsidst måtte O. Jakobsen opgive sin stilling som forstander. Han søgte et præsteembede på Mors og rejste fra skolen i 1870.

Den nye leder for skolen blev J. Poulsen Vimtrup. Han var uddannet seminarist og havde gode forudsætninger som højskolemand, dels havde han været lærer ved Brøderup Højskole og senere forstander ved Skals Højskole. Alt tegnede således godt for skolen, der til at begynde med havde god elevtilslutning, men det gik den nye forstander som dennes forgænger, i løbet af nogle år svandt tilslutningen til skolen. Poulsen Vimtrup måtte i 1875 trække sig tilbage.

Skolen stod nu tom og virkeløs i nogle år, endelig i 1878 vovede en ny mand med friske kræfter sig til Freerslev. Det var den senere så kendte præst Morten Pontoppidan. Han havde opgivet sin gejstlige stilling i Helsingør og ville nu prøve sine evner som skolemand.

For at forberede sig selv og egnens befolkning om sit nye virkefelt, drog han rundt i omegnen for at holde møder, hvor han talte om højskole og de muligheder et sådant skoleophold kunne give. Ved et sådant møde havde Morten Pontoppidan lejlighed til at hilse på en meget gammel og sygelig herre, der af hele sit hjerte velsignede den gerning, som højskolen stod for.

Manden var tidligere lærer og grundlægger af højskolen i Sundbylille. Pontoppidan skrev senere om dette møde:

»Jeg behøver ikke at sige, at jeg med varmt hjerte tog mod dette velsignelsesønske. Der var noget eget højtideligt ved dette, at han, den værdige gamle mand, og jeg unge, der skulle begynde en lignende gerning, fik lov at trykke hinandens hænder, inden han gik bort.«¹⁰

Skolens nye forstander søgte altså på bedste måde at vække befolkningens interesse for sin skolevirksomhed, således havde han allerede d. 13.-2. 1878 en annonce i Frederiksborg Amtsavis, hvori der stod:

»Freerslev Folkehøjskole ved Hillerød.

Skolen aabner for vore Piger en af de første Dage i Maj og varer 3 Mdr. Betalingen for Undervisningen, Kost og Logi er 30 Kr. om Maaneden. Undertegnede Forstander, som indtil April Flyttedag bor i Helsingør, modtager Indmeldelse.

Morten Pontoppidan«

Senere bekendtgjorde han i samme avis, at starten var fastlagt til d. 2. maj, og at pastor Hostrup, der stadig var interesseret i skolens virke, ville tale ved åbningen. Det var ellers på et hængende hår, at åbningsdatoen kunne overholdes. Skolen var meget forfalden og trængte til en kraftig restaurering, efter at den havde stået tom i 3 år. Håndværkerne, der var hyret til dette arbejde, stødte på flere opgaver end de oprindeligt havde regnet med ved restaureringens begyndelse, men ved en ihærdig indsats fra deres side lykkedes det altså at få skolen færdig til tiden.

Dagen oprandt, og skolens åbning samlede hen ved 200 mennesker, der ønskede at se den nyistandsatte skole og høre både Pontoppidan og Hostrups taler.

»Deltagerne blev nogle timer sammen under samtale og sang, og alle var glade, da de forlod skolen til aften. Skolen åbnede med 7 piger.«

Således refererede Frederiksborg Amtsavis d. 4.-5. åbningen af skolen, der trods det store forarbejde, og de mange fremmødte til åbningen, ikke formåede at samle et større elevhold.

Pontoppidan tabte trods den beskedne start ikke modet, der var da også kommet flere elever til i sommerens løb. Sommerskolen sluttede med:

»Et velbesøgt og livligt Folkemøde. Talerne var Pastor Hostrup Hillerød, Pastor Bertelsen Snodstrup og Skolens Lærere. Skolen var ved dens Slutning besøgt af 17 Piger«.¹¹

En dans på roser var det nu ikke at være skoleleder, for det første var økonomien ret streng, da han selv havde måttet betale hele istandsættelsen af skolen, dernæst havde han kun en lærer til sin hjælp, det var Marie Hansen, præsteenke på omkring de 50 år, men Pontoppidan var meget begejstret for hendes indsats. Hans egen arbejdskapacitet var nu heller ikke så ringe, herom beretter han i sin bog:

»Jeg holdt to foredrag om dagen, foruden at jeg underviste både i skrivning og regning og alt muligt.«¹²

Virkelyst og gåpåmod havde skolens forstander. Han inviterede til et stort møde på højskolen om efteråret, med en sand tro på, at det nok ville bære sin frugt i den kommende vinterskoles elevtilstrømning. Lærerstaben for vinterskolen blev da også udvidet med Hostrups huslærer, den senere grundlægger af Københavns Højskole, teologen F.F. Falkenstjerne. Han havde dog kun tid et par gange om ugen til at holde foredrag.

Til trods for anstrengelsen udeblev virkningen, og til M. Pontoppidans første karleskole var der kun indmeldt 11 elever. Arbejdspresset for ham blev dog for stort, og skolens gamle forstander, Poulsen Vimtrup, der netop gik ledig, blev også medhjælper. Elevtallet voksede i løbet af vinteren ligesom året før.

Mulighederne i Freerslev blev imidlertid for trange, og højskolen ville ligesom ikke rigtig gro der på egnen. M. Pontoppidan købte da for egne midler en trelænget gård i Hjørlande og lod den ombygge til dens nye formål.

Dette skete i sommeren 1880, hvilket en kort annonce i Frederiksborg Amtsavis d. 28.-7. kan bekræfte:

»Højskolen Freerslev.

Pigeskolen flyttes Torsdag d. 29.-7. kl. 4. Fra 1. August er min Adresse Hjørlande Højskole over Slangerup.

Morten Pontoppidan«

Forstanderens bror Henrik var, før den flyttede, blevet tilsluttet skolen. Falkenstjerne havde påbegyndt sit forarbejde for sin egen skole, og Poulsen Vimtrup var blevet folkeskolelærer.

3 forstandere hver med deres personlighed havde forsøgt at drive højskole i Freerslev. Egnens befolkning var enten ikke interesseret eller ikke moden til den påvirkning, der kom derfra, og skolen måtte derfor standse sin virksomhed.

HJØRLUNDE HØJSKOLE

Når Morten Pontoppidan valgte at flytte sin skole til Hjørlande, skyldtes det ikke mindst, at egnens præst H.P. Aarsbøg var meget interesseret i højskolearbejdet. Endvidere var mange af de elever, der før havde søgt skolen i Freerslev fra Hjørlande sogn, så på det grundlag var det naturligt, at skolen flyttede dertil.

Forstanderen havde ikke forregnet sig, da han valgte at flytte skolen. Den kom godt igang med flere elever den første vinter, end der nogensinde havde søgt skolen i Freerslev under M. Pontoppidans ledelse.

Samme efterår afholdtes et møde lignende det, der var startet på Freerslev højskole. Disse efterårsmøder blev en tradition, så længe Morten Pontoppidan var leder af skolen. Mødet varede i et par dage, og der kom folk fra hele omegnen til disse.

»På marken omkring skolen stod der i de dage så mange vogne og tøjrede heste som omkring en festplads. Og inden døre var alle rum optaget af tilreisende gæster og fremmede talere, der skulle overnatte.«¹³

Bespisningen af alle disse mennesker blev klaret i et til formålet rejst telt i haven. Et år var tilstrømningen så stor, at vinduerne måtte åbnes i foredragssalen, så folk kunne stå udenfor og lytte.

Hvad der således havde manglet af interesse for den Grundtvigske folkeopdragelse i Freerslev, fik skolen nu i fuldt mål.

Forstanderens bror Henrik havde det ikke nemt på skolen, han kunne ikke få lov til at undervise ud fra sin egen overbevisning og viden.

Morten blandede sig og bad om, at Henrik i sine naturhistorietimer ville undgå, »At komme for dybt ind på så tvivlsomme emner som dyre- og planteverdens opstående og udvikling eller naturlovens absolutte uforanderlighed.«¹⁴

Morten skulle således have sagt til ham: »Den slags drøftelser egner sig ikke for højskolen, hvor troen på skabelsesunderet og på muligheden af en fast guddommeligt indgriben i verdensorden ikke måtte anfægtes.«¹⁵

Dette synspunkt kunne Henrik Pontoppidan slet ikke dele med sin bror, og han søgte da også væk fra skolen, for som han beretter »med dens uforanderlige søndagsstemning og evindelige lovsang«¹⁶ kunne han ikke trives der. Ligeledes lod den daglige forplejning meget tilbage at ønske, efter Henrik Pontoppidans vurdering, hovedmåltidet blev nemlig indtaget på rigtig landlig vis, det vil sige, at man sad og langede til det fælles fad med henholdsvis træskeer eller jerngafler, alt efter hvad dagens ret var, der var beregnet 4 personer pr. fad.

Som afløser for den rejste lærer havde Morten Pontoppidan fundet en ung journalist J.P. Sundbo. Han var nu ikke så gudsfrygtig, som forstanderen kunne ønske, men de var lige politisk interesseret, på det grundlag arbejdede de godt sammen. J.P. Sundbo blev da også senere politiker, men er nok mest kendt for sit store arbejde som medstifter af Arbejderhøjskolen i Esbjerg.

At skolens leder var en gudelig mand kan ovenstående jo nok bekræfte, ligeledes var han aldrig bange for at sige sin mening om stort og småt, hvilket nedenstående lille avisnotits siger lidt om:

»Hjørlande Højskole ved Slangerup
har for tiden et større elevtal end nogensinde før nemlig 56, og flere elever ventes efter nytår.«

Disse var ordene, der stod i Frederiksborg Amtsavis d. 21.-12. 1884. På dette svarede Morten Pontoppidan d. 24.-12.:

»Højstærede hr. redaktør, næst efter at takke for den deltagelse for min skoles skæbne, som Deres lille meddelelse om den i går vidner om, skal jeg tillade mig at gøre opmærksom på at det ikke ganske stemmer med virkeligheden, når De syntes at antage at elevtallet i år er usædvanligt højt. Vi har i de forrige år haft omtrent samme antal, ja en enkelt gang endog flere. Jeg ved, at dette vil være Dem en glæde at meddele Deres blads læsere denne lille tilføjelse til Deres velvillige notits.

Hjørlande Højskole d. 22.-12. 1884.
Deres ærbødige Morten Pontoppidan.

Højskolen havde nu virkelig vind i sejlene, eleverne strømmede til i rigeligt mål, hvad den foregående artikel vidner om. Denne interesse for skolen animerede forstanderen til yderligere at gøre en indsats, nu skulle der også satses på det legemlige, hvor der før kun havde været satset på det åndelige. I den forbindelse havde han, med støtte fra egnens befolkning, bygget et øvelseshus eller rettere en gymnastiksal. Endvidere havde han sendt J.P. Sundbo til Sverige, for at han kunne få et grundigt kendskab til den Lingske Gymnastik. (P. Ling var svensk præst og havde udarbejdet et gymnastiksystem).

Morten Pontoppidan havde dog tidligere forsøgt at drage gymnastik ind i undervisningen, om dette beretter han selv:

»I Freerslev, hvor vi havde holdt vore øvelser i naboens lo, der velvilligt blev overladt os, og hvor jeg selv var gymnastiklærer, havde jeg gjort de vigtigste af øvelserne med, f.eks. sprunget foran over hesten for således at animere karlene. Men det kneb med at få dem rigtig med.«¹⁷

Nu skulle tingene til at fungere i mere faste rammer og under bedre forhold end tidligere. Forstanderen var så begejstret for det nye gymnastiksystem, at han ofte selv deltog som aktiv gymnast på skolen.

Den ambitiøse forstander forstod, at der skulle udvikling i højskoleundervisningen, hvis det stadig skulle gå godt med elevtilgangen, således droppede han for sit eget vedkommende mytologien, han holdt istedet foredrag om f.eks. den Franske Revolution og andre historiske emner af nyere dato. Ligeledes var hans politiske interesse vokset i takt med Estrups regering og den måde, landets forhold blev klaret på, derfor var han ofte til politiske møder rundt om på Sjælland, hvor han tit selv tog ordet og i ret skarpe vendinger kritiserede styreformens, som Estrup stod for.

Følgende annonce i Frederiksborg Amtstidende d. 27.-11. 1886 har givetvis fremprovokeret en kraftig reaktion hos Morten Pontoppidan. Annoncen lyder som følger:

»Højskolernes statsunderstøttelse til disse skoler bliver i år 20000 kr. mindre end sædvanligt, idet der er trukket 10000 kr. fra det direkte tilskud og andre 10000 kr. fra understøttelsen til fattige elever. De 5000 kr. der hidtil er ydet til den udvidede højskole i Askov er strøget.«

Dette blev den politisk vakte forstander for meget, han udgav et skrift med titlen »Et Kirkens Genmæle«, hvori han opfordrede kirken til at melde fra over for Estrups noget diktatoriske regering, som han mente var i strid med »Den Fri Forfatning«.

Mange højskolers liv var nu i fare med den nye regeringsbeslutning. Og over alt i landet blev der nu af skolernes venner dannet hjælpeorganisationer til støtte for de kommende mindre bemidlede højskoleelever. Mange af hjælpeorganisationerne averterede jævnligt i avisen om støtte til skolerne, der lå spredt ud over landet, eller der var anvisninger på, hvor fattige karle og piger kunne henvende sig for at få tilskud til et højskoleophold.

Morten Pontoppidan's lille skrift mod Estrup vakte en del utilfredshed hos regeringen. Morten blev derfor anklaget og dømt for at animere befolkningen til uro. Dommen lød på 3 mdr. fængsel, dernæst fik han frataget alt tilskud til sin skole fremover. Denne dom gjorde forstanderen både mere kendt og populær, end han tidligere havde været.

Populariteten varede dog kort, da han offentligt brød med grundtvigianismen i dens trosopfattelse, hvorefter eleverne fra de grundtvigske hjem udeblev.

Sommerholdet 1887 var dog søgt af 46 piger, så det var altså ikke alle, som svigtede skolen og dens fremfusende forstander. Han havde dog også sørget godt for at annoncere i Frederiksborg Amtsavis om skolens kommende undervisning, hvilket fremgår af følgende annonce, der er fra avisen 31.-3 1887.

»Hjørnlunde Højskole pr. Slangerup.

D. 3.-5. åbnes et 3 mdr. kursus for voksne piger. Foredrag over bibelske og historiske emner, nordisk digtning m.m. Andre undervisningsfag: Dansk, Jordbeskrivelse, Naturlære, Statsforvaltning, Skøn-skrivning, Regning, Håndarbejde og Gymnastik. Skolens lærerinder har gennemgået kursus for lærerinder i svensk gymnastik, der særlig anbefales som sund og gavnlige kvindegymnastik.

Eleverne bor på skolen, betaling for undervisning, kost og logi er 30 kr. om mdr. Sengetøj medbringes.

Forstander Morten Pontoppidan«

Annoncen var i 5 gange og bar også sin frugt i det forholdsvis store elevhold. Dette var dog det sidste større elevhold skolens forstander fik lov at opleve. Brudet med grundtvigianerne og den nye økonomiske situation, som skolen befandt sig i, fik dog ikke den hårdt trængte forstander til at bukke under. Han havde mange venner på egnen, som støttede ham både økonomisk og kirkeligt. Således var der i Hjørnlunde blevet oprettet en valgmenighed, hvor skolelederen var præst. Selvom skolen led under de stramme økonomiske bånd, der var lagt på den, forsøgte man at køre skolen videre med tilsagn om støtte fra egnens befolkning. Morten Pontoppidan havde også inviteret unge ubemidlede til at få fri undervisning. Der kom dog ikke mange elever på den konto. Skolen fik igen et sår, da forstanderen skulle udstå sin fængselsstraf og derfor ikke kunne holde skole det år. Tilstrømningen af elever udeblev ret kraftigt de følgende år.

I 1890 ansatte forstanderen den unge Jeppe Aakjær som lærer ved sin skole, han skulle tiltræde stillingen i januar året efter. Skolens stramme økonomi havde sat sine spor, bygningerne var ret forfaldne, og med kun 10 elever blev den nye lærers løn da også ret så beskedent, men han kunne lide sit nye job. Således beretter han i sin erindringsbog:

»Jeg var rigtig i mit es som højskolelærer, og tog mig ingenlunde opgaven let.«¹⁸

Der blev da heller ikke lagt noget bånd på ham, som der var blevet på Henrik Pontoppidan. Forstanderen må i den retning have ændret holdning.

Aakjær tog emner op i sine foredrag som Charles Darwins teorier, Georg Stephenson, der var opfinder af lokomotivet, og Th. Edison med alt hvad han stod for. Endvidere omtalte han de store litteraturnavne som Goethe, Shakespeare, Bjørnson og Ibsen for eleverne. At Aakjær havde nok at skulle sætte sig ind i til forberedelse for sin undervisning, fremgår tydeligt i et brev han skrev til sin broder d. 15.-2. 1891. hvori der bl.a. står:

»Jeg er glad ved at holde skole her, men jeg ville være det i endnu højere grad, om jeg havde nok så meget tid til forstudierne. For det sørgelige ved at være lærer er, at man skal rive brødet halvbagt ud af ovnen og servere det således for sine elever, ja, mange gange tage det rådt ud fra dejtruget. Hvordan de får det fordøjet, det forstår jeg sågu ikke.«¹⁹

Skolen var altså sunket næsten ned til ingenting, da den nye lærer kom til. Han havde nu heller ikke megen tiltro til sin forstander og dennes evne til at drive skole. I sin bog har Aakjær beskrevet Morten Pontoppidan som værende mærkelig og særpræget.

»En ridder uden frygt og dadel. Jeg tror ikke, han duede stort i højskolefaget. Hans foredrag var vel tankerige, men uden svada. Han kunne stå og vire med hovedet som et strå i blæsevej, og havde de største fødselsveer før det rette ord kom på hans læber, og han forstod vist slet ikke at tale med eleverne.«²⁰

Trods denne ret ringe vurdering af skolens leder arbejdede de to herrer godt sammen.

Pontoppidan indså det umulige i at holde højskolen med så ringe en elevsøgning, og i sommeren 1891 solgte han skolen til J. Jørgensen, der var forstander for en pigeskole på Møn.

Pontoppidan åbnede nu en højskole i København med Jeppe Aakjær som førstelærer, den gik dog i sig selv igen efter ret kort tid.

Den nye forstander for Hjørlande Højskole kæmpede en brav kamp for at få gang i den igen, men det ville ikke rigtig lykkes for ham, og i 1896 måtte han se sig nødsaget til at sælge.

Som køber havde A. Albrechtsen meldt sig, han havde været elev på Vallekilde Højskole og havde senere videreuddannet sig på Askov Højskole. Hvad Jørgensen ikke havde formået, det gjorde skolens nye ejer.

I 18 år ledede han skolen og ofte under små kår. Elevtallet kunne da også svinge fra 10 til 40 i de år, men Albrechtsens sans for penge og mådeholdenhed fik det til at glide. Alligevel så også han sig nødsaget til at sælge skolen i 1914.

Det var som om skolen på forhånd var dødsdømt, selvom der kom en så dygtig mand som forstanderen for Salling Højskole Poul Holm, men heller ikke han kunne få Hjørlande Højskole til at gå på en tilfredsstillende måde, og i 1918 blev den nedlagt.

FREDERIKSBORG HØJSKOLE

Hostrups død i 1892 var egentlig grunden til, at daværende lærer ved Askov Højskole Holger Begtrup følte, at han måtte tilbage til sin hjemegn for at fortsætte den folkelige oplysning, som Hostrup havde startet der. H. Begtrup var præstesøn fra Birkerød, født i 1859, i sommeren 1876 blev han student, tog derefter et lærerkursus på Askov, hvorefter han med iver kastede sig over nye studier og afsluttede i 1880 sin embedseksamen. Et årstid var han huslærer på Fyn, flyttede så tilbage for at studere på Københavns universitet, hvor han for øvrigt fik guldmedalje for en afhandling. I 1882 kom han atter til Askov, men denne gang som lærer, her virkede han til 1894, hvor han for alvor påbegyndte sine planer om at bygge en højskole. Hjørlandekredsen havde ellers tilbudt H. Begtrup at blive forstander der, men som han selv beretter i sin bog:

»Det var mig nu engang kærest at bygge skolen på ny jord, hvor jeg ikke var hæmmet af fortidens overleveringer.«²¹

H. Begtrup rejste altså fra Askov for selv at bygge en skole i Nordsjælland, til dette formål havde han selv 1000 kr. og et så beskedent beløb kunne man ikke bygge en skole for. Der blev derfor afholdt et møde i Hillerød, dels for at undersøge om kulsvierne for alvor ønskede en højskole i blandt sig,²² dels også for om muligt at fremskaffe de resterende penge til et sådant byggeri. Begge betingelser blev opfyldt til den selvbestaltede forstanders bedste tilfredshed.

Frederiksborg Højskole, postkort.

D. 13.-3. 1895 skrev H. Begtrup under på købekontrakten på det stykke jord uden for Hillerød, hvor skolen skulle ligge. I et forrygende tempo blev skolen tegnet og bygget samt haven anlagt. Det var nu heller ikke uerfarne folk, der var valgt til disse opgaver. Bygmesteren fra Vallekilde Højskole Anders Bentsen var arkitekt og tilsynsfører. Gartneren var N.J. Nielsen, der senere blev forstander på Kærhave landbrugsskole.

Frederiksborg Højskole stod således klar til indvielse d. 16.-10. 1895. Til indvielsen, der for øvrigt varede 3 dage, var følgende talere indbudt: Forstanderen fra Askov, Ludvig Schrøder, præsten Morten Pontoppidan, forstander Helge Hostrup fra Ry, sidstnævnte var en søn af J.C. Hostrup.

Desuden var der inviteret to hædersgæster: »Fru Elisa Hostrup og Fru Maren Berg, der sammen med deres mænd havde virket så meget for frisind og oplysning i Nordsjælland.«²³

På den første egentlige indvielsesdag var der omtrent 700 deltagere, der både ville lykønske og se skolen. Det var jo en fin start, og der kom også 55 elever den første vinter.

Skolens forstander var en særdeles flittig og arbejdsom mand, desforuden var han meget »levende« og munter. Ferie undte han sig aldrig, men i april, september og oktober rejste han rundt og holdt foredrag over det ganske land. Således skulle han have holdt ca. 5000 foredrag gennem tiden, disse foredrag kunne handle om: forfatteren Johannes Ewald, Morgiane, Grundtvig samt folkelige og kirkelige

Holger Christian Begtrup 1859-1937.

emner. Ved et foredrag engang skulle han have sluttet med ordene: »Foredraget om Ewald har jeg holdt 147 gange, men lad være med at sige det til andre.«²⁴

Endvidere har den arbejdsomme skoleleder udgivet et 10 bindes værk om Grundtvig, »Det danske folks historie« i 4 bind, samt en række levnedsskildringer og meget andet.

H. Begtrup havde mange dygtige medarbejdere på sin skole, her skal kort nævnes et par af de mest kendte:

Anders Uhrskov lærer ved skolen 1907-34 udgiver af et par fortællinger og levnedsskildringer, men er nok mest kendt for sin store medvirken ved oprettelsen af Nordsjællands Folkemuseum.

Kunstmaleren J.R. Hedegård var i en del år tilknyttet skolen. Endvidere skal nævnes Niels Eggert, der senere grundlagde Antvorskov Højskole ved Slagelse. Frederik Nørgaard var lærer på skolen og blev forstander på Antvorskov efter N. Eggerts død. Hans Hansen, der var skolens gymnastiklærer i mange år, overtog forstanderstillingen på Sørup Ungdomsskole. En frk. Kirstine Svendsen, der ligeledes var gymnastiklærer, var også tilknyttet skolen i adskillige år.

H. Begtrup trak sig tilbage som forstander i 1925, men medvirkede fortsat som lærer på skolen til sin død i 1937.

Som hans afløser stod Frederik Begtrup klar, han købte skolen af sin far i 1925. Frederik Begtrup var uddannet cand. polyt. og arbejdede i et par år som ingeniør i USA. Ved sin hjemkomst i 1922 blev han knyttet til skolen som lærer og i 9 år var han forstander ved sin fars skole. Han overtog senere en stilling som fabriksleder i Svebølle.

Skolens tredje forstander C.P.O. Christiansen kom ligesom dens grundlægger fra Askov, hvor han havde været lærer i 21 år. I 1934 købte han Frederiksborg Højskole.

I 1937 skete der en stor forandring med skolen, idet Grundtvigs højskole i Lyngby, der var blevet indkredset af byen og dermed uegnet som højskole, blev solgt. Denne skoles bestyrelse købte derfor Frederiksborg Højskole, og skolen har siden fortsat sit virke under navnet Grundtvigs Højskole Frederiksborg.

KØBMANDSHVILE

Købmandshvile, indgang til ejendommen.

Skolens tilblivelse skyldtes papirgrosserer Louis Petersen, København. Han var selv meget betaget af højskolebevægelsen og ønskede derfor at oprette en højskole for unge handelsmedhjælpere.

Skolen skulle give undervisning i handelsfag og sprog. Hovedformålet skulle dog være »gennem foredrag og personlig påvirkning at åbne elevernes blik for livets højere værdier.«²⁵

En sådan skole må betragtes som en landvinding for højskoletanken, der jo ellers først og fremmest havde henvendt sig til landbobefolkningen.

Skolestuen på Købmandshvile.

Skolens ophavsmand nåede ikke selv at se sin kongstanke ført ud i livet, da han døde i 1904. Enken Ludi Petersen var selv meget interesseret i sin mands planer, og det var da også hende, der førte dem ud i livet ved at åbne »Købmandshvile« i 1905, det var et landsted tæt ved Hørsholm, som var i familiens eje.

Bygningerne var blevet indrettet til skolebrug, og Ludi Petersen medvirkede selv som underviser til sin død i 1918.

Skolens første forstander blev cand. theol. Johannes Fog-Petersen. Landstedet blev imidlertid for lille for skolen og i 1911 fik den egne bygninger med plads til 30 elever. Johs. Fog-Petersen satsede dog mere af sin tid på det politiske arbejde, hvilket da også førte til, at han blev folketingsmand, og som sådan fratrådte han sin stilling på Købmandshvile i 1914.

Ledelsen af skolen blev nu overtaget af Vilhelm Saxtorph, der dog af visse årsager måtte fratræde året efter.

Både papirhandlerforeningen og urtekræmmerforeningen støttede skolen ved altid at give nogle fripladser. Endvidere blev skolen støttet økonomisk fra en del af Louis Petersens efterladte formue.

I 1916 blev Holger Brøndsted forstander på skolen. Brøndsted ledede »Købmandshvile« frem til 1951, og i denne lange periode var det altid med et skyldigt og respektfyldt hensyntagende til Fru Ludi Petersens oprindelige skoletanker, der lå bag hans ledelsesform.

Den næste forstander på stedet blev Poul Engberg, han var stedets leder fra 1951 til 58. Det var så absolut i hans periode, at »Købmandshvile« fik et velfortjent løft opad. Dette skete ved at P. Engberg ydede en stor indsats for at skabe interesse i de store virksomheder, såvel for højskolens almindelige kurser som for specielle firmaarrangementer.

Fra 1958 og 15 år frem var det Erik Halvorsen, der stod ved roret af skolen. Det var i hans periode, at skolen kulminerede, hvad elevsøgningen angår. Flere nye fag blev sat på timeplanen i hans tid, ligesom der blev lagt større vægt på nyere undervisningsformer. Han opnåede også at få opbygget et stabilt korps af lærere, hvad stedet ikke var forvent med.

Den sidste forstander på »Købmandshvile« blev Jørgen Gammelgaard, nemlig fra 1973 til skolen besluttedes lukket i 1976. Elevgrundlaget fra detailhandlen var med årene skrumpet ind til næsten intet, derfor kunne ordlyden af fundatsen ikke længere overholdes, for som der også stod i grundlæggerens ideer med at drive højskole, og fra hvis fond skolen stadig havde stor økonomisk støtte, skulle disse midler anvendes til højnelse af det åndelige niveau »for detailhandelsstanden i København og provinsbyerne«.²⁶

Efter nedlæggelsen af skolen i 1976 kan unge fra detailhandlen søge Louis Petersens legat om tilskud til udenlandsrejser og anden form for efteruddannelse, således at stifterens ønsker og tanker om anvendelse af hans og hustruens efterladte midler stadig til en vis grad efterkommes.

DEN INTERNATIONALE HØJSKOLE

Skolen indtager en særstilling i forhold til andre højskoler, såvel på amts- som landsplan, idet dens hovedformål er at få elever fra så mange forskellige nationer som muligt samlet under et tag.

Skolen er beliggende i Helsingør og blev grundlagt i 1921 af fuldmægtig i undervisningsministeriet Cai Hegermann Lindenchrone, Ingeniør Georg Joachimsen, samt dens første forstander cand. mag. Peter Manniche, sidstnævnte har for øvrigt på et tidspunkt været lærer på den nu forlængst nedlagte Frederiksværk private Realskole.

Det overordnede mål for denne skole er at bygge bro mellem alverdens folkeslag, og som sådan henvender den sig hovedsagelig til forskellige håndværkerlærlinge og arbejdere, da det jo især er arbejderorganisationerne, der verden over har været talsmænd for mellemfolkelig forståelse.

Den internationale Højskole, set fra havesiden.

Således er undervisningen delt op i både praktiske og åndelige fag. Som følge af den store spredning, der er blandt elevernes nationalitet, foregår det meste af undervisningen på engelsk og tysk. Disse to hovedsprog indlæres også på skolen, så der kræves altså ingen særlige sprogkundskaber i forvejen for at blive optaget som elev.

At netop denne skoleform, med de tanker der ligger bag, blev startet i Danmark er ingen tilfældighed. For det første ligger Danmark mellem nogle store nationer. For det andet holdt vi os uden for første verdenskrig, og endelig er det vel naturligt, at der i Grundtvigs fædreland startede en skole, der med hans principper skulle være med til at bane vejen frem for en større forståelse mellem de forskellige folkeslag.

Skolen fungerer stadig og ud fra den samme ideologi, som da den blev startet. I Amerika, England og Tyskland er nedsat udvalg, som virker for tilgang af elever fra disse lande.²⁷

LUTHERSK MISSIONSFØRENINGS HØJSKOLE

Allerede i 1912 havde Luthersk Missionsforening planer om at bygge en højskole, men visse hindringer indtraf, og planerne blev udskudt på ubestemt tid. »Efter genforeningen rejstes kravet med ny styrke navnlig fra unge Nørre- og Sønderjyder«. ²⁸

Luthersk Missionsforenings Højskole, Hillerød.

En indsamling blev iværksat og den gav den fornødne startkapital på 160.000 kr. så byggeriet kunne påbegyndes i Hillerød. Skolen stod færdig til at modtage de første elever i maj 1923.

Luthersk Missionsforening er en sekt inden for folkekirken, som blev stiftet i 1869. Den har vundet særlig tilslutning i Vestjylland og i Nordsjælland. Højskolen bærer som sådan også præg af sin tilblivelse, idet værelserne på skolen har fået navn fra de forskellige ungdomskredse landet over, som har medvirket og støttet skolens rejsning.

Skolens første forstander var cand. mag. Frits Larsen, der kunne åbne med undervisningstilbud som husholdningsfag for piger fra maj til august og landbrugsfag for mænd fra november til april. Ved siden af disse fag, »lægges der vægt på en dybere undervisning i bibelkundskab og missionshistorie«. ²⁹ Desuden blev der undervist i fremmedsprog og geografi.

Med udviklingen i samfundet og den der af følgende affolkning fra landbruget er de to førstnævnte fag slettet i undervisningen, og i stedet undervises der i musik og forkyndelseslære.

Højskolen fungerer stadig og ud fra den samme ideologi hvorpå den er startet.

ANDRE HØJSKOLER I AMTET

I Frederiksborg Amt er der endvidere startet tre højskoler, der alle er af nyere dato end emnet her dækker, og de vil kun blive nævnt ganske kort.

Krogerup Højskole ved Humlebæk. Skolens formål er baseret på Grundtvigs tanke om at forberede ungdommen på at tage aktivt del i samfundsstyrelsen.

LO-Skolen beliggende ved Helsingør. Navnet vidner om skolens politiske holdning, ligesom der i undervisningen også klart afspejles, at det er en arbejderhøjskole, idet der bl.a. undervises i fagbevægelsesforhold og andre samfundspolitiske fag.

Tidens Højskole ved Hørsholm. Skolen er en marxistisk arbejderhøjskole, der udfra denne ideologi behandler følgende emner i sin undervisning: politisk økonomi, arbejderbevægelsens historie og samfundsopfattelse, det fagretslige system samt agitation og propaganda.

Når der idag er seks højskoler i amtet, der repræsenterer hver sin livsholdning, må det tages som et godt bevis for denne skoleforms anvendelighed til fremme og oplysning af alle de livsanskuelser, der i dag er repræsenteret i samfundet. Ligeledes har flere forskellige erhverv fundet denne skoleform egnet, når oplysning om det daglige arbejde skulle ses i et større perspektiv.

Det var først og fremmest unge fra landet, som søgte højskolerne, og mange skoler landet over har da også måtte lukke eller ændre undervisningsform, fordi de udelukkende henvendte sig til landbobefolkningen.

Politisk set er de fleste højskolefolk dog stadig knyttet sammen med partiet venstre, men med den stigende industrialisering har dette parti dog ikke så godt tag i den brede befolkning som tidligere.

Mange af de unge, der i dag søger til højskolerne, har da også helt andre forudsætninger end eleverne havde førhen. Alene den store spredning der er blandt erhvervsgrenene, og at mange er studenter, når de kommer på højskole, stiller helt andre krav og muligheder til højskolen.

Højskolebevægelsen har et virkeligt godt tag i den danske befolkning; i et så lille land med ca. fem millioner indbyggere er der ikke mindre end 90 højskoler igang.

Derfor er det næsten muligt for enhver at finde en højskole, der passer en bedst, uanset om man er ung eller gammel, gift eller ugift, religiøs i den ene eller den anden retning, kunstinteressert eller sportsminded, så vil der altid kunne findes en skoleform, som kan dække den enkeltes interesse.

Det er meget almindeligt, at der også findes andre nationaliteter blandt elevflokkene på en højskole. Dette må vidne om den udbredelse den danske folkehøjskole har fået verden over.

Idealisterne som startede hele højskolebevægelsen gjorde det ikke ud fra en bestemt politisk holdning og overbevisning, men snarere ud fra en urokkelig tro på, at folket havde et behov for oplysning og mereviden, end de magthavende politikere troede.

I Danmark er der nu rige og dybtgående traditioner for at tage på højskole, og mange benytter et højskoleophold som en kærkommen pause i dagligdagen efter endt studentereksamen, hjemsendelse fra militæret eller som led i en uddannelse og af mange andre grunde.

Politisk set kan det være vanskeligt at påpege skolernes indflydelse her i amtet, da de repræsenterer så vidt forskellige holdninger, og det er da også meget almindeligt i dag at søge til en skole, som ikke ligger på ens hjemegn. Så hvor meget den enkelte skole præger egnen, hvori den ligger, er vist meget begrænset.

LITTERATURLISTE

Forfatter	Titel
Andersen, Olaf	Danmarks Højskoler. Roskilde, 1924.
Arnfred, J. Th.	J. Th. Arnfred fortæller. Kolding, 1977.
Bak, Karl	Højskolesangbogens historie. Vordingborg, 1977.
Begtrup, Holger	Frederiksborg Højskole 1895- 1920. Hillerød, 1920.
Danstrup, John og Hal Koch	Politikens Danmarks historie bind 11. København, 1978.
Grundtvig, N.F.S.	Småskrifter om den historiske højskole. København, 1872. Grundtvigs skoletanker. København, 1929 (Udvalg ved J. Borup og F. Schrøder).
Kristensen, Carl	Bogen om Frederiksværk. Frederiksværk, 1920.
Nordal-Petersen, A.	Danmarks højskoler i tekst og billeder. Ringe, 1909.
Nørgård, Frede m.fl.	Den Danske Folkehøjskole bind 1 og 2. Odense, 1939. (Er nævnt som Danmarks Folkehøjskoler i kildehenvisningerne).
Pedersen, J.	Fra Friskolens og Bondehøjskolens første tid. København, 1961.
Pontoppidan, Henrik	Arv og Gæld. København, 1938.
Pontoppidan, Morten	Minder og oplevelser. København, 1922.
Rosendal, H.	Folkehøjskoler og Landbrugsskoler. Odense, 1894.

Schrøder, Ludvig	Den nordiske Folkehøjskole. København, 1905.
Skovmand, Helge	Et hjem, en skole, et blad. København, 1970.
Uhrskov, Anders	Kultur og folkeminder. Hillerød, 1963.
Aakjær, Jeppe	Før det dages. København, 1929.
Samt avisartikler fra Frederiksborg Amtsavis årgange fra 1873 til 1887.	

Endvidere har jeg hentet mundtlige oplysninger hos:

Pastor Jørgen Jensen, Hillerød. Kontorchef H. Jølver, Frederiksværk. Gårdejer Jens Jørgensen, Frederiksværk. Gårdejer Niels Nielsen, Sonnerup. Gårdejer Kaj Jensen, Avderød.

NOTER

- 1) Danmarks historie ved John Danstrup og Hal Koch bd. 11, side 391.
- 2) J. Th. Arnfred fortæller, side 35.
- 3) Anders Uhrskov: Kultur og folkeminder side 79.
- 4) Frede Nørgård: Danmarks Folkehøjskoler bind 1 side 17.
- 5) John Danstrup og Hal Koch: Danmarks Historie bind 11 side 113.
- 6) Frede Nørgård: Danmarks Folkehøjskoler bind 1 side 20.
- 7) A. Nordal-Petersen: Danmarks højskoler side 5.
- 8) Håndbog i Grundtvigs skoletanker side 130 og 131.
- 9) John Danstrup og Hal Koch: Danmarks Historie bind 11 side 389.
- 10) Morten Pontoppidan: Minder og oplevelser side 73.
- 11) Frederiksborg Amtsavis d. 5.-8. 1878.
- 12) Morten Pontoppidan: Minder og oplevelser side 77.
- 13) Henrik Pontoppidan: Arv og Gæld side 166.
- 14) og 15) Henrik Pontoppidan: Arv og Gæld side 174.
- 16) Henrik Pontoppidan: Arv og Gæld side 152.
- 17) Morten Pontoppidan: Minder og oplevelser side 103.
- 18) Jeppe Aakjær: Før det dages side 82.
- 19) Jeppe Aakjær: Før det dages side 83.
- 20) Jeppe Aakjær: Før det dages side 85.
- 21) Holger Begtrup: Frederiksborg Højskole 1895-1920 side 8
- 22) Holger Begtrup: Frederiksborg Højskole 1895-1920 side 9
- 23) Holger Begtrup: Frederiksborg Højskole 1895-1920 side 21
- 24) Frede Nørgård: Danmarks Folkehøjskole side 272.
- 25) Olaf Andersen: Danmarks Højskoler side 10.
- 26) Max Kjær-Hansen: Den danske Detailhandler-Højskole, Købmandshvile, 1978.
- 27) Olaf Andersen: Danmarks Højskoler side 22.
- 28) og 29) Olaf Andersen: Danmarks Højskoler side 22 og 23.

KALKGRAVNINGEN I TERKELSKOV

af H. Thueslev

Der er i flere hundrede år i et vist tilfældigt omfang blevet opgravet kalk i bakkerne omkring Ganløse og Uggeløse. Herom vidner i Christian V's matrikel marknavnet Limgravs ås i Ganløse sogn nær Nyvang, og det godtgøres yderligere ved de rester af gamle kalkovne, som blev fundet, da forstvæsenet i 1810 for alvor påbegyndte kalkgravning i Terkelskov lige nord for Mølleåen i Uggeløse sogn. I vore dage er det først og fremmest grus, der graves, især ved Nymølle.

En systematisk og forretningsmæssig udnyttelse af kalken i Terkelskovens undergrund tog sin begyndelse i 1759, da der med kongeligt privilegium blev oprettet et salpeterværk i Frederiksborg under form af et aktieselskab. Privilegiet blev fornyet ved Christian VI's tronbestigelse i 1766. Nicolaj Ulstrup, der i en årrække havde været fuldmægtig hos amtmænd Heinrich v. Levetzow på Frederiksborg amt, blev i 1783 ejer af salpeterværket. Fra ham stammer oplysningen om, at den fornødne kalk til opførelsen af værkets bygninger i sin tid blev opgravet i Terkelskov, at stenene blev brændt i værkets ovn, og at tiloversbleven kalk blev overladt beboerne i egnen. Han har ligeledes oplyst, at kalk var nødvendig til salpeterjordens præparation, og det må vel forstås således, at man har fremstillet kalksalpeter til brug som gødning. Ulstrup anlagde et kalkbrændingsværk på kirkejorden ved Lyng og påtog sig hestevognstransport med den hensigt at forsyne Frederiksborg slot, de kongelige kirker og skoler samt amtets beboere. Dernæst indgik han en kontrakt med fæsteren af nedre Hestetangs mølle, Jacob Nielsen om eneret til kalkgravning i den til møllen hørende Terkelskov, så længe han selv ville, mod betaling af 10 rd. årlig. Jacob Nielsen påtog sig at have opsyn med Ulstrups kalkgravere, og Ulstrup påtog sig at vedligeholde adgangsvejen. Amtmanden var indviet i sagen og stillede sig velvilligt. Selv rentekammerpræsidenten grev Chr. D. Fr. Reventlow havde beset virksomheden uden at gøre indsigelse. Ligeledes havde forstvæsenet tolereret den og endda leveret den brændsel.

De foregående og de følgende efterretninger er hentet fra Rigsarkivets akter vedrørende rentekammeret, betitlet skov- og jagtvæsen, dels fra pakkesagerne (11 pakker), kalkbrænderiet i Terkelskov og Hestetangs vandmølle 1809-48, sager til Sjællands forstjournal C-F, dels fra pakken køb og salg af skove m.v. 1837-44. Enkelte fakta er fra pakken diverse breve, dokumenter og akter vand-, vejr- og hestemøller vedkommende 1680-1848.

Vanskeligheder for Ulstrup opstod først, da Jacob Nielsen i 1794 var så letsindig også at give hørkræmmer Henrich W. Wilsbech, der drev teglværk i Gadevang, kalkgravningsret i området, og da Wilsbech søgte godkendelse heraf hos amtmanden. Amtmanden gav Ulstrup lejlighed til at erklære sig, og han protesterede naturligvis under henvisning til sin eneret, sine etableringsudgifter og sin ulejlighed med at uddanne kalkgravere. Han bebrejdede også Wilsbech, at han havde søgt at kapre Ulstrups folk, og pegede på, at Wilsbech efter sigende havde giftet sig til 60.000 rd. Men han måtte erkende, at kalkgraverne undertiden, dog mod hans vilje, kom skovens træer lovlig nær, og her kunne han ikke dy sig for at bemærke, at træerne kun vanskeligt kunne gro på kalkgrunden. Endelig bad han amtmanden gøre rentekammeret bekendt med sine rettigheder og benyttede lejligheden til at anmode om 100 favne brænde årlig fra skoven. Ved sagens forelæggelse for rentekammeret tilstod amtmand Levetzow, at han godt kendte Ulstrups kontrakt, og han bebrejdede Jacob Nielsen for at have indladt sig med Wilsbech. Under sagens videre behandling afgav Jacob Nielsen skriftlig undskyldning og tilbød at ophæve sin kontrakt med Wilsbech. Regimentsskriver og amtsforvalter Arctander oplyste, at Wilsbech hidtil havde gravet knap 40 tønder kalk på steder, hvor der hverken var træer eller græs, men at der i de foregående åringer var holdt ilde hus med skoven. Amtmanden skønnede nu, at mølleren som fæster ikke havde haft ret til at tillade kalkbrydning, men foreslog, at Ulstrup fik lov at fortsætte, da bønderne ellers måtte hente kalk helt i København eller Helsingør. Dog burde afgiften på 10 rd. årlig måske helt eller delvis tilfalde den kgl. kasse.

Nu drog rentekammeret også forstvæsenet ind i sagen. Både overførster P. Clausen i Tokkekøb, til hvis distrikt Terkelskov hørte, og overforstmester v. Linstow i Hørsholm fandt, at de ubetydelige og dårlige træer i skoven som hidtil kunne sælges ved auktion, og at der ikke kunne kræves afgift til skovkassen fra Ulstrup. Efter dette ønskede rentekammeret oplyst, hvilket omfang kalkbrydningen havde, og hvor stort kalkstensforråd der fandtes. Regimentsskriveren og amtmanden svarede, at forrådet kun kunne angives, hvis sagkyndige foretog en prøvegravning. De, der nu gravede, mente dog ikke, at der var meget tilbage, men tog det forbehold, at de af hensyn til træerne hidtil kun havde gravet overfladisk. De to embedsmænd foreslog at lade forstvæsenet selv afgøre, om der fortsat kunne graves uden at skade træerne, eller om skoven burde ofres for kalken.

Forstfolkene var af den opfattelse, at det ryddede skovstykke havde rummet de bedste kalksten, og at den øvrige skov var god til gavntømmer og uden kalksten. Ulstrup henvises til at købe sit brænde på auktionen over 168 småbøge, der netop skulle sælges. Men rentekammeret mente stadig ikke at have tilstrækkeligt grundlag for at træffe afgørelse. Det spurgte derfor landinspektør Recke, hvilket omfang kalkbrydningen havde, om der kunne drives flere kalkværker uden skade for skoven, hvor meget der i så fald skulle bortgraves om året, og hvad der kunne forlanges i afgift til staten. Landinspektøren foretog en hurtig undersøgelse og

svarede i januar 1795, at Terkelskov bestod af grusland i form af bjergrygge med temmelig god skov. Under $2\frac{1}{2}$ alen grus og småsten fandtes et stenlag på 1 til 2 eller $2\frac{1}{2}$ alens dybde, bestående af $\frac{1}{5}$ kalksten, $\frac{1}{5}$ flint, $\frac{2}{5}$ gråsten og $\frac{1}{5}$ stengrus. Kalkstenene var som de bekendte Saltholmsten, dog lidt større. Til fremstilling af 1000 stk. mursten krævedes 44 skæpper kalk og grus, og kalkens andel skulle være 12, 14 eller 16 skæpper, alt efter som man brugte Faxekalk, Saltholmskalk eller Terkelskovkalk. Han antog, at der hidtil var gravet 5-6000 tønder på 5-6000 kvadratalen, og at der endnu kunne graves 15-20.000 td. kalksten. Omkostningerne til opgravning, transport til kalkværk, vedligeholdelse af ovn, ildebrændsel m.v. anslog han til 60 rd. pr. 110 tønder brændte kalksten. Med et anslået salg af 6-800 tønder årlig blev nettoindtægten 3-400 rd., hvoraf $\frac{1}{10}$ eller 30-40 rd. burde tilfalde statskassen. Desuden burde entreprenøren enten betale fuld pris for ryddede træer eller tillade, at forstvæsenet auktionssolgte dem. Ligeledes burde han lukke både gamle og nye huller med stenene nederst, og arealet burde nøje opmåles. Recke havde ikke talt med Ulstrup, men håbede, at beregningerne stemte med dennes erfaringer. Efter hans opfattelse fortjente Ulstrup agtelse for at have opfundet og indrettet det for egnen næsten uundværlige kalkværk, der havde bragt megen kapital i cirkulation og underholdt 7-8 fattige familier.

På dette stadium fik Ulstrup påny lejlighed til at udtale sig og bekræftede ved en specificeret opgørelse, at han pr. 110 td. brændt kalk kunne tjene 46 rd. Han afsatte højst 7 brændinger af denne størrelse årlig med et samlet overskud på 323 rd., hvorfra dog gik de 10 rd. til Jacob Nielsen. Desuden havde han haft personligt arbejde, rejser og tidsspilde samt rentetab og risiko ved kreditgivning. Ligeledes havde han andre fabrikker at underholde. Han ville helst slippe med den nuværende afgift, men ville gerne betale for de skovede træer. Udplanering anså han for bekostelig og stillede derfor forslag om, at skoven ved fæsteledighed blev overladt ham i fæste eller til ejendom mod afgiftssvarelse. Hertil bemærkede regimentsskriveren og amtmanden, at afgiften passende kunne sættes til 30 rd. årlig, hvoraf de 10 som hidtil skulle gå til fæsteren. Ved fæsteledighed kunne kalkværksejerne indgå som arvefæstere.

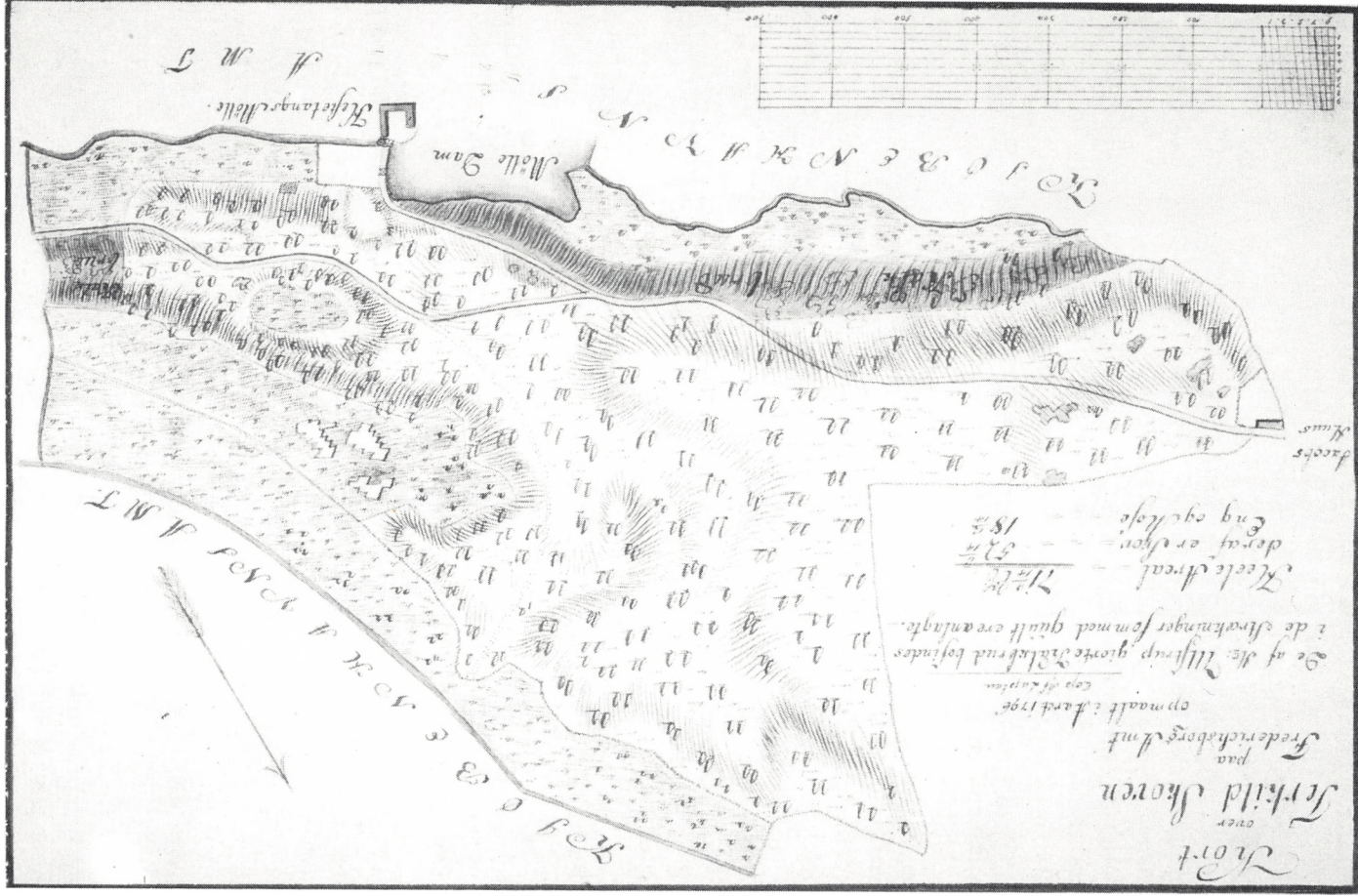
Midt i året 1795 gav rentekammeret først bolden til forstvæsenet, som skulle lade Terkelskov taksere, og dernæst til amtmanden, der skulle forhandle med Jacob Nielsen om at afstå fæsteretten mod en godtgørelse. Forstmændene skønnede, at skovens 5000 gode bøge og få ege var 9.000 rd. værd. Der blev iøvrigt kun gravet kalk på knap en fjerdedel af skovens areal, og på denne bakke var træerne kun i mædelig vækst. Jacob Nielsen vægrede sig ved at give afkald på skoven, da han ikke havde anden kreaturgræsning, og da han på grund af formindsket vandføring ikke kunne leve af mølleriet alene.

Rentekammeret ville have en egentlig opmåling og taksering og bad amtmanden sørge derfor. Opgaven gik videre til landinspektør Kynde, der havde travlt med mange andre opgaver og først i oktober 1796 kunne præstere et kort med den

ønskede opmåling. Sagsbehandlingen fortsatte hos forstsvæsenet, der ikke ville overlade Ulstrup træer på anden måde end ved auktionssalg og fandt, at han ved et forestående salg af flere træer ville få plads nok til sin kalkbrydning. Noget senere rykkede skovfolkene ud med en supplerende oplysning om, at Terkelskov efter skovseparationsordningen af 1780 ikke var stor nok til at skulle indhegnes, men efterhånden skulle bortskoves. Der kunne derfor skoves, hvor Ulstrup helst ville fra den vestre side. Om skov kunne gro igen, hvor stene var opbrækket, fandt de det for vanskeligt at afgøre. Til sidst nåede de frem til, at fire nærmere betegnede områder på kortet nok kunne reserveres til en lille indhegnet skov.

De idelige henvendelser fra rentekammeret fik omsider forstsvæsenet til at forbyde Ulstrups folk videre kalkgravning, indtil han eventuelt kunne forevise kammerets tilladelse. Herpå reagerede Ulstrup med et brev til rentekammeret, hvori han bad om gunstig resolution, når kollegiet fik tid, og om en øjeblikkelig ordre til forstsvæsenet om at tillade kalkgravning i mellemtiden. Han vedlagde, hvad han kaldte et lidet spor til erindring om sine 28 års tjeneste under kollegiets område, som han forlod på grund af svækket legeme. Dette kan måske tydes som et bestikkelsesforsøg. Tiden var nu rullet videre til november 1797, og rentekammeret besluttede sig til et fremstød. Det påpegede overfor forstsvæsenet, at kalkbrydningen, der var sket uden dets tilladelse, havde medført stor uorden og skade for skoven, hvilket man ønskede at forhindre. Nu skulle overforstmester Linstow afgive sin betænkning om, hvorvidt og på hvilke vilkår Ulstrups andragende om kalkbrydning kunne imødekommes uden at skade skoven, samtidig med at hullerne i jorden blev fyldt og skovplantningen genoprettet. Svaret gik ud på, at kalkgravning godt kunne finde sted langs vejen, hvor stenene lå højt, men at skov næppe kunne genetableres ved hullerne. I begyndelsen af 1798 fik Ulstrup endelig rentekammerets godkendelse af kalkbrydningen på betingelse af, at han tilskovlede de fremkomne huller og betalte den foreslåede afgift. Jacob Niensens del af afgiften bortfaldt ved hans død i 1799. Året efter klagede overforstmesteren til rentekammeret over, at Ulstrup stadig ikke havde fyldt hullerne, og foreslog, at amtmanden skulle beordre ham dertil. Kammeret bad foreløbig amtmanden indhente Ulstrups erklæring. Den gik ud på, at det ville kræve megen tid og stor bekostning at udbedre hullerne efter 16 års kalkgravning, men at han dog ville efterleve reglerne. Samtidig gjorde han opmærksom på, at der i den vestlige del af Terkelskov, hvor han hidtil havde gravet, næppe var kalksten til et år endnu, og bad derfor om også at måtte grave i den østlige del mod at betale 20 rd. årlig som hidtil, så længe der kunne graves 600 tønder kalk årlig. Træerne ville han betale efter en rimelig vurdering, hvis forstsvæsenet ikke foretrak at sælge dem ved auktion.

Kortet over Terkelskov på side 39 er tegnet af landmåler Luplau 1796. Det mørkt skraverede område nederst (gult på tegningen) er stedet, hvor Ulstrup lod grave kalksten op.

Efter et halvt års forløb indsendte amtmanden erklæringen og foreslog, at der blev givet Ulstrup en frist til at fylde hullerne. Han mente også, at der kunne gives tilladelse til kalkgravning i skovens østlige del, fordi det ville være gavnligt for egnens beboere og de kongelige bygninger. Der burde dog betales 30 rd. årlig uden hensyn til, hvor meget der kunne graves. Til gengæld skulle Ulstrup kunne opsigte aftalen med et års varsel, og opsynet med gravningen burde pålægges forstsvæsenet. Så måtte forstsvæsenet høres igen. Det oplyste, at det nu havde pålagt skovbetjentene at have opsyn med tilkastningen af kalkhuller, men erklærede, at der aldeles ikke kunne blive tale om at grave i skovens østlige del. I overensstemmelse hermed bad rentekammeret amtmanden pålægge Ulstrup at overholde vilkårene for kalkgravningstilladelsen og meddele ham afslag på anmodningen om udvidelse af gravningsområdet.

Med anbefaling fra Arctander, der nu havde efterfulgt Levetzow som amtmand, søgte Ulstrup i 1809 igen om at måtte grave i den østlige del af Terkelskov. Skovrider H.C. Lund, Christianshøj, under hvis distrikt skoven nu hørte, frarådede at give Ulstrup udvidet gravningsret med den overraskende begrundelse, at det ville være langt fordelagtigere for den kgl. kasse at bryde kalk for egen regning og selv oprette en ovn til brændingen.

Han var overbevist om, at staten derved kunne tjene 3-4000 rd. netto årlig. Skovfogedenken Helene Herrnbrødt, født Thomsen, var villig og ansås for egnet til at stå for arbejdet under Lunds tilsyn, og der kunne passende opføres bygninger dertil på Hestetangsmøllens grund. Overforstmester Lindestow var enig heri, men fandt det dog bedre at afkøbe skovfogedenken hendes eget hus på den nedlagte øvre nabomølle Hestetangs grund end at berøve Hestetangsmølleren jord.

I maj 1810 foretog rentekammerets embedsmænd besigtigelse af Terkelskov i overværelse af amtmanden og overforstmesteren, og derefter blev den foreslåede ordning godkendt af kongen. Det var medbestemmende, at kommissionen for genopførelse af Christiansborg slot havde erklæret sig interesseret i at aftage kalk. Skovfogedenken fik 4.300 rd. for Hestetangshuset, som hun selv havde genopført, med stuelænge og udhuslænge, have, græsvænge med fiskepark, enghave, et stykke overdrevs jord af hartkorn 6 skp. 2 fdk. 2 alb., landbrugsredskaber og en besætning på 2 heste. Samtidig fik hun på prøve for et år overdraget bestyrelsen af det nye kalkværk under Lunds overtilsyn mod at blive boende i Hestetangshuset, bruge jorden og oppebære 1 rd. pr. tønde brændt kalksten, 12 læs hø og 12 td. havre årlig til de nødvendige 4 heste. Hun skulle på egen bekostning antage en duelig kalkbrænder og to faste karle foruden daglejere til ind- og udtagning af kalksten. Stengravningen var hende derimod uvedkommende. De fornødne heste og vogne til kørsel med kalk og brændsel skulle leveres hende af forstsvæsenet. Efter prøveårets udløb blev kontrakten forlænget for et år ad gangen, dog således at hun, da der i 1812 blev oprettet endnu en kalkovn, optog tidligere møller Gregers Borregaard på naboejendommen Skovgård som medinteressent. Kort

efter blev den ændring aftalt, at de for fremtiden også skulle føre opsyn med kalkgraverne, medens kalkbrændingen og leveringen af brændt kalk skulle ledes af skovrider Lund selv. Til gengæld slap interessenterne for at lønne kalkbrænderen. I 1817 fratrådte madam Herrnbrødt efter eget ønske, og skovrider Lunds broder, der tidligere var strandingskommisær i Skagen, indtrådte i hendes sted med bolig i Hestetrangshuset.

Skovrideren fik i 1812 på overforstmesterens og rentekammerets forslag tildelt et gratiale på 300 rd. for sin overbestyrelse af kalkbrænderiet, og i 1815 fik han yderligere 100 rd., samtidig med at Frederik VI på rentekammerets forestilling tilkendegav ham og overforstmesteren sin tilfredshed med kalkbrænderiets fremgang, der havde nødvendiggjort opførelse af yderligere to ovne med tilhørende bygninger. Fremtidig skulle der tilfalde Lund 4% af det årlige nettooverskud indtil 10.000 rd., 3% af eventuelt yderligere overskud indtil 20.000 rd. og 2% af eventuel meroverskud. Heraf skulle han dog afholde kontorholdsudgifterne. Procenterne blev i 1815 589 rd., i 1816 529 rd., i 1817 634 rd., i 1818 530 rd., i 1819 124 rd., i 1820 117 rd., i 1821 157 rd. og i 1822 160 rd. Da nettooverskuddet stadig gik tilbage, søgte Lund i 1823 om at få procenterne beregnet af bruttoindtægten. Overforstmesteren oplyste, at forretningerne var tiltaget i omfang, og foreslog 6% af nettoindtægten, men kongen bevilgede på rentekammerets indstilling 4% af bruttoindtægten.

Som eksempel på de fine årsregnskaber, der fremkom i kalkværkets første tid, anføres resultatet for 1812:

Kalk leveret til kgl. bygninger for	22.376 rd.
kalk solgt til private for	16.593 rd.
kalk forbrugt til forstsvæsenets egne bygninger	<u>930 rd.</u>
	39.899 rd.
driftsudgifter	10.020 rd.
ildebrændsel og fourage fra Terkelskov, taxeret	<u>10.064 rd.</u>
driftsoverskud	19.815 rd.

Senere blev driftsresultaterne betydeligt mindre gunstige, tildels fordi der blev fastsat billige priser for kalk til offentlig brug, men også fordi der efter arkitekt C.F. Hansens fuldførelse af Christiansborg og Frue kirke ikke mere kunne afsættes samme kalkmængde som før. Nogle årsresultater anføres: 1813 6.837 rd., 1814 2.936 rd., 1816 10.561 rd., 1819 3.123 rd., 1824 ÷ 135 rd., 1825 273 rd., 1826 ÷ 613 rd. og 1831 195 rd. Det må fremhæves, at prisniveauet i 1812 var præget af den inflation, der gik forud for den såkaldte statsbankerot i 1813. Særlig kritisk blev kalkværkets stilling i 1819, da leverancerne til slottet og kirken midlertidigt ophørte. Lund klagede samtidig over, at de konkurrerende kalkbrænderier i Lyngø, Lystrup og Frederiksborg begrænsede omsætningen i egnen, at de private

forbrugere i hovedstaden foretrak svensk kalk, og at de militære etater var kunder hos kalkbrænderierne i København. Tørveproduktionen havde han allerede standset. Han forudså, at de 50-60 familiefædre, der var beskæftiget ved kalkgravning, måtte afskediges, og at forstsvæsenets brændselssalg ville blive ramt af prisfald, hvis der ikke blev grebet ind. Kun en prisnedsættelse på den brændte kalk kunne afværge lukning og blev følgelig godkendt af overforstmasteren og rentekammeret. Herved blev krisen besværet, og året efter kunne kalkprisen igen forhøjes. Lund og de overordnede forstfolk foreslog det dog gjort til pligt for alle kongelige bygningsautoriteter at søge Terkelskovens kalkbrænderi. Men det ville rentekammeret ikke være med til, da det foretrak at konkurrere på prisen. Et udsalg i København af kalkbrænderiets produkter blev allerede etableret i 1817, men ophørte i 1826.

Samme år fremkom der klage fra civiletatens materialgård over Terkelskovkalkens sløje kvalitet og over, at der ofte var undermål på læssene hos de private vognmænd, der besørgede kørslen. Lund forsvarede sig med, at der savnedes opsyn med læsningen, især om natten, at kuskene ofte var berusede og kørte i grøften, og at flintknaster i kalkstenene først kom frem under kørslen. Han mente, at materialgården burde anskaffe en ekstra læskebænk for ikke at skulle nøjes med småtransporter, og at den kunne sende en betroet mand med til at kvittere ved ovnen. Det var hans opfattelse, at private købere foretrak Terkelskovkalk, og at materialgården »så det hele med et såre vrangt øje, måske af bare iver.« Lund ville dog også gerne overtage kørslen med lejede bøndervogne og indestå for målet. Administrationen for rentekammerets bygningsvæsen afgav en mindre fordelagtig erklæring om, at kalken undertiden også var dårligt brændt, at 3 miles kørsel før læskning var uheldig, at flere offentlige instanser var utilfredse, og at byens private forbrugere anvendte langt mindre kalk fra Terkelskov end fra andre leverandører. Ved rentekammerets mellemkomst blev der så arrangeret et møde mellem hofbygmester Hornbeck og Lunds overordnede, overførerster Paulsen, uden at der dog kunne opnås enighed. Omsider skar rentekammeret igennem og bestemte, at kørslen skulle overgå fra private vognmænd til kalkværkets egne vogne. Transportbestyrerne var Borregaard og en tidligere skovfoged Jens Thomsen, der havde afløst Lunds broder og beboede transportbestyrerboligen Hestetangshus. Da Borregaard i 1832 solgte Skovgård og trak sig tilbage, fortsatte Jens Thomsen alene, indtil han nogle år efter døde og afløstes af sin enke.

Ved Hestetangsmøllerens død i 1829 fik skovrider Lund et længe næret ønske opfyldt om at inddrage møllen og dens jorder, der hidtil havde været bortfæstet, til rent statslig anvendelse under hans bestyrelse. Med rentekammerets godkendelse fortsattes den allerede påbegyndte kalkgravning i en bakke på 1½ td. land. 10 td. land eng skulle bruges dels til tørvegravning for kalkværket og dels til græsning for transportbestyrerens 6-8 heste, og 3 td. land ager samt 4 td. land græsjord, bestående af grusbakker og grave fra fortidens kalkbrænderier på begge sider af møllevejen øst for skoven skulle ligeledes tildeles transportbestyreren.

Endelig skulle mølledammen med mose på 3-4 td. land sammen med vandmøllen og en hestemølle foreløbig anvendes som hidtil til formaling af mel og gryn udført af møllersvend Jens Frederiksen. Til dette formål blev mølleværket sat i stand, medens en del af stuehuset og nogle forfaldne udhuse blev nedrevet og de nedbrudte materialer anvendt til nyt udhus i transportbestyrerboligen.

På længere sigt var det dog tanken at omdanne Hestetangsmøllen til savmølle efter norsk mønster, hvortil der allerede i 1828 var udarbejdet et projekt. Nu indhentedes der fra en møllebygger et overslag, hvorefter etableringen ville koste 4.344 rd. incl. vandhjul og bygning. Lund mente, at både Ganløse Ore, Nyvang, Farum Lillevang, Ravnholt og Nørreskov kunne levere tømmer, og Frederiksborg skovdistrikt kunne også komme med. Nu ønskedes det ikke mere at nedlægge melmøllen, og for at sikre begge møller den nødvendige vandforsyning ville det blive nødvendigt at opgrave mølledammen, forhøje dæmningen og anbringe en sluse med stibord ved Bastrup sø. Ved en af rentekammeret forlangt nærmere undersøgelse viste det sig dog tvivlsomt, om en tilstrækkelig mængde grantømmer kunne påregnes uden urimelig lang og dyr transport, hvorfor planerne i 1831 blev stillet i bero.

Spørgsmålet var, hvad man da skulle med Hestetangsmøllen. Lund foreslog at installere en grubbe- eller skalkværn, der skulle male gryn og skalle byg til Island, subsidiært at bortforpagte mølleriet uden jord. Overførster Løvenskjold var imod bortforpagtning, og rentekammeret ville ikke være med til køb af ny kværn. Foreløbig kørte det almindelige møllebrug da videre. Det blev dog hurtigt klart, at driften på grund af mådelig indretning, utilstrækkelig vandforsyning og konkurrence fra bedre møller ikke kunne blive rentabel, hvorfor Lund foreslog at sælge. Først da savmølleprojektet var endeligt skrinlagt, besluttede kongen i 1840 på rentekammerets indstilling, at møllen skulle auktionssælges til arvefæste uden jordtilliggende.

Da kalkværkets omsætning stadig lod meget tilbage at ønske, navnlig fordi civiletatens materialgård foretrak andre leverandører, forsøgte det at forbedre den brændte kalks kvalitet ved efter tegning af professor Forchhammer at opføre et næsten lufttæt magasin dertil på Terkelskovens grund. I selve skoven stod det gamle såkaldte Hestetangshus, som møller Hans Hansen i 1810 uden selv at have ejendomsret havde givet Johan Hendrik Hoffmann skøde på. Da forstvæsenet nu i 1834 ønskede at grave kalk på stedet, opnåedes der med Hoffmanns enke en mindelig ordning, hvorefter hun forpligtede sig til at lade huset nedbryde mod en godtgørelse på 50 rd. eller halvdelen af mandens købesum.

En anonym person, der betegnede sig som sandhedsvidne, skrev i 1837 til rentekammeret og anklagede transportbestyreren Jens Thomsen for at berige sig selv med tørv og brænde på forstvæsenets bekostning, men blev ignoreret, da både Lund og Løvenskjold anså beskyldningerne for grundløse og beskrev Thomsen som både driftig, tro, uegennyttig og påpasselig.

I begyndelsen af 1839 gjorde rentekammeret overforstmester v. Krogh opmærksom på, at kalkværket længe kun havde givet et ubetydeligt overskud, og ønskede en erklæring om, hvorvidt det ikke ville være fordelagtigere at overlade driften til private og eventuelt også afhænde hele Terkelskoven på 39 td. land. Lund undrede sig i denne anledning meget over rentekammeret, der som de andre kollegier ansås for teoretisk indstillet, og fortrøstede sig til, at Krogh ville belære det om kalkværkets store fordele for den kongelige kasse og forstsvæsenet, så at »cabalen kunne styrtes.« Han pegede især på, at kalkværket siden oprettelsen i 1810 til kongelige bygninger havde afgivet 60.787 tønder stenkalk til værdi 190.688 rd. og til private købere 48.758 tønder for 129.713 rd. Det samlede overskud på driften havde været 92.085 rd. Hen på året meddelte Krogh da også, at forstsvæsenet hos kalkværket afsatte favne- og stødbrænde på fordelagtig måde, og at værkets ophør kunne påføre staten merudgift, hvis de private kalkværker udnyttede det til at forhøje prisen. Han ville i hvert fald ikke for tiden tilråde afståelse.

Efter Lunds afgang i 1845 rejste rentekammeret atter sagen ved at spørge overforster Løvenskjold, om man ikke burde bortforpagte kalkværket og en del af dets jord. Også denne gang gik sagen dog i sig selv. Først længe efter rentekammerets nedlæggelse og forstsvæsenets overgang til det i 1848 oprettede domænekontor under landbrugsministeriet skete der for alvor noget. I 1868 bortforpagtedes foreløbig de 18 td. land ved Terkelskov kalkværk til skovfoged Bryndum, og i januar 1869 foreslog forstsvæsenet at nedlægge kalkværket og at sælge det derved beliggende boelsted. Mineralogen professor J.F. Johnstrup foretog for ministeriet en undersøgelse af forholdene og anbefalede derefter nedlæggelsen og tilplantning af kalkværkets areal med skov. På forslaget til finanslov for 1870/71 anmodede landbrugsministeriet så om bemyndigelse til dette. Som begrundelse anførtes det, at kalkstenene ikke fandtes i faste lag, men spredt i de til rullestensformationen hørende grusbanker, hvorfor der ikke kunne være tale om nogen egentlig planmæssig drift. Da værket følgelig ikke kunne ventes afhændet til fortsat drift, fandtes det rigtigst at nedlægge det, sælge nogle eng- og moselodder og anvende resten til skovkultur.

I dag vidner kun Terkelskovens særdeles ujævne jordbund om 100 års omfattende kalkgravning. En erindring om virksomheden ligger dog også i navnet Kalkgården, den landbrugs- og restaurationsejendom, som er opført på arealer fra transportbestyrerboligen og den oprindelige Hestetangs eller øvre Hestetangs vandmølle.

KIRKETYVEN, DER BLEV SLAVE PÅ KRONBORG OG URMAGER I TIKØB

af Jens Lampe

Den 12. december 1862 døde fhv. husmand og urmager i Plejelt, Tikøb sogn, Mathias Detlef Wolffenberg som fattiglem på Tikøb forsørgelses- og arbejdsanstalt, 70 år gammel. Døden var en befrielse for ham, men ikke noget fremmed. Han var blevet konfronteret med den adskillige gange i det liv, der havde givet ham en tragisk ungdom, en bitter manddom og en alderdom med både afklaring, oprejsning og fattigdom.

Wolffenberg blev født i Haderslev 1793 som søn af en urmager og organist, og her i Haderslev skete den afgørende begivenhed i hans liv.¹

Natten til den 11. december 1808 fjernedes fattigblokken fra Vor Frue kirke i Haderslev (nu domkirken), og kirkeforstanderne Schmidt og Jespersen på Slotsgrunden fik derfor til opgave at foretage undersøgelser dels på stedet og dels i nabolaget til domkirken. De konstaterede, at der ingen tegn fandtes på, at kirkedørene eller vinduerne var blevet opbrudt, hvorfor man antog, at tyven eller tyvene måtte have haft en nøgle til kirken. De to kirkeforstandere fik derefter lov til at foretage husundersøgelser hos maler Dinesen, vinhandler Ahlmann og Jes Raben, alle boende på Slotsgrunden og anset for at være hæderlige og retskafne borgere. Undersøgelserne disse steder afslørede da heller intet, som kunne vække nogen form for mistanke.

Man fortsatte derefter ransagningerne hos organist, bedemand og urmager Mathias Detlef Wolffenberg. Da kirkeforstanderne kom ind i huset og oplyste om formålet med deres ankomst, blev den 15-årige søn, som også hed Mathias Detlef lige som faderen, ligbleg i ansigtet. Faderen gav noget tøvende tilladelse til, at husundersøgelsen kunne finde sted, og kirkeforstanderne gik i gang med at åbne skuffer og skabe, kister og kommoder, men hverken Schmidt eller Jespersen fandt noget fordægtigt og bad derfor om lov til at fortsætte eftersøgningen i haven. Her opdagede de snart en plet, hvor der så ud til at være gravet fornylig, og da det var i december, fandt de det underligt. Ved hjælp af en greb og en spade kom de snart frem til en æske, som viste sig at være fyldt med kobber- og sølvmonter af forskellige enheder.

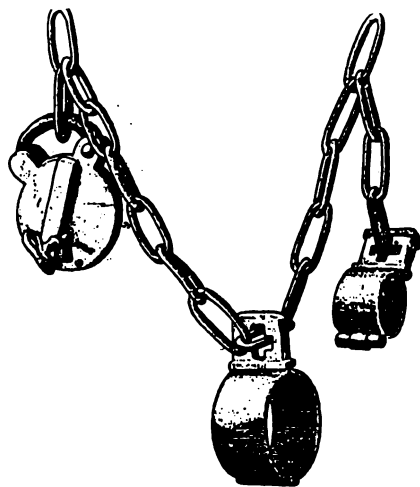
Senere fandt man i et hegn i nærheden en sæk mærket med bogstaverne WB, og inden i denne lå den forsvundne fattigblok. Stillet over for disse fund måtte faderen gå til bekendelse. Han erkendte, at det var ham som havde ledet sønnen i fristelse ved at have opfordret ham til at stjæle fattigblokken i kirken. Sønnen havde først vægret sig, men da faderen havde truet ham med klø, var sønnen omsider gået med til det. Men han ville ikke gå alene op i kirken.

Ved at gå faderen på klingen kom det frem, at han ved en tidligere lejlighed havde tilegnet sig en lysekroner i kirken og smeltet den om for at bruge messingen på sit urmagerværksted. En anden gang havde han fjernet nogle blyplader fra kirken, nogle defekte orgelpiber og en lille sølvklokke til klunkpungen. Alt dette metal var smeltet om og brugt på værkstedet. Den 19-årige datter, Sophia, blev også afhørt, men hun bedyrede, at hun intet havde vidst om tyverierne. Urmager Mathias Detlef Wolffenberg og søn blev nu arresteret og måtte bekende, at de havde begået kirkeran. Natten til den 11. december havde urmageren tvunget sin søn med sig op i Vor Frue kirke. Her havde han åbnet døren med sin nøgle, som han havde i sin egenskab af organist og bedemand, og havde sammen med sønnen båret fattigblokken hjem i den mørke nat. I Slotsgade så de et menneske komme gående imod sig. Faderen havde troet, det var en vægter, hvorfor de skyndsomt havde hyllet et klæde om blokken og stillet sig ind mellem to huse, men personen havde tilsyneladende intet bemærket. Fattigblokken blev ved hjemkomsten brudt op ved hjælp af en hammer og mejsel og tømt for dens indhold af penge. Disse blev foreløbig gravet ned i haven, mens sønnen havde smidt den åbnede blok hen i et hegn på postmesterens mark.

Adspurgt om sit motiv til kirkeranet svarede faderen, at han havde været syg i seks uger og at han derfor ikke havde kunnet passe sit håndværk eller orgelspillet i kirken. Han følte sig derfor berettiget til at få af fattigblokken. Det fremgik af forhøret, at han var født 1764. Urmageriet havde han lært hos sin fader fra sit 11. til 16. år og organist Niemeyer havde givet ham undervisning i orgelspil. I 1788 var han blevet ansat som organist ved Vor Frue kirke. Sønnen kom også i forhør og indrømmede, at han tidligere havde stjålet træ i en lille lund ved Vandlinggård.²

I de gamle landskabslove fra 1200-årene var der fastsat dødsstraf for kirkeran og tyveri til en værdi af en halv mark og derover, når tyven blev grebet på fersk gerning, men siden var lovene blevet mildere, især ved tyveriforordningen af 1789 og forordningerne af 1795 og 1796. Før den tid havde vejen til galgen været kort for grovere tyveri. Man betragtede dog stadig kirkeran for at være en alvorlig forbrydelse, ikke mindst fordi det foregik på et helligt sted. Det var amtmand K.W. Ahlefeldt, som ledede forundersøgelserne i sin egenskab af dommer og kirkevisitator i sit område, mens Niels Sørensen var borgmester og byfoged og som sammen med rådet dømte i første instans. Rapporterne i sagen er signerede af Leisner, Schmidt, Wassner og amtmand Ahlefeldt og forsynet med magistratens segl.²

Faderen blev idømt 12 års tugthus og sønnen 10 års tugthus, de førtes begge til Glückstadt ved Elben, som dengang lå på dansk område, den 20. marts 1809. Imidlertid var Danmark blevet hvirvlet ind i Napoleons-krigenes slutfase, og en allieret tysk-svensk-russisk hær marcherede sydfra ind i hertugdømmene under Karl Johan Bernadottes ledelse. I juledagene 1813 blev fæstningen og staden Glückstadt beskudt med bomber, brandraketter og granater, og nytårsdag 1814 blev der kastet glødende kugler ind bag byens volde. Den velforsynede og stærke

Hånd- og fodlænke til slave på Kronborg.

fæstning holdt stand til den 6. januar 1814, men så overgav den sig til de mod Frankrig og Danmark allierede efter et slet ledet forsvar under kommandanten general Czernikow.³

I den totale forvirring og angst, som opstod under Glückstadts bombardement, lykkedes det den unge Wolffenberg at undslippe fra tugthuset og liste sig gennem belejrerens rækker. Han stjal noget civilt tøj og flygtede til Hannover, hvor han meldte sig som frivillig til en militær deling, der stod under kosakgeneralen, friherre Friedrich von Tettenborn (1778-1845), som var en født tysker fra Baden, men siden gået i kejserlig russisk tjeneste. Den 14. januar 1814 så den danske kong Frederik 6. sig nødsaget til at underskrive freden i Kiel, og den unge Wolffenberg fandt det nu klogest at desertere fra russerne. Han flakkede om fra sted til sted, bl.a. på Vestfyn og egnen omkring Christiansfeld, hvor han »ernærede« sig ved tyverier og overnattede i lader og skure, eftersom han jo ingen skudsmålsgang havde på sig. Et par uger tjente han som karl hos gårdejer Rasmus Lauesen i Vonsbæk, men her indviklede han sig i så mange selvmodsigende løgne, at han måtte fortrække. I Christiansfeld brød han ind i et gæstgiveri og stjal penge og en hest, som stod opstaldet. Den 4. november tog han ind på Ensted kro ved Åbenrå, men kromanden her fattede mistanke og sendte i al stilhed bud efter sognefogeden og et par mænd, som førte ham bunden til Åbenrå, hvor han efter et forhør blev arresteret. Nogle dage efter udleveredes han til arresten i Haderslev, for at han kunne føre sit regnskab med myndighederne á jour, men ved at indynde sig hos fangevogter Bruhns 40-årige tjenestepige, der havde bragt ham vand og brød, lykkedes det ham atter at slippe ud. Sammen med tjenestepigen Charlotte Amalie Petersen, kaldet Lotte Peters, flygtede den unge Wolffenberg sydpå. Han kaldte sig nu Saitham, men i Hamborg blev de genkendt og arresteret den 24. august 1818. Ved et efterfølgende forhør bekendte den nu 25-årige kirkeraner, at

Standur, signeret M. D. Wolffenberg
(i privat eje i Veksø).

han atter havde begået en række tyverier. Ved anholdelsen var han bl.a. i besiddelse af en større sum penge, et sølvur, et pas udstedt af justitsråd Sommer i Middelfart, lydende på smedesvend Detlef Friedrich Sibly, samt en forfalsket skudsmålsbog med »gode« vidnesbyrd. Politibetjent Fuglberg og stadstjener Rasmussen fra Haderslev fik til opgave at hente den unge Wolffenberg i Hamborg i hest og vogn.²

Overkriminalretten i Gottorp idømte den 15. april 1819 Mathias Detlef Wolffenberg livsvarig fæstningsstraf på fæstningen Kronborg. Tre personer, som havde givet dem husly og mad uden at lade ham forevise pas og skudsmålsbog, blev også straffet.

Faderen forblev i Glückstadt til straffen var udstået. Derefter flyttede han til Vonsild ved Kolding, hvor han kaldte sig Witzon og ernærede sig som urmager. Han døde her i 1834.

Sønnen kom altså til Kronborg, hvor der på den tid årlig var 30-40 slaver, som de blev kaldt. Ved ankomsten fik de udleveret en stråsæk og 2 hestedækkener, men ingen lagner. Desuden fik de tildelt en slags uniform, som var delt i fire felter i mørkegråt og mørkeblåt, således at de var letkendelige. De slaver, som kun havde begået mindre forbrydelser og opførte sig godt, fik gule dragter. De sidste havde kun jernlænker om det ene ben, mens de grovere forbrydere havde lænker om begge ben. Natten blev tilbragt i et mørkt og fugtigt rum fuldt af utøj, og slavernes arbejde bestod væsentligst i at feje slotsgården og broerne, luge ukrudt

om sommeren og skovle sne om vinteren, tømme latriner o.lign. Når der var mangel på arbejde, kunne de lejes ud til officerer og andre borgere i mindre hold under tilbørligt opsyn til havearbejde, træfældning, kalkning og reparationsarbejde, og så fik de gerne kosten på arbejdsstedet. Når slaverne skulle til gudstjeneste i Mariakirken, var de altid under opsyn af vagter med skarpladte geværer - også inde i kirken.⁴ Efter en halv snes år på Kronborg fik Wolffenberg eftergivet resten af sin straf på grund af flid og god opførsel og løsladt. I 1829 tog han ophold i Tikøb sogn, hvor han slog sig ned som husmand og urmager. Det sidste fag havde han lært hos sin fader som dreng uden dog at have taget svendeprøve. I 1830 blev han viet i Tikøb kirke til væverske Peternille Andreasdatter Assersson fra Halmstad. I ægteskabet fødtes fire sønner og tre døtre. Noget kunne tyde på, at Wolffenberg under sit ophold i Helsingør er blevet kristeligt vakt. I hvert fald var han medunderskriver af en Indre-Missions-liste for at få den tidligere smed, Jens Larsen fra Jonstrup i Tikøb sogn, ordineret som præst i 1856. Men ellers ved man intet om Wolffenbergs seneste år i Plejelt og heller ikke, hvorfor han kom på fattiggården.⁵

Det er utvivlsomt trange kår og mangel på opdragelse og ordnede forhold, der gør viljen slap, og den slappe vilje, der udmarver karakteren. Derfor indeholder denne beretning ingen dom over Mathias Detlef Wolffenberg, men snarere en dom over datidens retsforhold.

Kilder:

- 1) Kirkebøger og folketællinger fra Haderslev og Tikøb.
- 2) Haderslev byarkiv, retsprotokoller (77). Sagen mod organist og urmager M.D. Wolffenberg og søn for kirketyveri m.m. 1 pk. Landsarkivet i Åbenrå.
- 3) Lucht: Glückstadt oder Beiträge zur Geschichte dieser Stadt, Kiel, 1854. - Fr. Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839, Kbhvn. 1896. -
- 4) Ole Lund: Smaabilleder fra Helsingør, Kbhvn. 1900, s. 15 ff.
- 5) Anders Pontoppidan Thyssen: Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede, bd. I, 1960 s. 176.

NOGET OM FORENINGEN »FREM« OG DENS FORENINGS- OG FORSAMLINGSHUS I SNEKKERSTEN

af Find Asmund

Nedenstående - lidt diffuse - beretning om fornævnte emne er nedskrevet til brug for Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser 384/75 af undertegnede Find Asmund (forh.dommer i Rønne 1950-1972).

Jeg er født 4.7.1903 i Helsingør som søn af cand. mag. Sofus Asmund og Johanne Rode. Min fader (født 1862, død 1939) er opvokset i Grønholt, Asminderød - Grønholt sogn i Nordøstsjælland, hvor hans fader i 34 år (1870-1904) var førstelærer og kirkesanger. I 1901 blev fader adjunkt ved Helsingør »Latin og Realskole«, et par år senere »højere Almenskole«, hvor han blev lektor. I 1906 flyttede mine forældre til Snekkersten i Tikøb sogn og kommune, hvor de til deres død (moder 1946) boede i et 1905-1906 opført hus på Stationsvejen, ved hvilken også det af beretningen omfattede hus er beliggende (nu som privatvilla). Min moder blev født 1876 i Nyrup ved Tikøb. Hendes fader, Ludvig Rode, praktiserede som læge fra lægeboligen »Klætorp« bl.a. i Snekkersten - Skotterup, hvor gamle mennesker endnu mindedes ham fra hans praksistid her (1869-1880). Mors morfar har som distriktslæge også virket på stedet i en lang periode.

Jeg har tilbragt min barndom og ungdom i Snekkersten, gik fra 7-årsalderen i »Almenskolen«, student herfra 1921. Mine forældre deltog ret aktivt som medlemmer i det her omtalte foreningsliv, og mine tre yngre søskende og jeg har mange erindringer om møder og fester her. Efter moders død overtog vi søskende forældrehuset, som bestyres og beboes af min ældste søster, Berit Asmund, mangeårigt medlem af »Frem«, lektor (forhv.) ved vor gamle skole (nu Helsingør Gymnasium).

Beretningen begynder med tiden omkring 1910 og angår fiskerlejerne Snekkersten (nordligst) og Skotterup (sydligst), Borupgård og Rørtang op mod skovene Nyrup- og Teglstrup Hegn. Den egentlige Rørtang landsby omfattede to side om side liggende bøndergårde og to huse, Rørtang overdrev nogle mindre gårde af lystgårds karakter, et par husmandshuse og ved »Kongevejen« den lokale smeds sted, samt et skovfogedsted ved Nyruphegn. Oven for fiskerlejerne omkring de ved Snekkersten station sammenløbende nord- og kystbanelegemer lå Borupgård, hen mod 240 tdr. land med have, park, skov, gartneri, landarbejderhuse. Mod

nord grænsede området til Helsingørs købstads markjorder, dengang ikke bymæssigt bebyggede, ej heller langs Strandvejen. Mod syd udgjorde løvskoven Egebæksvang med Egebækken og marker, som hørte til Flynderupgård, en »naturlig« grænse mod Espergærde-Mørdrup-Tibberup området.

Befolkningsmæssigt var egnen en naturlig enhed; man vidste, hvem der var hvem. Man havde fælles jernbanestation, alle havde adgang til en fri strand og havnen i Snekkersten og fællesarealerne (statens) »stejlepladserne« langs Strandvejen; der var også skovfællesskab i statsskoven Egebæksvang. Fiskerne var knyttet sammen ved det fælles erhverv, bl.a. bundgarnsfiskeri, og et ret udbredt slægts- og familieskab. Uden for området - det gjaldt også den meget nærliggende købstad, Helsingør - var man ikke hjemme eller på hjemlig grund. Sådan følte vi børn det selv. Det gjaldt også den fjernt liggende sogneby, Tikøb med sognekirken og sædet for den kommunale administration (Tikøb - Hornbæk - Hellebæk kommune). Alderdomshjemmet og fattiggården i Tikøb var normalt et forvisningssted. Min yngre broder taler om »etnocentrering«, selv dem fra Espergærde var der noget suspekt ved.

Områdets beboere fordelte sig i forskellige grupper inden for de 6-700, de talte. Den største var endnu den gamle stamme, fiskerbefolkningen i lejerne, nok talrigere end nogensinde før (vel som følge af udvidelsen af havnen i Snekkersten i sidste halvdel af 19. århundrede, kystbanens åbning 1897 og det dermed tiltagende landliggeri (se nedenfor)). De fleste boede i de gamle stråttækte huse langs Strandvejen, men også i nybyggede huse f.eks. en koloni ved »Sortevej« op ad stationen til. - En anden mindre gruppe var stationsbyelementet: folk ansat ved statsbanerne: stationsforstander, trafikassistenter, portører, ledvogtere, baneformand og banearbejdere og postbude; samt håndværkere, gartnere, vognmænd og nogle arbejdsmænd, bådebyggere m.fl. (kun ret få handlende p.gr. af næringslovens beskyttelsesbælte for Helsingør). Industrien var repræsenteret med en lille guldlisterfabrik (fabrikant Christensen), som dog mest beskæftigede kvindelige arbejdere fra Helsingør, der benyttede togene, og en lille lervarefabrik i Sydskotterup (fabrikant Strodel) og et helt nyt vandværk. Borupgård, som fra 1899 ejedes og beboedes af civilingeniøren, storindustrimanden, direktør for Polyteknisk Lærestanstalt geheimekonferensråd G.A. Hagemann, beskæftigede en ret stor gruppe: forvalter, gartner, tjenestefolk og landarbejdere. Endelig havde stedets tiltalende miljø tiltrukket ganske få helårsbeboere, som uden lokalt erhverv »udflyttere« fra Helsingør, som mine forældre, eller København, som vor naboerske, enkefru Annette Rode (min moders tante, datter af politikeren og digteren Carl Ploug). Disse familiers husassistenter gennem årene knyttedes til foreningslivet i »Frem«. Fru Rode førte tilsyn med tre af hendes moster, komponisten Heises enke, »Ville« Heise grundlagte institutioner, et svagbørns-hjem, et damehjem og et officersenkehjem i Snekkersten, med et meget specielt indslag i befolkningen. I sommersæsonen var stedet i høj grad præget af »landligger«, hovedsagelig Københavnerne, som lejede sig ind hos fiskerne og

andre, som så krøb sammen i udhuse eller kældere. En del velhavere boede i ret store sommervillaer på store grunde over eller ved Strandvejen. Som badegæster benyttede disse og tilrejsende en om sommeren opsat badeanstalt og af fiskerne opsatte badebroer med badehuse, som i sin tid prægede strandbilledet (nu forbudt). Sommerlivet var af stor økonomisk betydning for den faste befolkning, men ikke direkte for det foreningsliv beretningen angår. Et landbosamfund, der landet over udgjorde grundlaget for forsamlingshuse, forelå ikke, idet gårdejerfamilierne (2) i Rørtang (Lars Petersen og Peter Mortensen på slægtsgårde) ikke kunne danne basis herfor.

I det hele var egnen hvad angår »åndelige, folkelige, religiøse, kirkelige rørelser« ret tilbagestående ved århundredets begyndelse i sammenligning med andre egne; sognekirkens omtalte fjernhed havde ikke været gunstig for kirkesøgningen, også på grund af manglende befordringsmidler. Der søgtes vist ikke meget til kirkerne i Helsingør, hvor man vel følte sig noget fremmed. Kirkesavnet var dog blevet afhjulpet efter at en annekskirke i Espergærde ved Strandvejen i udkanten af Egebæksvang i 1897 var blevet indviet og taget i brug. Egebæksvang kirke fungerede først som selvstændig distriktskirke med egen præst (kapellan for Tikøb) fra 1/1 1919. Først i 1927 oprettedes et selvstændigt Egebæksvang sogn for Snekkersten - Skotterup - Espergærde - Mørdrup - Tibberup med egen sognepræst og præstebolig i Espergærde. - Indremission var ikke uden indflydelse i området og tilhængerne søgte til et missionshus (fra før kirkens tid) i det sydlige Skotterup. Lærer Johs. Petersen ved egnens skole i Snekkersten, tillige kirkesanger og -værge, tilhørte denne retning, men var af denne grund og som »jyde« en mindretallets mand. Den grundtvigske retning gjorde sig kun meget svagt gældende. Det var ret længe siden, præsten og højskolemanden Morten Pontoppidan på den gamle (siden nedlagte) skole i Snekkersten havde holdt møder og gudstjenester. Den nærmeste højskole (Frederiksborg) spillede ingen rolle og søgtes ikke af egnens unge.

Trangen til et bredt folkeligt og kulturelt og underholdende samlingssted, særlig til gavn for ungdommen, var dog til stede hos en del mennesker på stedet. En af disse, vel nok hovedmanden i det som nu skete i 1910, var den ansete Snekkersten fisker Jens Thomassen (oftest udtalt Thomsen). Han var født 1852 i Snekkersten af gammel fiskerslægt på stedet og beboede et af de gamle huse i rækken ved Strandvejen (også en søn var Snekkersten fisker). Han var en særpræget personlighed med en idealistisk livsholdning, frikirkemand, men realistisk og nøgtern. (Th. har fortalt om sit liv og forholdene i Snekkersten i ældre tid i den af folkloristen Anders Uhrskov udgivne bog: »To gamle fortæller«). Det bekymrede ham, at en stor del af ungdommen på stedet ikke havde andre samlingssteder end stedets ret primitive to kroer (Snekkersten og Skotterup), det gav anledning til drikkeri og alkoholmisbrug, som havde en vis tradition bag sig i lejerne, og ellers kun havnen og jernbanestationen. Det begyndte - mener jeg at have hørt mine forældre tale om i min barndom - med at

Thomsen søgte samråd med direktør Hagemann. Denne, født 15/5 1842, havde efter et meget virksomt liv påbegyndt en roligere tilværelse, mest optaget af familieliv og fritidssysler og meget interesseret i driften af Borupgård (indførte Jersey-kvæg besætning) og indstillet på at være noget for folk på egnen og for sit personale på gården, som også havde brug for et samlingssted af den art, Th. ønskede. (jeg husker tydeligt H., hans ret lille lidt bøjede skikkelse, hans blå, skarpe, kloge øjne og meget venlige smil, når han hilste på »genbobørnene« på Stationsvejen, hvor vi ofte samlede os om hans hestekøretøj og kusk, der bragte og hentede ham til og fra stationen). Hans hustru, fru Mathilde f. Bruun (1846-1931) delte hans interesser for egnens folk.

Hvorom alting er, førte en »sammensværgelse« mellem H. og Th. samt Snekkerstens stationsforstander Stenderup og lokalt medlem af den komité, som i 90'erne havde taget initiativet til opførelsen af Egebæksvang kirke, fiskeexportør og bundgarnsfisker Vilhelm Hansen ved havnen til, at der den 26/9 1910 afholdtes et talrigt besøg »folkemøde« på Snekkersten skole (den »nye« ved Rørtangsvejen) med lærer J. Petersen som dirigent. Th. åbnede mødet og H. foreslog oprettelse af en forening, som skulle benævnes »Frem« og have til formål »at fremme almindelig oplysning og udvikling blandt Snekkersten, Skotterup og Rørtangs befolkning, særlig den konfirmerede ungdom«. Umiddelbart efter mødet afholdtes en konstituerende generalforsamling, hvor foreningens love drøftedes og vedtoges. Derpå besluttedes under almindeligt bifald at bede direktør H. om at være foreningens protektor, hvilken opfordring denne imødekom. I henhold til foreningens love, i hvilke dens navn og formål var angivet som nævnt, valgtes nu tre bestyrelsesmedlemmer, disses suppleanter og et såkaldt repræsentantskab (ved en lovændring i 1912 bortfaldt dette og bestyrelsens medlemstal udvidedes fra 3 til 9). Medlem af foreningen kunne iflg. lovene enhver »uberygtet« beboer i Snekkersten - Skotterup - Rørtang blive mod et kontingent, som (fra 1912) udgjorde 4 kr. årligt plus indskud 50 øre. Ægtefæller og børn kunne medtages til møder i foreningen. Til bestyrelsesmedlemmer valgtes derpå af generalforsamlingen som lovforeskrevet:

Stationsforstander Stenderup, 36 stemmer, fiskeexportør Vilhelm Hansen, 31 stemmer, fisker Jens Thomsen, 27 stemmer og som suppleant smedemester Svedstrup, Rørtang; som repræsentanter: Lærer Petersen, 40 stemmer, portør Vilhelm Larsen, Snekkersten, 36 stemmer, tømrermester Nielsen-Kaas, 35 stemmer, murermester Carl Olsen, 36 stemmer og fiskerne Louis Hansen, Gorm Willumsen og Harry Johansen, som suppleant baneformand H. Nielsen, Snekkersten. Til revisor valgtes gartner Hansen-Kragenæs, Snekkersten.

Straks efter sluttedes generalforsamlingen med et af direktør Hagemann udbragt Leve for »Frem« og nu afholdtes foreningens første bestyrelsesmøde, hvor i henhold til lovene valgtes formand for bestyrelsen og repræsentantskabet og kasserer, henholdsvis Stenderup, Larsen og Thomsen. Det bemærkes, at Stenderup ligesom lærer Petersen havde tilknytning til Indremission. Han var

Personalet på Snekkersten gamle, nu nedrevne station. Nr. 2 fra højre er stationsforstander Stenderup og nr. 4 (ligeledes fra højre) er portør Vilhelm Larsen.

Sønderjyde, en dygtig, lidt barsk røgter af den vigtige station, som Snekkersten var blevet efter kystbanens åbning, et velmenende og godhjertet menneske, gammeldags kongelig embedsmand og måske lidt usmidig i sit forhold til unge.

Portør Larsen skulle vise sig at være den kommende mand i foreningslivet. Han var født 1878 (død 1954) som søn af en Snekkersten-fisker og havde slægtninge i lejet. Han blev ansat ved statsbanerne år 1900, blev senere overportør, og boede i tjenestebolig nær stationen. Han var skønt udgået fra et traditionelt konservativt hjem ivrig socialdemokrat med tillidshverv inden for partiet, i hjælpekasse og skolekommission. Han var et meget levende menneske, interesseret i unges forhold til samfundet og kulturelle spørgsmål. En datter, Ebba Larsen, mener, at han »sikkert ofte har været en lidt bitter pille at sluge for de mere gammeldags kræfter, der i første omgang gjorde sig gældende i foreningen«. Han var imidlertid slet ikke politiserende inden for foreningen og i høj grad åben for andre forhold f.eks. kirkelige, end politiske og for andre mennesker end partifæller.

Indtil århundredskiftet havde stedet nærmest været præget af partiet Højre, men herefter vandt socialdemokratiet mere og mere frem. Venstre-folk var der ikke mange af.

Den første bestyrelse havde allerede sikret foreningen et samlingssted, idet enkefru Frederiksen (datter af den berømte nationalliberale politiker og minister,

bl.a. i 1864, Monrad), som ejede en af de foran omtalte større villaejendomme på den med rester af gammel skov bevoksede kystskrænt til Strandvejen mellem Snekkersten og Skotterup, havde stillet et par lokaler til rådighed for »Frem« i villaen om vinteren. Villaens navn var »Karere«, en mindelse om familien Monrads midlertidige emigration til New Zealand efter 1864. Man vedtog nu et ordensregulativ for forhold i lokalerne med regler om tilsyn med lokalerne, forbud mod spiritusnydelse, evt. tobaksrygning, - for at skåne mod overlast - foreløbig også mod dans og idræt. Man besluttede at holde foredrag og oplæsning på bestemte dage, anskaffede sangbøger og selskabsspil. For 15 kr. månedlig engagerede man fru Emilie Hansen til rengøring, pasning af kakkellovne, lampepasning og tilberedning af kaffe, the og chokolade. Fru Hansen, altid kaldet »Moster,« var en lille skrøbelig dame, der i en lang årrække blev en afholdt og tro tjenerinde for »Frem«. Man tegnede abonnement på Familiejournalen, Ugens Nyheder, Hver 8. Dag og »Frem«.

Den 7. oktober 1910 åbnedes den første vintersæson i nævnte lokaler. Den 19. november nævnte år afholdtes et særligt bestyrelses- og repræsentantskabsmøde, idet der var opstået problem og uoverensstemmelser. Der var nyligt blevet holdt foredrag ad to gange om livsforsikring, måske noget tørt. Herunder havde nogle unge mænd spillet kort om penge. Den første aften - skriver formanden, Stenderup, i protokollen - blev ved hans og den tilsynsførende repræsentants mellemkomst »sagen ordnet i god forståelse og rolighed, og kortspillet ophørte«. Næste aften, da portør Larsen var tilsynsførende, spillede de unge atter kort. Stenderup bad Larsen om at påbyde spillerne at høre op, men dette nægtede Larsen bestemt, idet han anførte at love og ordensregulativ ikke indeholdt forbud mod kortspil. Stenderup bad så »i al venskabelighed« de unge om at indstille spillet under foredraget, hvilket så skete. Efter foredraget frabad Larsen sig ny vagttjeneste. På nævnte møde om sagen og det lidt pinlige optrin gjorde Stenderup gældende, at kortspil i foreningen i almindelighed og især om penge ikke bør finde sted »og i sig selv er forkastelig« og heller ikke under hensyn til foreningens lovbestemte formål bør finde sted, idet det vil nedsætte foreningens renommé, støde alle rettænkende mennesker samt forstyrre og i længden forhindre foredragsvirksomhed. Stenderup foreslog derfor regulativet suppleret med absolut forbud mod spil om penge og værdier og al anden beskæftigelse under foredrag og oplæsning. Under påfølgende afstemning om forslaget blev det forkastet med alle stemmer mod Stenderups. Det samme flertal (Thomsen, Vilh. Hansen, Harry Johansen og Larsen m.fl.) stemte derimod for, at spil om penge skulle forbydes, og at spil og anden forstyrrende beskæftigelse under foredrag o.l. ikke må finde sted. Stenderup forlangte nu afstemning om, hvorvidt han havde begået en fejl, men de øvrige ønskede dette spørgsmål forelagt en ekstraordinær generalforsamling. En sådan afholdtes nogen tid efter med deltagelse af 60 medlemmer. Her nedlagde Stenderup straks sit mandat som bestyrelsesformand og lærer Petersen sit som repræsentant. Det vedtoges med 24 stemmer mod 6 at tillade kortspil om

Foreningen »Frem« set fra G. A. Hagemannsvej. Øverst på trappen til højre, uden hat, rundhovedet, fisker Thomsen. Tredienederst blandt de stående på trappen, uden hat, portør Larsen. I gruppen på tre helt til venstre gartner Hansen-Kragenæs. I kvistvinduet »Moster«.

jetons (uden for foredrag o.l.) og med 24 stemmer mod 1, at repræsentanterne i sin tid ikke havde overtrådt foreningens formålsparagraf ved at tillade spil om penge. - Realiteten bag al dette var vel nok en frygt for straks i starten at jage de unge ud af foreningen. - Iøvrigt førte episoden til at Jens Thomsen blev foreningens formand og portør Larsen næstformand.

I 1911 holdt Holger Bergtrup foredrag, den første kontakt med Frederiksborg højskole, som siden opretholdtes.

I foråret 1911 hændte der noget betydningsfuldt, idet direktør Hagemann under et møde med foreningens bestyrelse på Borupgård foreslog foreningen at støtte opførelsen af et forsamlingshus. Bestyrelsen tøvede af hensyn til udgifterne, og H. tilbød så at opføre huset for egen regning som sin ejendom og så udleje det til foreningen for en symbolsk leje af 1 kr. årlig, dog således at en del af lokalerne kunne udlejes af H. til landligere om sommeren. Tilbudet modtoges med tak, der oprettedes kontrakt efter aftalen, og i løbet af 1911 lod Hagemann så bygningen opføre på en ret stor grund af Borupgårds på sydsiden af jernbanen beliggende markareal (»Pottemagermarken«). Huset kom til at ligge (ligger endnu), hvor marken stødte ud til Stationsvejens sydlige side, hvor vejen efter den ret stejle opstigning ad »Bobakken« fra Strandvejen svinger til højre mod stationen. »Bakkevejen« førte iøvrigt dengang også ligeud over jernbanen med et bevogtet led videre til Borupgårds bygninger. Huset var meget rummeligt med to

etager og ret store kælderlokaler. Muremester E. Basse (indgiftet i fiskerfamilien Børresen, mangeårigt medlem af »Frem« og sognerådet) stod for opførelsen (som jeg som lille dreng interesseret iagttog). Der anskaffedes derpå inventar til foreningslokalerne (som altså ikke omfattede sommerlejligheden på første sal). »Moster« fulgte med til det nye hus og kom til at bo i en snæver lejlighed i kælderen. Hun blev flink til at holde opsyn med de unge, som nu kom og hyggede sig i lokalerne et par gange om ugen, men ikke altid var lige artige, men »åh hvad, unge mennesker«.

Lokalerne åbnedes den 22. december 1911. Åbningen fejredes naturligvis tilbørligt (med presserepræsentanter). Min fader bidrog til underholdningen med oplæsning og Kgl. Kammersanger Peter Cornelius med solosang. Dette sidste gentog sig jævnlgt i Cornelius's levetid, idet han som genbo til huset gerne støttede foreningen. Hans villa »Mont port«, normalt til sommerbrug, lå (ligger) lige over for »Frem« med stor grund incl. et lille markvænge op til banelegemets østside. Desuden ejede han Snekkersten gamle skole lidt nordligere, og drev con amore et lille landbrug med hest og ko på skoleloddet; han var glad for den popularitet han opnåede på egnen ved sin støtte til »Frem«.

I det nye hus fandtes foruden foredragssal og opholdsrum et udmærket køkken, hvor der kunne laves ikke blot kaffe og lign., men også rigtig mad til fælles spisninger. Det drejede sig naturligvis nok ofte om torskegilder eller »nationalretten« i lejerne »Potteål«. Lokalerne blev undertiden benyttet til private festligheder med eller uden vederlag (f.eks. mine forældres sølvbryllup i 1926). Ved åbningsfesten blev bl.a. afsunget vedhæftede sang (i et trykt hæfte).

På generalforsamlingen 17/2 1912 oplystes, at medlemstallet nu var 142 mod 112 for 1 år siden. Lokalerne havde i årets løb været talrigt besøgt, der var afholdt 20 foredrag og oplæsninger; regnskabet udviste en indtægt på 355 kr. og udgift 258 kr.

Den 15/5 1912 blev Hagemann 70 år og lykønskedes naturligvis på passende måde af bestyrelsen.

I forsommeren 1912 afholdtes (vistnok for første gang) bazar i lokalerne, en festlig begivenhed, som gentog sig gennem årene og viste sig at være af stor betydning for foreningens økonomi (nævnte bazar indbragte netto 858 kr.). Bazaren var arrangeret af et særligt udvalg, hvori sad bl.a. Jens Thomsens svigerdatter Dagmar, fru Sofie Rasmussen og forvalter Nielsen, Borupgård. Den høje, blonde og muntre »Sofie« gift med den ansete Skotterup-fisker Frederik Rasmussen spillede en fremtrædende rolle ved sådanne festligheder, såsom de årligt tilbagevendende juletræsfestligheder, høstgilder, familieaftener og fælles-spisninger som de ovennævnte. Her ydede husmødre og døtre m.fl. i medlemskredsen en stor indsats (fruerne Nelle og Dagmar Thomsen, fru Anna Larsen, fru Else Hansen-Kragenæs, Anna Jensen, gift med malermester Frits Eriksen, i mange år bestyrelsesmedlem, og min moder m.fl.).

Som dreng var jeg med til mange bazarer og husker særlig »fiskedammen«, hvorfra interessante småting, skjult bag et forhæng, kunne opfiskes, min mors servering af kræmmerhuse med flødeskum og syltetøj bag køkkenlemmen, og salg af lodsedler med gevinster som engang imellem tilfaldt mig: en stor udstoppet måge og en meget smuk, af en yngre fisker bygget, model af en lystkutter, som sejlede fortrinligt og blev til megen glæde ved stranden.

I 1912 anskaffedes et siden meget benyttet lysbilledapparat. Der indkøbtes flere sangbøger, men ensartede var de ikke (»så synger vi nr.... i de hvide og nr.... i de røde«). Snekkersten-Skotterup sangforening blev fra 1912 forsåvidt knyttet til foreningen som den fik overladt lokaler til sangøvelser blot mod et lille vederlag for belysning, og deltog i foreningsarrangementer, f.eks. i juni 1912 en tur til Kullen. Snekkersten-Skotterup Fiskerforening af 1877 fik af og til lokaler overladt.

På ordinær generalforsamling den 12/3 1913 mødte 60 medlemmer. Det vedtoges enstemmigt at udnævne min fader til æresmedlem (det første) og han modtog kort efter et fint diplom. Han havde da også indtil da været ganske flittig som (gratis) underholder i foreningen ved oplæsning og fortælling, og fortsatte hermed til 1938. Han søgte altid at kombinere lødig dansk (norsk) litteratur med lettere ting, helt ned til Maglekilde-Petersen (der skulle også være noget at grine af). Til M.-P. og andet som forudsatte sjællandsk dialekt, benyttede far sit barndoms nordøstsjællandske fra Grønholt, som var ganske ægte. De gamle i Snekkersten-Skotterup talte på en anden måde (»Øresundsmålet«). Far havde et naturligt talent for oplæsning, men havde også stået i lære (kursus) hos skuespillerne Mantzius og Jerndorff (sidstnævnte betegner med rette oplæsning som en hel anden kunst end skuespilkunst). Endnu erindrer gamle på egnen (altså mine jævnaldrende) under samtaler med mig hine oplæsningsaftener, ofte i tilslutning til generalforsamlingen, med mærkbar glæde. - En foreningsaktivitet som påbegyndtes i disse første år og samlede mange interesserede var gymnastikkursus for yngre af begge køn. Hertil opnåedes et yderst beskedent kommunalt tilskud. Man opererede ikke med store tal den gang, heller ikke under 1. verdenskrigs dyrtid. Prisen for forfriskning i 1915 var: kaffe med to stk. brød 25 øre, sodavand 10 øre, skattefrit øl 15 øre, 1 cigar 10 øre.

En trykt beretning angående foreningsåret 1915 viser bl.a. flg.: Der er afholdt 12 foredrag, 1 koncert, 1 aftenunderholdning i veldædigt øjemed, undervist i gymnastik 107 timer, sløjde 51 timer og foretaget sommerudflugt til Handels- og Søfartsmuseet og Klosteret i Helsingør. Medlemstallet ved årets begyndelse 117, og slutning 125. Indtægt 986 kr. udgift 975 kr. slutformue 360 kr. Den største indtægt stammer fra bazar, 250 kr. netto. En af foredragsholderne i 1915 er folketingsmand Klaus Berntsen (måske grundloven eller Sokrates?). Til et sådant foredrag, der var offentligt, krævedes en entréafgift på 25 øre for medlemmer, 50 øre for andre. Et foredrag kom langt senere til at koste 50 øre, man syntes det var tyngende. I vinteren 1914-15 blev der på initiativ af min moder m.fl. mod

vederlag 3,50 kr. pr. aften til foreningen for medlemmers børn afholdt dansekursus i foreningens store sal, ledet af en danselærerinde fra Helsingør, frk. Møller. Der var stor tilslutning fra alle »stænder« og denne aktivitet gentoges jævnt hen gennem årene. 1913-14 indtoges bestyrelsesposterne af:

Fisker Jens Thomsen (formand), portør Vilhelm Larsen (næstformand), gas- og vandværksbestyrer Schou (kasserer), anlægsgartner Hansen-Kragenæs, fisker Gunnar Willumsen, fisker Chr. Andersen, tømremester P. Nielsen-Kaas, fisker (sommerpostbud) Jens Jacob Andersen.

I april 1916 døde foreningens protektor, Hagemann (mindeord på generalforsamlingen om efteråret). Borupgård blev nogen tid efter overdraget til hans datter, Antonie gift med dr. med. K.A. Hasselbalch hvilket ægtepar tog bopæl på gården sammen med enkefru Hagemann. Forholdet mellem »Frem« og det nye »her-skab« forblev foreløbig uforandret, idet grunden med forsamlingshuset stadig ikke var udstykket eller særskilt matrikuleret og lejeforholdet fornyedes år for år.

Foreningslivet går iøvrigt videre, mange foredrag, som noget nyt: kursus i skrivning og regning. Lokalerne er åbne for medlemmer søndag, tirsdag, torsdag og lørdag. På generalforsamlingen 27/10 1917 finder portør Larsen anledning til at rette en appel til »den yngre gren af medlemmerne« om at vise »en god og pæn opførsel under ophold i lokalerne«. På generalforsamlingen 16/10 1918 - hvor som ofte før og senere gennem mange år den lokale sognefoged, den høje, ranke fisker Christian Olsen, Snekkersten, var dirigent - nægtede Jens Thomsen under henvisning til sin alder med tak for otte år at modtage genvalg til bestyrelsen. Han udnævntes ved samme lejlighed til æresmedlem. Som formand valgte bestyrelsen nu portør Larsen, der kom til at virke som sådan i ca. 25 år. Første verdenskrig bevirkede efterhånden besværligheder m.h.t. opvarmning og lys, lokale-indskrænkning o.l., men 1918 kom elektriciteten til egnen, og der blev installeret elektrisk lys i forsamlingshuset. I 1918 deltog »Frem« sammen med flere foreninger i oplandet i arrangering af en mindefest for digteren Chr. Hostrup, der jo havde nogen tilknytning til egnen ved at have boet om sommeren i et ham af hans menighed i Hillerød foræret sommerhus i Espergærde ud for Egebæksvang (»Hostrupshus«, gammelt fiskerhus). Min fader og Hansen-Kragenæs, der havde nær forbindelse med den hostrupske familie, sad i det pågældende udvalg.

Verdenskrigens afslutning og genforeningen må jo være blevet markeret i foreningen, men der synes intet noteret herom i protokollerne. Det forekommer mig, at stationsforstander Stenderup, der deltog i afstemningen i 1. zone, i »Frem« fortalte om sine oplevelser. I hvert fald påhørte jeg her et meget fængslende foredrag af en gæv sønderjysk gårdejer om hans krigsdeltagelse og hjemkomst til genforeningen; det var vist en kendt mand, men jeg husker ikke hans navn.

I 1922-23 sidder i bestyrelsen bl.a. portør Larsen (formand), malermester Fritz Eriksen (næstformand), tømremester Nielsen-Kaas, fisker Georg Hansen, maskinmester Fr. Helleesen (af fiskerfamilie), fisker Chr. Andersen, gartner Hansen-

Kragenæs, viktualiehandler (forhv. fisker) Joh. Johannesen, altså en typisk repræsentation for befolkningen.

I 1922 indrettedes der en teaterscene i bygningen og stiftedes en »diletantklub« med særlige medlemmer, forpligtede til at spille i »Frem«, som afholder alle udgifter herved, og iøvrigt kan træffe forskellige beslutninger ang. klubbens virksomhed. Det førte til mange amatørforestillinger under ledelse af Vald. Jensen, Snekkersten, nu 82 år gammel.

Foreningen havde fra først af nogen forbindelse med sognets præster, provst Petersen, Tikøb, og pastor S.M. Hauge, Espergærde (1918-23), men det blev ganske særlig pastor dr. theol. Michael Neiiendam (1923-30, fra 1927 som sognepræst i Egebæksvang sogn (se foran)) foreningen fik kontakt med. Han holdt mange fængslende foredrag i »Frem« (Luther, Chr. Richard). På generalforsamlingen 14/5 1925 udtalte portør Larsen med bifaldstilslutning: »Jeg vil her udtale megen glæde over, at vi har stedets præst til støtte og hjælp i vor forening og håber medlemmerne bemyndiger mig til at overbringe dr. Neiiendam foreningens tak«. Foreningen havde for resten i 1924 ydet beskedent bidrag på 25 kr. til en smuk ny altertavle i Egebæksvang kirke, som Neiiendam gik stærkt ind for (J. Skovgaard »Den gode Hyrde«).

Året 1924 bragte en væsentlig ændring af foreningens juridiske grundlag. Den 17/10 udstykkedes fra matr. nr. 7b Snekkersten som matr. nr. 7cf »Frem« grund (865 m²) med bygningen, og overdroges ved skøde af 1/11 1924 (udfærdiget af overretssagfører Jon Krabbe, Kbhv.) til »K.A. Hasselbalch og Hustrus Legat« som gave fra fru Antonie Hasselbalch (værdiansættelse 20.000 kr.). I legatfundatsen af 7/9 1924 hedder det: Legatbestyrelsen må ikke sælge eller pantsætte ejendommen, dog skal, når omstændighederne særlig taler derfor, undtagelse kunne gøres efter legatbestyrelsens énstemmige beslutning med tiltrædelse af Tikøb sogneråd, som i så fald tillige træffer bestemmelse om regnskabsaflæggelse fra bestyrelsens side og om revision af regnskabet. Ejendommen overdrages til anvendelse i overensstemmelse med nævnte fundats (med senere ændringer), som efter legatets formål er at opretholde en forsamlingsbygning til fremme af almindelig oplysning og udvikling blandt Snekkersten og omegns beboere, særlig dens voksne ungdom. De nævnte bestemmelser blev i forbindelse med skødet tinglyst på 7cf d. 21/11 1924 som servitut. Ejendommen skænkes til vederlagsfri brug for »Frem« så længe foreningen opretholder sit formål (afholdelse af foredrag, diskussionsmøder, almindelig underholdning, læsestue, håndarbejde, husflid, opbevaring af bogsamling og alm. selskabelige sammenkomster). Legatet bestyres af en ledelse på 3 personer, nemlig ejeren af Borupgård, formanden for »Frem« og et af Tikøb sogneråd valgt medlem (pt. førnævnte muremester E. Basse, Snekkersten), hvilke skal påse, at foreningens love ikke ændres, således at den ophører med at virke til fremme af almindelig oplysning og udvikling. En følge af den nye ordning blev, at indtægten af udlejning til sommergæster

(omkring 800 kr.) nu tilfaldt foreningen. Med bygningen fulgte en del indbo og inventar samt 2000 kr. kontant.

Den nye ordning fejredes i efteråret 1924. Helsingør pressen beskriver: »Ja, bogstavelig talt var hele Snekkersten i Fest i Mandags Aften, da Dr. K.A. Hasselbalch og Frue overdrog det af »Frem« hidtil lejede Hus til Foreningens uindskrænkede Brugsret ved en stilfuld Højtidelighed, som havde samlet den store Forenings mange Medlemmer og Gæster om de blomsterprydede Kaffeborde - Efterårets gyldne Løv og Ranker og smaa fine Blomster forbandt Blomstervaserne til en mægtig Blomsterguirlande - ret et Symbol paa den festende Forening, som samler fattig og rig, gammel og ung.« Videre hedder det, at da den store forsamling var bænket omkring bordene, trådte direktør Hagemanns statelige enke ind i salen og hilstes af forsamlingen ved at den rejste sig. I en tale sagde dr. Hasselbalch bl.a.: »Den oprindelige hensigt med denne bygning var, at den skulle være selveje, men den daværende ledelse manglede mod dertil. Løsningen af problemet blev derfor, at bygningen indrettedes både til beboelse og til foreningens brug. Trods dette kan min hustru og jeg nu tilbyde Dem et aktiv, der er lønnende. Det er en brugsret, De har fået, ikke en ejendomsret. Foreningen har vist at kunne vedligeholde egnens åndelige liv, men ingen kender dens fremtid, som vi ikke råder over; derfor blev overdragelsen dette legat (oplæstes) - Således kan De arbejde fremad i samme ånd som tidligere, idet De nu ejer den uindskrænkede brugsret. Det er ikke så meget en gave som et ansvar, De får overdraget, forhåbentlig er det en byrde, som det vil falde Dem let at bære -. Fra nu af er Borupgård og foreningen »Frem« knyttet sammen med uløselige bånd; dermed er G.A. Hagemanns oprindelige tanke fuldbyrdet på en måde, som jeg tror, han ville have bifaldet.« Efter en sang talte portør Larsen på foreningens vegne: »Jeg tager nu det løfte af medlemmerne, at det aldrig skal ske, at andre end vi skal tage styret i denne bygning. Vort ansvar og arbejde bliver større, lettere var det for os, da ejeren af Borupgård var vært, men vi vil gøre hvad vi kan for at opfylde vor opgave« -, og takkede for den storstilede gave. Dernæst talte dr. Neiiendam og sagde bl.a.: »Midt i festen bør vi mindes konferensråd G.A. Hagemann, som foreningen, denne egn og vort land skylder så meget; foreningens pionerer bør også mindes, de tog arbejdet op i den tid, da det var svært -. På de meniges vegne takker jeg for bygningen. Det, der er sket, skal ikke tages som noget selvfølgeligt, må ikke ses i landsbyperspektiv. Fra G.A. Hagemann, i hvis ånd dette er sket, drager jeg linier til Dalgas, C. Jacobsen, Tietgen og H.N. Andersen« -. Yderligere talte redaktør Carl E. Simonsen (ofte før foredragsholder i »Frem«) om »Frems« fortid. For bestyrelse og medlemmer talte tømremester Nielsen-Kaas og Jens Thomsen. Frøknerne Norup og Kjerulf underholdt med sang og klaverspil.

På generalforsamlingen 19/11 1925 oplyste formanden (Larsen), at der var holdt 12 foredrag i det forløbne år, samt at kommunen har bygget en ny gymnastiksal »hvorfor vi nu må lade gymnastikken fare«. Dette gav Jens

Folkedanserhold i den store sal foran det store vindue (der ses på postkortet) ca. 1915.

Thomsen anledning til at beklage, at foreningen tid efter anden er blevet omdannet til foredragsforening, men han håbede, at »den måtte komme ind på det gamle spor igen«. Det vedtoges at anskaffe radio »som måske har en uanet stor fremtid«. (Det ses at man her er inde på noget, der vil komme til at udhule foreningens område: gymnastik og idræt, aftenkursus med offentlig støtte på officielle steder, radio og TV i hjemmene; en udvikling som bl.a. førte til foreningens undergang ca. 25 år senere).

Efter nyordningen for forsamlingshuset oprettedes et særligt ejendomsudvalg og førtes særligt regnskab for huset efter regler, indført i foreningslovene. Årsregnskabet på generalforsamlingen 15/10 1926 udviste vedr. huset: indtægt 1000 kr., udgift 870 kr. og iøvrigt indtægt 1860 kr., udgift 1282 kr. (bazar overskud 682 kr.).

Bogsamlingen udviklede sig efterhånden til et pænt bibliotek med en udlånsordning for medlemmer, forestået bl.a. af gartner Valdemar Jensen, Snekkersten (amtsrådsmedlem). Fra 1928 modtog foreningen til bøger et lille bidrag fra »Overbibliotekar C.E. Petersens Legat«.

I efteråret 1927 havde foreningen 127 medlemmer. 1927-28 lanceredes andespil som en ganske god indtægtskilde. På generalforsamlingen 19/10 1928 blev der taget afsked med »moster«, som på grund af svigtende kræfter måtte bede om sin afgang, med tak for tro tjeneste i 18 år. Den 24. februar 1929 afholdtes karneval vistnok for første gang i »Frem«.

Året 1930 begynder med 167 medlemmer. Juli 1930 skænker portør Larsen foreningen en fane (dannebrogsdug), som forsynes med indskriften »Frem, stiftet 26/9 1910«, og indvies på 20-årsdagen. Fanen møder fremtidig ved medlemmers begravelse (f.eks. min faders på Egebæksvang kirkegård i 1939).

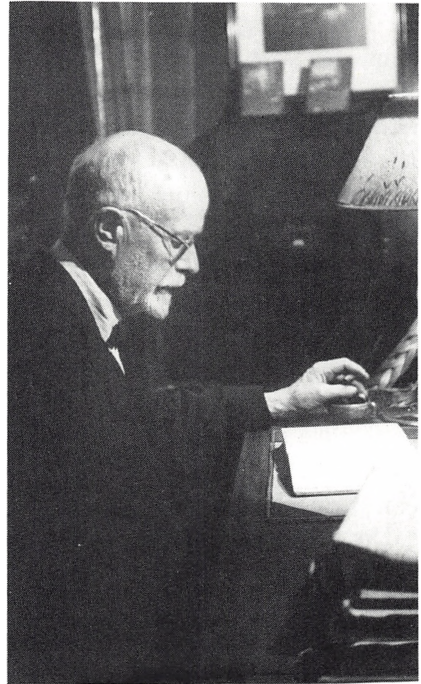
På bestyrelsesmøde 6/12 1929 påtaler formanden skarpt, at der ved en foreningsfest er blevet indsmuglet spiritus i lokalerne. - Stiftelsesfest holdes 26/9 1930. - I foråret 1931 holder borgmester Kaper foredrag (religionsundervisning).

30-årene er jo en krisetid i landet, arbejdsløshed o.s.v. Det afspejler sig også i »Frem«. På bestyrelsesmøde 5/10 1931 beklager formanden den store kontingentrestance (59 medlemmer af den grund slettet). På generalforsamlingen 12/10 1931 oplyses, at der i det forløbne år er afholdt 8 foredrag, 1 koncert (Cornelius), fastelavnsgilde for børn og voksne og bazar. Fra bogsamlingen er udlånt 367 bøger til 27 medlemmer, 29 kontingentrestancer er slettet af medlemslisten, regnskabet viser et underskud på 161 kr.

På generalforsamlingen 28/10 1932 er formanden pessimist: »Foreningen er hårdt ramt af krisen. Radioen er skyld i aftagende medlemsfremmøde til foredrag. De unge har svigtet, ikke-medlemmer er slæbt ind i lokalerne, inventar er blevet ituslået, restancerne er for store, danselærerinden har opsagt lokalerne. Medlems-tallet 125 kan dog kaldes normalt«. Til slut siger formanden (altså Larsen), at han vil trække sig tilbage på grund af manglende tid og svigtende kræfter, men overtales af medlemmerne Jens Thomsen og Asmund til at fortsætte. Asmund oplæser uddrag af Bjørnson.

Neiiendam udnævnes i sommeren 1930 til »Holmens provst«, holdt afskedsprædiken 10/8 1930 og blev genstand for en stor afskedsfest 22/10 i Borupgårds hejselade, hvor bl.a. portør Larsen og dr. Hasselbalch taler som repræsentanter for »Frem«. Neiiendams efterfølger som sognepræst blev V. Bartholdy Møller (1930-49). B.M. var en særpræget og fortrinlig prædikant. Trods forskellighed fra N. blev han afholdt i menigheden, specielt i »Frem«, hvor han opretholdt forgængernes tradition ved taler ved juletræet 3. juledag. Af og til holdt han foredrag, og senere i en periode kirkelige møder eller gudstjenester søndag eftermiddag hver måned i vintertiden i ham overladede lokaler.

På generalforsamlingen 8/11 1933 mindedes fisker Jens Thomsen og »moster« Emilie K. Jensen, som tidligere på året var afgået ved døden. (Moster fik vekslende efterfølgere som portnere i huset). I 1934 overlodes lokaler til afholdelse af menighedsrådsvalg. På generalforsamlingen 26/11 1934 klager formanden over sløjt besøg til åbningsaftenerne sidste vinter. For at fremkalde medlemstilgang nedsættes medlemskontingentet fra 4 til 3 kr. for familier og 2 kr. for enlige. Et forslag fra tømremester Nielsen-Kaas om at lokke unge til fremmøde ved at holde flere baller imødegås af formanden og Asmund. Medlemstallet 21/2 1935: 120.

Lektor C. S. Asmund (1862-1939) ved Helsingør Højere Almenskole 1901-32, medstifter og æresmedlem af »Frem«.

I begyndelsen af 1935 dør kammersanger Cornelius. Hans enke skænker et stort portræt, som ophænges i forsamlingsalen, samt et bordbillard med tilbehør. Samme år forærer dr. Hasselbalch og frue foreningen et stort radioapparat.

I 1935 dør to mangeårige medlemmer af foreningen, ofte i bestyrelsen, tømremester Nielsen-Kaas samt fisker Chr. Andersen.

Den 26. september afholdes 25-års jubilæumsfest i »Frem« lokaler. Ifølge referat i Helsingør Dagblad - hvoraf det væsentlige gengives her - formede festen, hvori min fader deltog, sig således: I de to sale var kaffeborde nydeligt dækket. Efter sangen »Fremad er verdens vilde røst« bød formanden (Larsen) velkommen, særlig til dr. Hasselbalch, lektor Asmund og frue, pastor Bartholdy Møller og frue, enkefru Jens Thomsen og enkefru Cornelius samt til forstander Peter Manniche ved den Internationale Højskole i Helsingør og dennes frue, hvis moder, fru Frederiksen, i sin tid havde huset »Frem«, og mindedes derpå G.A. Hagemann. Derpå talte dr. Hasselbalch og sagde bl.a., at han erindrede den pudsige omstændighed ved Hagemanns hjælp i sin tid til at sætte Jens Thomsen og fæller i stand til at åbne et hus for »Frem«, at han forlangte 1 kr. i årlig leje: »Jeg vil have«, sagde han, »at De skal vide, at det er mig, der er vært, og at De har ansvaret«, og alt det ligger i den krone. Videre sagde dr. Hasselbalch: »I de 25 år har de to formænd ledet sagerne på en sådan måde, at foreningens formål har kunnet opfyldes. Hagemann var den praktiske idealist, det viser bestemmelserne

for hans kollegium, hvor det er som den ene slægt rækker den anden hånden. Han, der bortskænkede formuer til samfundsnyttige formål, og samlede enhver sejlgnarsstump op, han fandt på sin vej, var ingen konservativ mand, nærmest radikal, men med en nænsom respekt for det overleverede -. Vi er her i »Frem« ude for en skarp konkurrence med biografer, radio o.l. Jeg vil ikke vrænge ad den moderne maskinkultur, som nogle kalder det, for hvad om »Frem« anskaffede sig en radiomodtager til spredning af faglige emner, sprogundervisning o.l. Det kunne vist også være praktisk at få kaffekanden rundt efter de ordinære møder og dermed samtalen igang«. Der blev derefter sunget - som ofte før i »Frem« - af slagtermester Puggaard, Helsingør, og holdt foredrag af Andreas Grønborg (værdier i menneskelivet, som ikke måles i penge). Blandt flere talte nu forstander Manniche om det folkeopdragende ved foreninger som »Frem«. Der oplæstes forskellige hilsener bl.a. fra Neiiendam og frue. Endelig takkede portør Larsen alle medarbejderne gennem 25 år, særlig gartner Hansen-Kragenæs, der havde gjort hele felttoget med.

Det bemærkes at forstander Manniche allerede i begyndelsen af tyverne, da han var ved at grundlægge den Internationale Højskole, havde talt i »Frem« om sine idéer med skolen.

I 1936 modtog foreningen en testamentarisk gave fra boet efter den nylig afdøde forstanderinde for ovennævnte officerssenkehjem, frk. Solihoop, et klaver - som en velkommen afløser af foreningens meget gamle og medtagne klaver - samt nye gardiner som gave fra dr. Hasselbalch og frue.

Tiden går nu sin gang på den måde som det foranstående skulle have givet en vis forestilling om. På bestyrelsesmøde og generalforsamling 1939 mindes to i årets første halvdel afdøde medlemmer nemlig min fader og en mangeårig næstformand, forvalter på Borupgård, Søren Urup, død i ung alder, svigersøn af Hansen-Kragenæs.

Den 26/9 1940 var »Frem« 30-årsdag og kong Christians 70-årsdag, og der blev fejret i begge anledningen.

På et bestyrelsesmøde 19/10 1940 forelå en skrivelse fra en sammenslutning af en kreds af unge Snekkerstener ang. tilslutning til »Frem«. Formanden henviste dem til at indmelde sig samt at indfinde sig til den forestående generalforsamling for at fremføre deres ønsker. På denne, 30/10 1940, mødte nu afdelingens formand, Vagn Eriksen (søn af ovennævnte malermester Frits Eriksen) og redegjorde for afdelingens arbejde, hvorpå det vedtoges, at Vagn automatisk skal tiltræde som et ekstra bestyrelsesmedlem. Noget senere på efteråret får ungdomsafdelingen så overladt forsamlingsalen til underholdning og bal. Ligeledes overlodes til ungdomsafdelingen arrangementen af juletræs festen med børnene og i januar 1941 en sammenkomst med kunstneren Otto Bülow, Helsingør (som senere under besættelsen blev dræbt af tyskertilhængere i Helsingør.).

Man kan her spørge om 9. april og besættelsestiden ikke satte sine spor i foreningslivet. Forhandlingsprotokollen fra krigsårene viser ikke meget herom.

Der ses at være afholdt et såkaldt »nationalt« møde 11/12 1940 med foredrag om »det danske sind« (overlærer Petersen). Der er tale om brændselsvanskeligheder; danse- og sangøvelser må ophøre fra 1/3 1941, den store sal må lukkes, ungdomsafdelingen må selv sørge for brændsel til opvarmning ved sine møder i »Frem«. Der indkøbes tørv. Foreningen tilsluttes Dansk Ungdomssamvirke (Vagn Eriksen den lokale repræsentant). Der planlægges brug af »Frem« køkken til egnsbespisning i påkommende tilfælde. Danske Kvinders Beredskab får overladt mødelokaler. Andespil opgives en tid på grund af varemangel.

I 1941 optages den omtalte ungdomsafdelings medlemmer som medlemmer i »Frem«. På bestyrelsesmøde 6/11 1941 konstateres, at stamforeningens medlems-tal incl. hustruer er 217, ungdomsafd. 28, altså ialt 245, det højeste medlemstal i foreningens historie.

Sammenslutningen med de unge synes ikke helt gnidningsfri i begyndelsen. På bestyrelsesmøde 5/2 1941 efter et foredrag af fru Astrid Hostrup (digterens svigerdatter) formentlig i gammeldags højskolestil fandt formanden (Larsen) anledning til at henstille til ungdomsafdelingens repræsentanter, at der udvises »sømmelig opførsel ved foreningens foredragsmøder«. På bestyrelsesmøde 16/3 1942 behandles sagen mellem ungdomsafdelingen og den ældre forening ang. et af førstnævnte udgivet blad »Skvulp«s misbrug af en persons fornavn. Bestyrelsen enes om at udtale den største misbilligelse af U.A.s virke og lukke for afdelingens åbningsaftener for resten af sæsonen 1941/42. Der vedtages - hidtil uhørt i foreningens historie - et regulært mistillidsvotum til et bestyrelsesmedlem, nemlig U.A.s repræsentant, Per Aaen, som trak sig tilbage.

Den 26/2 1942 modtager bestyrelsen med tak en bog gave fra min moder. På generalforsamlingen 13/11 1943 omtaler formanden de vanskelige forhold, foreningen lever under - formentlig hentydning til krigstidsforholdene - men udtaler håb om, at det skulle lykkes at gennemføre vinteren med foredrag m.v. To nyere og yngre medlemmer, som fra nu af kommer til at spille en rolle, nemlig prokurist Bjarne Stricker-Nielsen og civilingeniør Poul Erik Clausen fremsatte på samme møde kritik, særlig angående lokalernes forfald, manglende ungdomsmøder, diskussionsaftener og propaganda for foreningen. Et par andre medlemmer foreslår kontingentforhøjelse. Formanden (Larsen) takker for kritikken og bemærker, at han hellere end gerne vil trække sig tilbage. Det ender dog med, at bestyrelsen overrækker Larsen en frugtkurv som anerkendelse af 25 års virke som formand og Hansen-Kragenæs en hyldest i form af blomster for hans mangeårige indsats. Stricker-Nielsen vælges til næstformand, Kaj Barbré kasserer, Vagn Eriksen sekretær, og gartner Jeron, Poul Erik Clausen, tømrer Vald. Andersen og Verner Max Andersen som øvrige bestyrelsesmedlemmer.

Men på et bestyrelsesmøde 5/1 1944 måtte overportør, som han nu er, Vilhelm Larsen meddele, at han nu måtte trække sig tilbage med det motiv, at han ikke følte sig i kontakt med de øvrige bestyrelsesmedlemmer, men ønskede foreningen alt godt i fremtiden. Jeron, anlægsgartner, Snekkersten blev så konstitueret som

formand. Den 22/3 1944 vedtoges på en ekstraordinær generalforsamling nye love for foreningen. Disse afveg ikke væsentligt fra de ældre fra 1910 og 1912 med de ændringer som var indført i praksis. Nu skulle dog formanden vælges direkte af generalforsamlingen og for 1 år ad gangen. (Der skiftes derfor ofte formand de følgende år). I de gamle love fandtes ingen regler om foreningens opløsning, som om man ikke kunne tænke sig den mulighed, medens de nye indeholdt regler herom, som om det lå i luften, at det kunne ske inden for overskuelig tid. Foreløbig kørtes foreningen energisk videre af nye kræfter omtrent som hidtil, men som gamle medlemmer hovedrystende sagde, og Vilhelm Larsen vel har følt, »det hele er ikke som det har været«. Der holdtes ind imellem interessante foredrag f.eks. af Peter Freuchen, stort fremmøde, og opførtes med held amatørforestillinger, i 1948 en revy, og man havde f.eks. 1949 succes med opførelsen af en engelsk kriminalgyser »Spøgelsestoget«, og 1950 med underholdningsstykket »Himmelen har ingen tagrende«, men med økonomien kniber det mere og mere; således oplystes på en generalforsamling i 1948 at foreningens gæld var 600 kr.

I hvert fald førte udviklingen til, at det på en ordinær generalforsamling 20/4 1955 enstemmigt vedtoges at opløse foreningen (formanden ved denne lejlighed Ejler Lysholm Hansen). Det skete med indforståelse af legatbestyrelsens medlemmer dr. Hasselbalch, amtsrådsmedlem Valdemar Jensen (som var til stede) og »Frem« lige nævnte sidste bestyrelsesformand. Kassebeholdningen var da 36 kr. Der var enighed om, at foreningen ikke mere kunne opfylde legatfundatsens bestemmelser, og at en anden forening »Ungdomsklubben Frem«, som dog kun havde navnet fælles med den opløste, foreløbig kunne benytte dennes lokaler.

Gennem knap et par år søgte Valdemar Jensen at holde ungdomsklubben på fode, men på grund af utilstrækkelig offentlig støtte, lykkedes det ikke. V. Jensen arbejdede nu en kortere tid med planer om at omdanne foreningsbygningen til en børnehave for Snekkersten-området, men det lykkedes ikke at fremskaffe midler hertil.

Derefter overdrog K.A. Hasselbalch og hustru legat ejendommen til fru Ketty Jacobsen (gift med en kendt maler og guitarspiller Helge Jacobsen) ved skøde af 31/7 1958, fra 1/10 samme år. Købesummen udgjorde 40.000 kr. Skødet blev underskrevet af Tikøb sogneråds daværende medlemmer.

Foreningens fane, dirigentklokke, forhandlingsprotokoller, medlemslister og regnskaber m.m. findes nu i Helsingør Kommunes historiske samling, museum for Tikøb området med pædagogisk hovedformål i Espergårde.

Om årsagen til »Frem« undergang kan henvises til det allerede før anførte. Det kan også nævnes, at begivenhederne under besættelsen, ikke mindst i Snekkersten (manges hjælp til flugt over Øresund, gestapokvarter i villa i Skotterup, drab af frihedskæmpere nær Snekkersten station, arrestation og bortførelse til Tyskland af Snekkersten kros ejer m.v. - dog ikke beslaglæggelse af »Frem« bygning) noget svækkede befolkningens interesse for foreningen. Den

dybeste årsag er måske forandringen og opløsningen af egnsbefolkningens struktur, særlig efter 1950: Mange tilflyttere uden lokalt erhverv, stærkt øget bebyggelse, mere og mere forstad både til Helsingør og København; selv »landliggere« forsvinder; fiskerbefolkningen uddør. Allerede i 1925 siger Jens Thomsen i Uhrskovs ovennævnte bog: »De ældre fiskerslægter dør ud, da enhver, som kan, sætter sine børn i andre stillinger. - En del erhvervsfiskere er her endnu, men der er for mange lejlighedsfiskere, der til tider er arbejdsmænd o.l. - De førstnævntes sønner vandrer ud eller søger pladser ved jernbane- post- og toldvæsenet m.m. - Den yngre race er af en anden støbning, som modtager understøttelse og kalder sig arbejdsløse fiskere«.

Dags dato er der vel højst 3 erhvervsfiskere tilbage, og de gamle huse i lejerne er for en stor del overgået til fremmede, og nu er Borupgård og gårdene i Rørtang under opløsning: vi er blevet indlemmet i Helsingør.

Alting forgår.

P.S. Det bør nævnes, at i 40'erne udnævnes overportør Larsen, dr. Hasselbalch og gartner Hansen-Kragenæs til æresmedlemmer.

Som et supplement bringes denne kortfattede beretning af Ebba Larsen, datter af den i ovennævnte artikel omtalte portør Vilhelm Larsen:

MIN FARS LIV MED FORENINGEN »FREM«

Far var født 1878 (23/11) - fiskersøn, ansat ved D.S.B., år 1900. Han havde nok aldrig været særlig interesseret i fiskeriet, måske var det også dengang mest attraktivt at få et godt, fast arbejde.

Far var et levende menneske, interesseret i samfundsforhold og unges forhold til samme, derfor var det naturligt for ham at være med, da der blev tale om en forening med tilholdssted for unge uden skelen til politik; men da han, trods stammende fra et - tror jeg nok - konservativt hjem, var interesseret i tidens nye strømninger, har han sikkert ofte været en lidt bitter pille at sluge for de mere gammeldags kræfter, der i første omgang gjorde sig gældende.

At »Frem« skulle være upolitisk og uden offentlig spiritusudskænkning, kunne ingen blive uenige om, men derfra og til at gøre det til en indremissionsklub, var der et stort spring. man havde aldrig fået tag i de unge i Snekkersten, hvis det havde gået den vej.

»Frem« blev en god og alsidig forening ved hjælp af mange gode mænds interesse for arbejdet, men jeg tror, jeg tør sige, at uden disse mænds koner, havde det kommet til at knibe med de mange gode sammenkomster, foreningen præsterede.

»Frem« havde et dejligt køkken, hvor der blev lavet spandevs af kaffe til fredagsaftener, aftenunderholdning og lignende. Holdtes der fællesspisninger

(torskegilder, potteål og m.m.) lavede damerne maden i køkkenet. Der var store forberedelser til bazarer og juletræer (3. juledag står endnu for mig som juletræernes dag) m.m., og det var en selvfølge, at bestyrelsesmedlemmernes koner samt andre interesserede venner deltog i arbejdet, både før, under og efter festerne.

Udenbys foredragsholdere inviteredes til middag i de forskellige hjem før foredraget, alt uden udgifter for foreningen.

»Frem« var en god forening, hvor alle kunne komme, unge og gamle uden standsforskelle og anskuelser, og jeg tør roligt sige, at selv om min far var socialdemokrat med liv og sjæl (de første år var det jo næsten uartig), har han aldrig i de år, det var ham, der ledede foreningen, søgt at påvirke arbejdet i nogen politisk retning, men at »Frem« var hans hjertebarn, skal der ikke være nogen tvivl om.

Een af damerne kan jeg ikke lade være med at omtale, nemlig »Moster«, Emilie Hansen. Hun var ansat af foreningen og boede i en lille, ussel lejlighed i kælderen i mange år. Hun sørgede for den daglige renholdelse, fyrede i kakkellovne og hjalp i køkkenet, når der skete noget. Samtidig holdt hun et lille opsyn med de unge, der kom et par gange om ugen og bare hyggede sig med læsning, kortspil m.m. Disse unge fyre holdt hun meget af, skønt de af og til lavede gale streger, så hun måtte klage over dem, men var der tale om, at nu måtte der siges noget alvorligt til urostitterne, endte hun altid med at sige: »Åh, hvad - unge mennesker« - så var der straks lagt et tilgivende slør over deres ballade.

Hun var, hvad man i dag ville kalde »en dejlig dame«.

OM OPRETTELSEN AF DE FØRSTE SKYTTEFORENINGER I FREDERIKSBORG AMT SAMT DERES BETYDNING OG SENERE UDVIKLING - INDTIL 1954

af nu afdøde fhv. viceskoleinspektør G. V. Elkjær, Helsingør.

Nu om dage betragtes det som en selvfølge, at der i gymnastiksale, i idrætshaller og på sportspladser er adgang for folk i alle aldre til at deltage i den eller de sportsgrene, der har hver enkelt interesse - men for godt hundrede år siden så det ikke sådan ud.

Til noget over midten af forrige århundrede indskrænkede legemsøvelser sig til den smule militærprægede gymnastik, der ved et magtbud var søgt indført i skolerne, på landet i regelen på skolens legeplads, hvor der blev opstillet bomme og ribber, eller til de folkelige lege, som særlig ungdommen på landet i den meget sparsomt tilmålte fritid efter den hårde og lange arbejdsdag kunne samles om i tofter og ved gadekær.

Men efter nederlaget til Tyskland og Østrig i 1864 kom omslaget.

Selv om det allerede i 1861 var begyndt på oprettelse af skytteforeninger med det formål »at øve hånd og øje«, fik bevægelsen dog først et større omfang efter tabet af Sønderjylland. - Revanchetanken lå bag: vi skulle have Slesvig tilbage.

Den første skytteforening i Frederiksborg amt stiftedes 1861 i Asminderød - Grønholt med jægermester Brun som formand. Året efter - 1862 - fulgte foreninger i Frederiksborg (Hillerød) og omegn (formand, greve Schulin), Lyngø og Ganløse sogne (købmand Østergaard), Helsingør og Tikøb (kaptajn Wildenradt) og Frederikssund (oberst, baron Løvenskjold).

I 1863 øgedes med 6: Snostrup, Hjørnlunde, Hørsholm, Ganløse (der nu udskilte sig fra Lyngø), Kronborg vestre Birk, og Frederiksværk, og i selve krigsåret 1864 kom Søsund-Veksø, Gerlev, Helsingør og Græsted med.

Som man vil se, var det ofte i begyndelsen fornemme folk og standspersoner (velsagtens højremænd), der stod i spidsen for foreningerne, men også lærere var efterhånden i rigt mål repræsenteret i ledelserne. En vågen lærer stod i de tider i høj grad i daglig kontakt med sognets befolkning. Senere kom så de unge mennesker - i begyndelsen mest gårdmandssønner og gårdmandsdøtre - der havde været på højskole, også med i arbejdet.

I forbindelse med højskolernes opståen gik en åndelig og national vækkelse over landet. Især landsbyungdommen strømmede i stort tal til disse skoler og kom hjem med nyere og friskere syn på livet. Dette kom skytteforeningerne til gode, ikke mindst da den frivillige (først danske, senere svenske) gymnastik, der også udgik fra højskolerne, blev optaget i foreningerne sammen med skydningen (først langt senere, omkring 1920, vandt den mere moderne bevægelsesgymnastik indpas). Nu var det tilmed så heldigt, at disse to idrætsgrene egnede sig for hver sin årstid: skydning om sommeren, gymnastik om vinteren.

Til at begynde med gjaldt det altså hovedsagelig skydning, men i forbindelse hermed var der blevet øvet eksercits i form af marchøvelser, bajonetfægtning og hugning, ja, jeg har endog hørt tale om noget, der havde et så pompøst navn som skjolddans, og som dreng i halvfemserne har jeg med egne øjne set de dannebrogsfarvede skjolde og de huggerter, der benyttedes hertil. De lå i en krog på forsamlingshusets loft, men jeg har ikke set, hvordan skjolddans udførtes.

Til at lede alt dette gjorde særlig hjemvendte korporaler og underkorporaler deres nytte - ulønnet naturligvis - og øvelserne foregik enten i fri luft eller i gårdenes loer og vognporte.

Da gymnastikken vandt større indpas, var disse lokaliteter mindre tilfredsstillende, og der begyndte at dukke øvelshuse (senere kaldet forsamlingshuse) op rundt om i landsbyerne. I købstæderne kunne man i regelen få lov at benytte gymnastiksalene ved skolerne, efterhånden som sådanne sale blev bygget.

Gymnastikken fortrængte inden længe eksercitsen, og med gymnastikken fulgte sang, foredrag, oplæsning, sanglege, folkedans, almindelige baller og dilettantforestillinger. Også kirkelige og politiske møder må nævnes.

Bag det hele ulmede en stærk udviklet nationalfølelse, understreget af sentenser på foreningsfanerne som »Enighed gør stærk«, »Slutter kreds og står fast« og »Målet er Danmarks frelse«. - Indtil højskolesangbogen dukkede op i praktisk talt alle hjem på landet, brugtes i særlig grad de sange, som bonden Mads Hansen på Fyn - kaldet »Skytternes sanger« - havde skrevet, f.eks. »I vor barndom vi hørte kartovernes brag«, »Til våben, brødre, tag bøssen fat« og »Jeg er en simpel bondemand, men jævn og ligefrem« - denne sang slutter således: »og gælder det at stride for frihed, liv og fred, jeg lægger alt til side og går i kampen med«.

Så var tonen slået an.

Men tilbage til skytteforeningerne i Frederiksborg amt.

I vor tid bliver al idræt og sport så udførligt omtalt i dagspresse, tv og radio, at alle oplysninger herom er let tilgængelige, men *pionergerningen udførtes i skytte- og gymnastikforeningerne*, og dette berettiger til at drage enkelte navne og begivenheder fra disse, i idrætlig henseende nu så fjerne tider, frem. Meget af det står allerede i fare for at gå i glemmebogen.

Inden længe følte der trang til at slutte de enkelte kredse sammen i en amtssammenslutning, og d. 28. april 1867 stiftedes Frederiksborg Amts Skytteforening med amtmand, greve Schulin som formand og oberst, baron Løvenskjold som formand for forretningsudvalget. Sammenslutningen omfattede 7 kredse, der i 1869 var vokset til 10 kredse med ialt 655 medlemmer.

Det ville være fristende at fordybe sig i, hvad der er præsteret gennem de godt hundrede år, skytte- og gymnastikforeningerne har bestået, men vi må nøjes med nogle uddrag.

Stærkt i øjnene falder - før århundredskiftet - skyttedynastiet Willerup fra 1. kreds, Hillerød.

Allerede i 1863, kun eet år efter at kredsen i Hillerød var stiftet, erobrede købmand F.C. Willerup 1. præmie - et sølvdrikkehorn - ved landsskyttestævnet i København. I den hjemlige kreds og ved amtsskydninger var han praktisk talt hver gang en sikker mand på førstepladsen, indtil han sidst i halvfjerdserne blev overfløjet af sønnen, Alfred Willerup, der i firserne og halvfemserne stod som Danmarks bedste skytte. Den i sin tid meget kendte foregangsmand på gymnastikkens område, Vilhelm Kristensen, skriver således i sine erindringer: »Da jeg i 1889 var med til den sjællandske kapskydning i Lejre, fik jeg lejlighed til at se den tids bedste skytte i Danmark, købmand Alfred Willerup, Hillerød. Han havde 52 sølvplader på sin riffel og var en lige så smuk og tiltalende som god skytte. Det var en oplevelse at se ham skyde.« - Riffelen med de mange sølvplader blev beslaglagt under den anden verdenskrig af tyskerne; men sølvpladerne, hvis antal var vokset, så de nu dækkede hele riffelen på begge sider, blev skruet af og opbevaret.

I 1885 og 1892 deltog Alfred Willerup i de store, nordiske skyttestævner i henholdsvis Stockholm og Christiania. Ved sidstnævnte lejlighed blev han nordisk skyttekonge ved at opnå 1. præmie i skydning på fem forskellige afstande. Det gav fem sølvbægre til en samlet værdi af 435 kr. samt en sølvmedaille, og endelig blev han landsskyttekonge ved stævnet i Odense i 1894, hvor han foruden 1. præmie - et sølvkaffeservice til 300 kr. - modtog kongens (Christian d. IXs) ærespræmie, en sølvpokal til 800 kroners værdi.

Også broderen, Ludvig Willerup, Hillerød, gjorde sig fordelagtig bemærket som skytte.

En 1200-mands skydning i Hillerød i 1896 mellem Frederiksborg og Holbæk amter blev en virkelig folkefest i det store format. Avisernes referater fyldte to hele sider. Der holdtes et utal af taler ved banketten, og trykte sange blev afsunget. Her vandtes 1. præmie af H. Andersen, Hillerød.

Der blev også vist gymnastik ved de store stævner, og efterhånden samlede denne idrætsgren mere og mere interesse, så antallet af gymnaster omsider langt overskred antallet af skytter.

Fra kun at have skydning og gymnastik på programmet kom efterhånden også fodbold, håndbold og fri idræt med, så den betydning, dette omfattende arbejde har for amtets store ungdomsskare, kan næppe overvurderes. De oprindelige skytteforeningers formål - at udbrede færdighed i riffelskydning for derved at udvikle evnen og styrke viljen til at forsvare fædrelandet - er således forlængst afløst af ønsket om at arbejde hen imod en alsidig legemlig udvikling og opdragelse.

Det daglige arbejde foregår under bedre og bedre forhold, efterhånden som det er gået op for de bevillende myndigheder, hvilken vigtighed idræt og friluftsliv af enhver art har for den opvoksende slægt. Fra de første primitive forsamlingshuse - og græsmarker til udendørs sport - rejser der sig nu ved flere og flere skoler de herligste, moderne gymnastiksale med alle tænkelige redskaber, brusebad, samlingslokaler, og hvad der ellers hører sig til, og enten ved skolerne eller på centrale steder i sognene anlægges baner til håndbold, fodbold og fri idræt, ikke at forglemme det kapløb, der er opstået om at få bygget specielle sportshaller for at imødekomme de stigende krav fra det voksende indbyggerantal. Disse haller er optaget både dag og aften, både sommer og vinter.

Den praktiske ledelse er i hænderne på veluddannede folk i hver idrætsgren, og i bestyrelserne virker ideelt anlagte mennesker, vel vidende at noget økonomisk udbytte giver dette arbejde ikke, tværtimod, men glæden ved at være med til at beskæftige og vejlede ungdommen i dens nu om dage ret rigelige fritid på en god og sund måde bærer lønnen i sig selv.

I årene efter den anden verdenskrig vedtoges det at ansætte en amtsinstruktør til hjælp for lederne ude i kredsene. Han skulle i særlig grad tage sig af fri idræt, håndbold og gymnastik, indgive nye impulser og i det hele taget være vejledende i det daglige træningsarbejde. At denne instruktion bærer frugt, er forlængst en kendsgerning. Foregår således det vigtigste idrætsarbejde i det daglige, så må samarbejdet inden for amtssammenslutningerne ved konkurrencer, stævner og festlige sammenkomster ikke undervurderes. Gennem årene har Frederiksborg amt været repræsenteret ved lands-, skytte- og gymnastikstævner og hævdet sig smukt, så at sige altid placeret sig i den bedste trediedel. Ved landsstævnet i Vingsted i 1951 deltog amtet f.eks. med to gymnastikhold, et karlehold på 100 og et pigehold på ca. 70, og noget lignende har været tilfældet hver gang i de senere år.

Frederiksborg Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening, som det officielle navn ny lyder, er amtets største idrætssammenslutning. Det omfattede i 1954 ikke mindre end 70 kredse, fordelt i seks hovedkredse, med ialt 15801 medlemmer, hvoraf 1309 skytter, 4475 gymnaster, 2850 idrætsfolk og 7000 passive medlemmer. Budgettet lå på 104000 kr. årligt.

Skytteforeningen for 31. kreds ca. 1913-14.

Af de 70 kredse havde de 26 kun skydning på programmet; men her træder aflæggeren, Frederiksborg Amts Gymnastikforening, til. Denne sammenslutning udskiltes i 1938 af kredse, som ikke ville have skydning med. Den rådede i 1954 over 27 kredse med 2850 gymnaster, 2951 boldspillere og 297 idrætsfolk og arbejder på samme udmærkede måde som den ældre forening; kun er der altså ingen skydning.

Begge sammenslutninger har haft det held altid at have været udmærket ledet. Fra dette århundrede kan som formænd for F.A.S. & G. nævnes oberst Parkov, der først i tyverne afløstes af lærer Søren Hansen, Slangerup. Ved dennes afgang i 1944 valgtes folketingsmand, inspektør C.F. Ladefoged, Birkerød. Ved deres side har formændene haft en stor stab dygtige medarbejdere. Den krævende post som forretningsfører blev således i ca. 30 år bestridt af købmand Sundstrøm, Hillerød, der i 1936 afløstes af kurvemager Jens Christoffersen, Hillerød.

Frederiksborg Amts Gymnastikforenings første formand var højskolelærer Vagn Christensen. Han fulgtes i 1946 af bestyrer Kristian Mortensen, Brønsholm.

De konkrete oplysninger, der indeholdes i ovenstående artikel samlede jeg i året 1954.

Siden da har befolkningstilvæksten sammen med den stærkt stigende interesse for al slags idræt selvfølgelig medført, at medlemstallet i skytte- og gymnastikforeningerne såvel i Frederiksborg amt som i andre dele af landet er steget betydeligt, ligesom der stadig optages nye idrætsgrene; men dette stof vil jeg overlade til andre at tage op til eventuel offentliggørelse ved lejlighed. Kilderne er jo nu let tilgængelige.

STENALDERGRAVE VED SJÆLSØ

af Klaus Ebbesen

Gravhøjene fra oldtiden er en integreret del af det danske kulturlandskab. I lange rækker knejser de på bakketoppene; i skove og på heder klynger de sig som hele højgrupper.

Fra hele landet kendes i dag ca. 25.000 store, synlige oldtidshøje; i Frederiksborg amt ca. 700. De er nu fredede og det er med bødestraf forbudt at grave i dem. Sådan har det imidlertid ikke altid været, og de gravhøje, som eksisterer i dag, er kun en lille del af det oprindelige antal.

Hovedparten af de danske oldtidshøje er bygget i løbet af bondestenalderen og den ældre bronzealder. De første gravhøje rejstes herhjemme kort efter 4000 år f.v.t., og i de næste ca. 500 år bygges alle vore dysser og jættestuer; storstensgravene eller megalitgravene, som de samlet kaldes, fordi de er bygget af store sten. Omkring 2.800 f.v.t. dukker en ny type gravhøje op, de lave enkeltgravshøje; benævnt sådan fordi ligene gravlægges successivt i hver sin kiste. Disse gravhøje er særligt hyppige i Midt- og Vestjylland, yderst sjældne i Østdanmark og slet ikke påvist i Frederiksborg amt. Man har diskuteret, om dette spredningsbillede skyldes den senere intensive agerdyrkning, idet småhøjene derved skulle være ødelagt udenfor de jyske hedeområder. Jeg har imidlertid kunne vise, at højenes nuværende geografiske fordeling også kan iagttages i E. Pontoppidans »Den danske Atlas« fra midten af 1700-tallet, samt i præsteindberetningerne til Ole Worm fra 1620/30'erne. Det kan således ikke skyldes senere tids dyrkning, at disse høje mangler i Frederiksborg amt, men betyder, at enkeltgravshøjene næsten ikke er bygget i Østdanmark. I stedet har man her fortsat anvendt de gamle megalitgrave som gravplads langt ind i bronzealderen.

Ved slutningen af yngre stenalder dukker en ny gravtype op, hellekister i rundhøj, hvorefter højbyggeriet kulminerer i ældre bronzealder. Det er de monumentale sfæriske rundhøje, som nu opføres i tusindtal på bakketoppene. Kun sporadisk anvendes højgravskikken derefter i den sene bronzealder og jernalderen. Til gengæld begynder nu ødelæggelsen af de gamles gravhøje. Der er eksempler på, at man allerede i jernalderen har overpløjet stenalderhøjene samt taget sten derfra til anlægsbrug. Sandsynligvis når ødelæggelsen af oldtidshøjene et foreløbigt højdepunkt i Valdemarstiden, hvor der skulle bruges sten og andet materiale til opførelsen af de mange kirker, klostre, borge og byer. Under den senmiddelalderlige landbrugskrise, den sorte død og svenskekrigene får oldtids-

minderne nok lov at ligge i fred, men med landbrugets ekspansive udvikling i 1700-tallets slutning og tiden derefter indledes en voldsom sløjfning af oldtidshøjene. Der sættes først en stopper herfor i 1937 med naturfredningslovens § 2, som forbyder sløjfning af synlige fortidsminder. Forinden var vore oldtidsminder imidlertid sløjfet i et uhyggeligt omfang, og i dag er kun en minoritet bevaret af det, der eksisterede f.eks. på Harald Blåtands tid. Særlig voldsom synes ødelæggelsen at have været omkring år 1800, og den direkte årsag var landboreformerne. Med udskiftningen af jorderne og udflytningen fra landsbyerne blev overdrevet taget under plov. Samtidig foregik der en voldsom skovhugst, og de ryddede arealer blev i stor udstrækning taget med i udskiftningen. I 1768 var således ca. 22% af Frederiksborg amts areal dækket af skov, hvortil kom store hede- og kratstrækninger. Disse forsvandt helt eller delvis og med dem hovedparten af de oldtidshøje, som var beskyttet af områdernes ekstensive udnyttelse. I de samme år udbyggedes vejvæsenet voldsomt, - altsammen foranstaltninger, som betød, at oldtidshøjene måtte tolde til den moderne udviklings krav på sten og jord.

Fra statens side greb man imidlertid i hvert fald delvis ind overfor denne uheldige udvikling. I 1807 nedsattes »Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring«. Den fik flere opgaver, først og fremmest skulle der grundlægges et Nationalmuseum. Herudover skulle der også skaffes oplysning om, hvormange oldtidshøje, som på trods af de store ødelæggelser endnu var tilbage i landet, samt fremsættes forslag til fredning af de vigtigste anlæg.¹ Kommissionen bestod fortrinsvis af lærde københavnere, og oplysningerne om oldtidshøjene ude i landet måtte skaffes ved indberetning fra lokalkendte folk. Således sendte man straks i 1807-8 en henvendelse til alle landets præster og bad dem om at meddele, hvad der var af gravhøje, ruiner, rune- og bautasten m.v. i deres sogn (fig. 1). Ligeledes inspirerede man generelt til, at meddelelser om arkæologiske undersøgelser og fund blev meddelt til oldsagskommissionen, ligesom man modtog indsendte oldsager. Derimod foretog kommissionen ikke selv arkæologiske undersøgelser før langt hen i 1800-tallet og det var så sent som i 1893 at Nationalmuseet fik den første bevilling til egentlige arkæologiske undersøgelser.

Den arkæologiske udgravningsvirksomhed blev derfor indtil slutningen af 1800-tallet bedrevet helt eller hovedsagelig af fritidsarkæologer, hvortil godt nok også ved århundredets begyndelse hørte J.J.A. Worsaae. Skal man danne sig et overblik over den arkæologiske udgravningsvirksomhed indtil slutningen af forrige århundrede er man derfor henvist til de topografiske eller lokalhistoriske værker, - hvorpå netop Frederiksborg amt er så rigt, - eller de forholdsvis få indberetninger, som blev indsendt til oldsagskommissionen.

En af de tidligste og bedste indberetninger af denne type er en beretning om nogle stenaldergrave ved Sjølsø, forfattet af P.L. Oxholm til Nebbegård i 1809.

Oldsager,

Kommissionen til Oldsagers Opbevaring ønsker sig
underrettet om.

- 1) Gravhøje (Kæmpegrave), især de med en eller flere Rader Stene omfattede, eller med større Stene i Hjørnerne udmærkede, og de mærkelig afslange; ligeledes Grave, som have eller have haft et, af fire store Stene indfattet og med en større tilbækket, Gravkammer.
- 2) Hødenske Altare, nemlig (for det meste) tre opretstaaende Stene, der støtte under en stor paa dem hvilende Sten; de findes (stundom dobbelte) enten paa flad Mark eller paa en Høj.
- 3) Tingsteder, nemlig aflange Pladser indfattede med temmelig store Stene.
- 4) Store oprejste Stene (Bautastene), samt i Klipper indhugne Billeder eller Skrift.
- 5) Runestene, hvad enten de endnu staae hele og holdne paa Mark, Høj, Kirkegaard, eller sidde indmurede i Kirker eller Kirkegaardsmure, Gjerder og deslige, eller ligge i Kirkegulve, Broer, Badsteder; hele eller Stykker af dem.

De fleste Runer have denne Skikkelse:

K N P T. R V * K. I. J. G. T. F. Y. B. A.

- 6) Inscriptioner med Rune- eller Munkeskrift, enten paa Vægge, Figstene, Klokker, Altare, Fonter og Døbebækkener, Kirkekar, eller hvor som helst.

Munkeskrift bestaaer af latine Bogstaver, som paa mange Maader ere gjorte

fæntede og snoede: f. Ex.: det er Sie — eller

 det er Ar.

Fig. 1. Oldsagskommissionens opfordring fra 1807 om indsendelse af oplysninger om oldtidsanlæg, fund m.v.

- 7) Billeder, af hvilken som helst Materie, hvad enten de forestille Menneskefigurer eller andre, og som kunne stjønnes at være ældre end Reformationens Indførelse.
- 8) Levninger fra den catholiske Cultus; saasom: Crucifixer, Helgenbilleder, Røgelse- eller Bievands-Kar, og deslige.
 Dgsaa om i Pladen, der undertiden dækker Alterbordet, endnu findes de fir- kantede Fordybninger lukkede med en liden Sten, i hvilke forðum laae og maastee endnu findes Reliquier eller Documenter.
- 9) Mure, Kjeldere, Voldsteder, eller andre Levninger af ældgamle Bygninger; underjordiske Gange; Spor til Vandledninger; mærkelige Veie; m. m.
- 10) Det der opgraves eller er blevet opgravet af Høje eller slet Jord; saasom: Afskpotter, Sten- Kobber- og Jern-vaaben, Ringe, Smykker, Værktøj, Kar, Mynter, og deslige.
- 11) Hvad større eller mindre Samlinger af Oldsager, der kunde være hos private Mænd eller paa offentlige Steder.
- 12) Hvilke Traditioner om mærkelige Personer, Begivenheder, m. v. endnu kunde være bekjendte, især naar de vedkomme de forannævnte Oldsager.

Kjøbenhavn i August 1807.

Udi det mig tilhørende stykke af Nelle Hegn, ikke langt fra Hirschholm (Hørsholm) fandt jeg udi Skoven en Bakke, paa hvilken ligger en stor Steen, som man havde afrettet fra Midten af en aflang Cirkel af Steen, hvis Spids er ragede lidet over Jorden, og som fremstillede en Regularitet der tildrog Opmærksomhed. Jeg besluttede derfor at udgrave Rummet imellem disse Steene, og fandt snart en meget ordentlig bygt og dannet Grav af Figur som vedlagte Tegning viiser Tab 1 Fig 1 (fig. 2). Siderne af Graven ere opsatte af smaa Kampesteen, enhver af Højde med Gravens Dybde, $2\frac{1}{2}$ Alen (ca. 1,6 m) høje af uregulair naturlig Form, men den inderste Front til Graven, skjønt ey bearbejdet fiint, dog dannet saaledes at de give en reen opstaaende Front, paa Siden hvor Steenene støde til hinanden, ere de ujevne og Aabningerne som derved foraarsages ere ligesom opmuurede med lagvis lagte flade Steene der passe efter Aabningens Figur, de større underst og siden spidsene op, formodentlig med den Hensigt at hindre Vand, Jord eller Utøi at komme til Graven. Graven er 3 Alen bred (ca. 1,9 m) imod Syden og 5 til 6 Alen lang (ca. 3,5 m) løbende imod Norden noget snevrere, afrundet oventil. - Der ere i alt 9 saadanne Steen af forskjellig Størrelse og Breede men meget nær alle lige høie nemlig $2\frac{1}{2}$ Alen (ca. 1,5 m) og derover. Paa den østre Side er en Aabning 1 Alen (ca. 0,6 m) breed, hvor jeg først troede en Steen var omfalden, men ved Gravning befandtes en ordentlig Nedgang paa hvis nordlige Side hvor Frontsteenen til Graven er tyndere, staar endnu en Sidesteen. Midt i dette Hul ligger i Bunden en Steen omtrent 18 Tommer høy (ca. 0,5 m), som tiener til Underlag og Støtte for en flad Steen, der springe frem ind i Graven, som om det var bestemt til et Trin at stige ned paa dens Bund, som er belagt med flade Sandsteen. Paa dette Gulv fandtes i dens nordlige Eende, hvor Bogstavet a staar en liden net gjort Hammer af Steen, med et Skaft-Hul udi, Hammeren er $4\frac{1}{2}$ Tomme lang (ca. 12 cm) og $1\frac{1}{4}$ Tomme (ca. 3,2 cm) i det Bredeste og 1 Tomme (ca. 2,5 cm) tyk, skarp i den ene Eende, afrundet i den anden. I den sydlige Eende laae en større Steen Hammer, paa Stedet betegnet med b $5\frac{1}{2}$ Tomme lang (ca. 14 cm) over Skaftullet $1\frac{1}{4}$ Tomme (ca. 3 cm) breed; af begge Eenderne som ere 3 Tommer breede (ca 8 cm) er den ene skarp, den anden afrundet. Udi Midten fandtes en Deel Potteskaar af rødt brændt Leer og deriblandt 2 smaa Stykker Ambra eller Røgelse som lugter liefligt naar det holdes ved et Lys. Jeg formoder deraf at denne Grav ere fra de hedenske Tider, da man endnu brændte Liigene, Asken har ventelig været i Krukken og Røgelsen brugt ved Baalet, Gravhuulen var opfyldt med mindre Steene og Gruus, og formoder jeg, at ved Nedkastningen af disse Steen, enten af Følget, Slægten eller af den Horde til hvilken den Afdøde hørte, er Urnen eller Steenpotten bleven knuuset. Iblant Indfyldningen fandtes to Kiiler af Sandsteen, som synes ikke aldeles af Hændelse at være frembragte. Jeg sender herved til Kommissionens nærmere Undersøgelse og Bevaring, af hvad som findes værd,

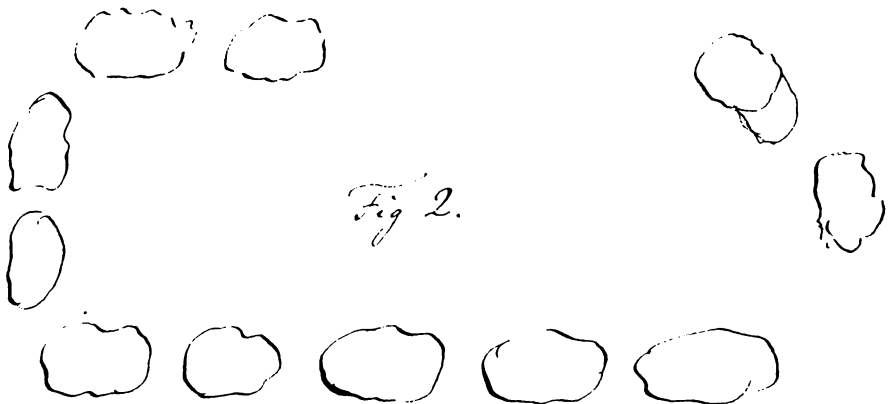
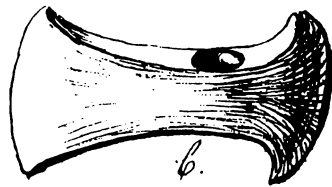
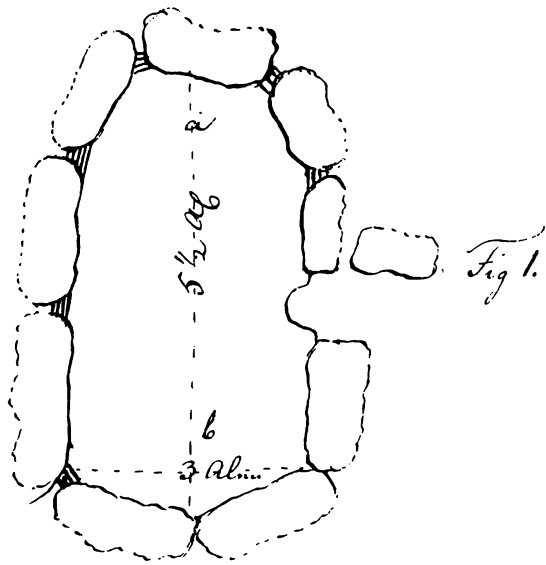

Fig. 2. Tavle I i P.L. Oxholms beretning fra 1809.

begge Hamrene, nogle Stykker af Potteskaarene, to smaa Stykker Ambra, to Kiiler og et Stykke Flintlignende en Knivspids.

Jeg beklager at Graverne stødte paa Gulvet da jeg en stakket Tid var fraværende og opgrov Gulvet, i Tanke derunder at finde noget af Værdi; jeg har ladet det ligge igjen af samme Steene, men havde dog meget hellere haud det, som Forfæderne havde lagt det.

Omtrent 100 Skridt imod Norden af denne Grav er en anden opkastet Bakke hvorpaa endnu staar 5 store Kampesteene paa den ene Side af en Runddeel, de paa den anden Side som sluttede Cirklen ere af de forrige Ejere borttagne til Steenvolde eller andet Brug. Mueligen er Graven Hvilestedet for den som var Anfører eller Præst for den Horde der her holdt sine Forsamlinger.

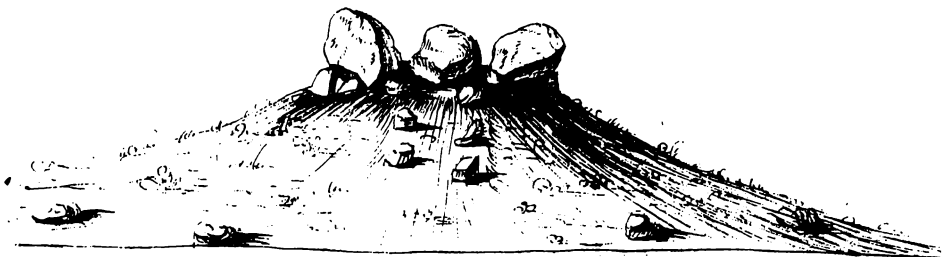
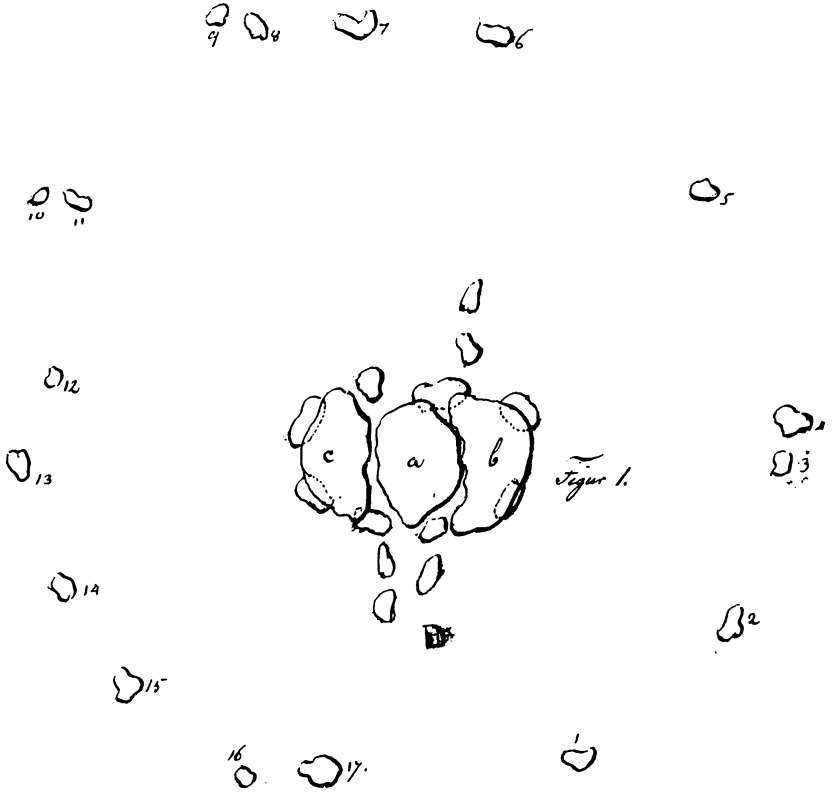
Tæt uden for Nelle Hegn findes en større Høy paa hvilken ligge tre store, svære Kampesteen som Tab II Figur 2 (fig. 3) udviiser. Ved nøye Undersøgen fandt jeg Aarsag at troe, her er en Grav liig den omtalte. Jeg troer at finde Spoer af en ligedan aflang Indfatning af Steen som den i Nelle Hegn, men da disse store Steen ligge oven paa, kan man ikkun see nogle Spidser af hiine hist og her at fremrage og de store Steen at hviile paa dem, den mellemste Steen a og den nordre Steen b ligge upaatvivlig paa dem, den sydlige c er understyttet paa egen Steen uden for Graven sandsynligen satte til det Øiemed, som Tegningen Figur 3 viiser (se fig. 3,1). Det er troligt at disse tre Steen vare saa store at de ey alle kunde ligge ved Siden af hinanden, men den ene ragede over Graven, og man saa har sat Steene som Piller under den yderste Ende af dem, for at bære den op, dens inderste Rendé synes at hviile paa Gravens Omkreds deraf kommer at der en Huuling ind under denne Steen hvorudi en lille Dværg kan skjule sig. Foran den mellemste Steen imod Østen ligge nogle Steene, som om der havde været en Opgang, eller maaske ere de Spidsen af Sidesteene der danne Indgangen ligesom ved den først omtalte Gravhøy, imod Vesten synes dog nogle Steen at have været satte med nogen Hensigt, men det er for utydeligt deraf at slutte noget.

I en Cirkel rundt omkring Høyen, af 24 Alens (ca. 15 m) Diameter findes en Mængde Steen uden al Tvivl med Villie henlagte, hvoraf tydeligen kjendes de fra 1 til 17 antegnede i Figur 1 Tabel II (fig. 3).

Da jeg paa den Gravhøy i Nelle Hegn ingen Top-Steen fandt, men ikkun en væltet til Siden, er det mueligt der ogsaa har lagt 3 Steene, og at de to ere borttagne. Imidlertid ere de paa Høyen uden for Skoven liggende meget større⁴ men om den førstes øvrige Indretning har været eens med den kan ey bestemmes, her er Skoven borthugget og paa den aabne Mark, sees enhver Ting, som maaske i Skoven er skjult under Muld og Løv.

Imidlertid formoder jeg at denne sidste er en fornemmere Mands Grav og at man mueligen derudi vilde finde andre og flere Ting. Den mellemste Steens jævne Overflade giver den Anseelse af en Alter- eller Offer-Steen, og maaske er den afdøde Præst begravet under en saadan. Paa Siden, hvor man har gravet Steen eller maaske opryddet Træer, ser man tydeligt at Bakken er opkastet af smaa og

Figur 2.

Fig. 3. Tavle II i P.L. Oxholms beretning fra 1809.

store Steen, som i Tidens Længde ere Steen forbundne med Muld den heele Mark rundt om er ujevn og bakket saa langt Øiet naar. Grunden tilhører en Mand som ikke gjerne vil tillade Undersøgelsen. Skulde nogen af Kommissionens Medlemmer ønske at bese disse Steder, skal det være mig en særdeles Fornøjelse at imodtage og ledsage dem, naar jeg i forvejen maa vorde underrettet, at jeg ikke tilfældigen skulde være fraværende.

Foruden disse findes endnu paa Markerne mellem Hirschholm og Istedrød Bye, paa Ryggen af en Bakke, en Hob store opstaaende Steen, dannende en aflang Firkant af omtrent 9 til 10 Alens (ca. 6 m) Længde fra Nord til Syd og omtrent 3 Alen (ca. 2 m) Breed fra Øst til Vest, se Figur 2 Tab. 1. (fig. 2). De 5 i en meget liige Rad staaende Steen ere noget højere end de øvrige og omtrent af eens Høyde, de to imod Vesten og den som staar bagest i Syden ere noget mindre og lavere end de øvrige; 2 Steen ere sandsynligen borttagne i Aabningen. I Almindelighed findes de formodentlige Tingsteder at danne en Rundkreds, men her er en meget ordentlig aflang Fiirkant, hvis fordums Bestemmelse Oldgrandskeren muligen kan gisse.

Saa hvilken Tidsalder disse Mindesmærker ere, er nok ikke saa let at bestemme, men at de maa være fra de ældste hedenske Tider, kan man maaskee deraf slutte. Det man den Tid ingen Ruuneskrift havde: thi saa havde man nok fundet Indskrifter paa Steenene: og at man endnu brændte Liigene.

Potteskaarene viise vel man forstod sig paa at brænde Lerpotter, og af den fundne Ambra, som er et sydligt Produkt, kunde man maaskee slutte at denne Røgelse var bekjendt forinden Udvandringerne fra Norden, maaskee allerede ved Aserne hertil indført, thi vilde man antage at de før Udvandringerne tilbagekomme, bragte den ved sig, saa havde de nok hellere bragt Metal-Redskaber med sig, og lært at eftergjøre og bruge dem.

Nebbegaard den 18 Aug. 1809.

P.L. Oxholm

Indberetningen i moderne perspektiv.

I sin beretning omtaler P.L. Oxholm ialt fire oldtidsanlæg, sandsynligvis alle megalitgrave fra bondestenalderen, bygget mellem ca. 3.700 og 3.200 f.v.t. Den første og mest udførligt omtalte grav lå i den del af Nebbe Hegn som tilhørte Nebbegård, eller Næbbegård; i dag kaldes de bevarede dele af skoven Sjælsø Lund, men stenaldergraven ligger der stadig. Det er en typisk jættestue, opført i en rundhøj ved jættestuetidens begyndelse (i MN Ib), eller ca. 3.200 f.v.t. I dag er højen ca. 12-13 m i diameter, men stærkt ødelagt. Kammeret er som beskrevet N-S-orienteret, ca. 3 m langt, ved midten 1,8 m bredt og med en uregelmæssig spidsoval grundplan. Der står stadig 8 sidesten, som vender en glat side indad, og den afvæltede dæksten henligger stadig ved kammeret. Til gengæld kan større dele af den øst-vestvendte gang iagttages i dag. Bevaret er også her 8 sidesten og i gangen ligger tærskelstenen stadig. Derimod er bundbrolægningen af flade

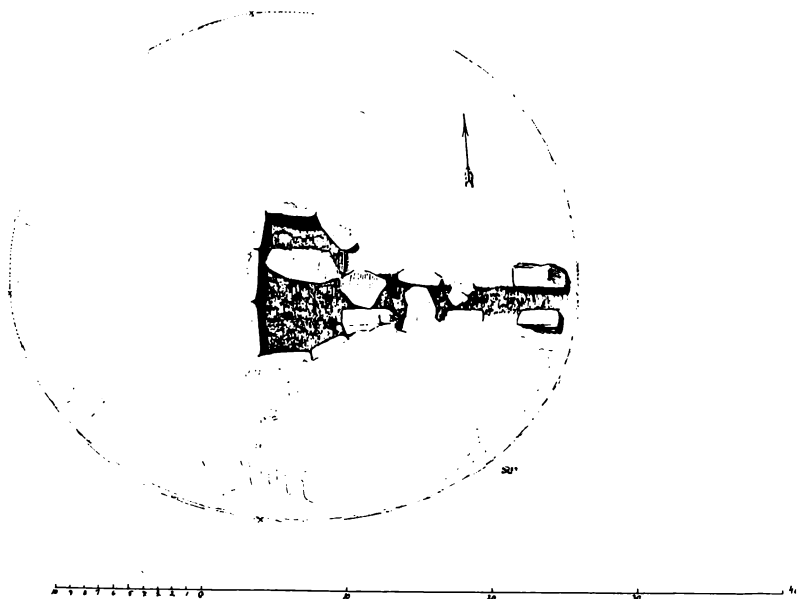

Fig. 4a. Jættestuen i Nebbe Hegn. Grundplaner tegnet af E. Rondahl 1884 og G. Rosenberg 1913. Forskellen mellem tegningerne indbyrdes og med P. L. Oxholms tegning er ikke påfaldende stor.

sandsten, samt tørmurskonstruktionen nu vanskelig at erkende. En del af denne er endvidere fornyet i 1913, hvor anlægget restaureredes. Som helhed må man imidlertid sige, at P.L. Oxholms beskrivelse af anlægget er ganske præcis, og forskellen på de forskellige tegninger er påfaldende lille (fig. 4).

Efter undersøgelsen indsendte P.L. Oxholm hovedparten af de fundne oldsager til Oldsagskommissionen (Nationalmuseet), hvor de også blev modtaget, samt i 1817 af C.J. Thomsen indført i samlingen under no 197. De er imidlertid senere blevet væk, hvad iøvrigt ikke er ualmindeligt for Nationalmuseets tidlige fund. Potteskårenes udseende kan således ikke bestemmes. De to stykker »ambra« er nogle ravperler, men heller ikke deres form eller datering kan afgøres. Derimod er vi bedre stillet med de to skafthulsøkser, som er tegnet i indberetningen (fig. 2). Det er to dobbeltæggede stridsøkser og hvis de ikke er helt forregnede kan den ene bestemmes som en økse af type A 1, den anden af type B 3 eller C 1. De tilhører henholdsvis begyndelsen og slutningen af jættestuetiden.⁴ I den sene jættestuetid er sandsynligvis også nedlagt de to kiler, af C.J. Thomsen bestemt som korte flintkiler. Sandsynligvis er der tale om to tyknakkede flintøkser.⁵ Jættestuen må således have været anvendt til gravlæggelser flere gange, bl.a. ved begyndelsen og slutningen af jættestuetiden.

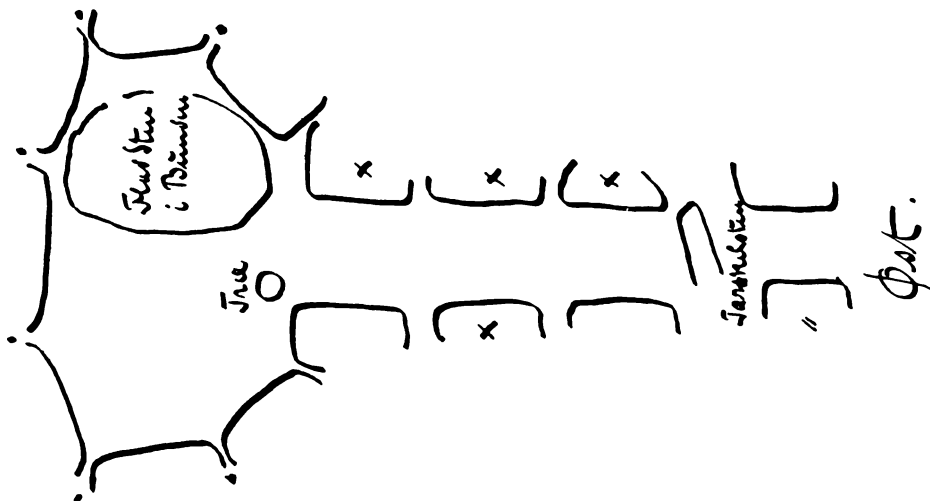

Fig. 4b. (se tekst side 86).

Det andet anlæg, som P.L. Oxholm beskriver, ligger kun lidt mod nord også i Sjælsø Lund. Det var ødelagt allerede i 1809, og i dag er der kun tomten tilbage. 4 randsten står og fylden er flintblandet. Sandsynligvis har også dette anlæg været en storstensgrav.

Det tredje anlæg er derimod endnu bevaret. Også det er en typisk jættestue, fra midten af 4. årtusind f.v.t. Højen er i dag ca. 15-16 m i diameter og ca. 1,5 m høj. Kammeret er N-S-orienteret, grundplanen er nærmest rektangulær, det er ca. 6 m langt, 1,5 m bredt og ca. 1 m højt, men målene er noget usikre. Der er i hvert fald 7 sidesten tilbage, men ca. 5 sidesten synes fjernet. Bevaret er imidlertid stadig de tre dæksten, ligesom der ses 6 sidesten af den Ø-V-orienterede gang, der udgår fra midten af kammerets østvæg. Den er nu ca. 3,5 m lang og ca. ½ m bred (fig. 5). Der kendes ikke fund fra denne jættestue og højens konstruktion kan ikke ses. En opbygning af store og små sten, som beskrevet af Oxholm i 1809, er ingenlunde udelukket.

Det fjerde anlæg, som nævnes i beretningen, er vanskeligere at tolke. Det skal have ligget mellem Hørsholm og Isterød, men er forsvundet i dag, og kunne heller ikke findes i 1884, da V. Boye fortidsminderegistrerede området. P.L. Oxholm opfattede det som et »tingsted« og muligvis er der også her tale om resterne af en storstensgrav fra bondestenalderen.

P.L. Oxholms beretning er hovedsagelig indskrænket til en beskrivelse af anlæggene og de fund, han gør ved undersøgelsen af jættestuen i Sjælsø Lund. I forbifarten gør han sig dog overvejelser om de oldtidsanlæg han beskriver. Det gælder særligt den udgravede jættestue, men også de to næste anlæg, som Oxholm opfatter som rejst over præster, ligesom den flade overside på en af dækstenene opfattes som et offerbord. I dag virker disse tolkninger kuriøse, men de bygger på

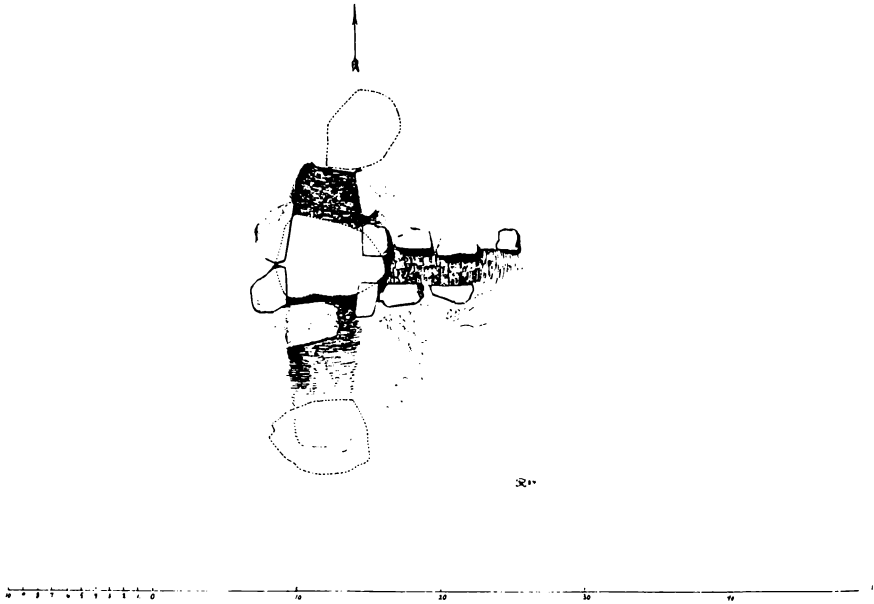

Fig. 5. E. Rondahls tegning, 1884, af jættestuen ved Sjælsø Lund.

samtidens viden om oldtidshøjene. Den var endda meget begrænset, og det var først gennem J.J.A. Worsaaes studier omkring 1850, det lykkedes at skabe en videnskabelig underbygget oversigt over oldtidshøjene.

Stenaldergravene ved Sjælsø.

De fleste af de storstensgrave, som beskrives i Oxholms indberetning, ligger på den nordlige skråning ned mod Sjælsø. Da anlæggene byggedes havde den et andet udseende end i dag, og man må regne med, at vådområderne dengang var betydeligt større, som de også var det på Oxholms tid; - før det store dræningsarbejde omkring århundredeskiftet (fig. 6).

De tre af P.L. Oxholm beskrevne storstensgrave er imidlertid ikke de eneste i området. Stadigvæk på nordsiden af søen, men længere mod vest, ligger den kendte »Stumpedyse«. Det er en rundhøj, ca. 18 m i diameter, godt én meter høj og omsat med randsten, hvoraf ca. 20 ses. Heri ligger en stordyse bestående af et trapezformet N-S-orienteret kammer samt en ca. 3,8 m lang NNV-SSØ-orienteret gang. Kammeret er ca. 1,7 m langt, næsten ligeså bredt og ca. 1,2 m højt. Det er sat af fem sidesten og i gangåbningen midt for sydsiden ligger en tærskelsten. Af gangens sidesten anes de fire (fig. 7). Der vides ikke om fund fra

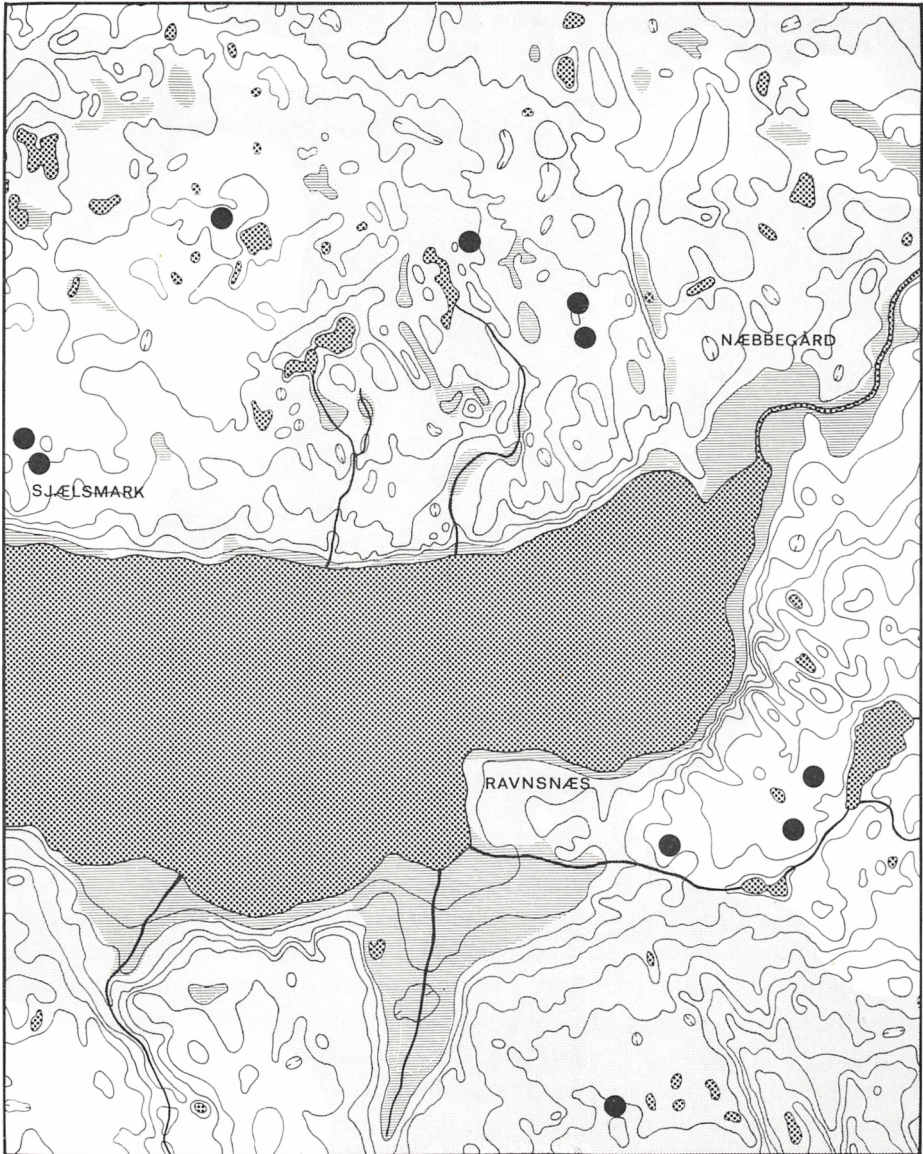

Fig. 6. Området ved Sjølsø, med stortstensgravene indlagt. Kortet er tegnet af geograf Kurt Christensen på grundlag af Videnskabernes Selskabs kort 1768 og gamle udskiftningskort. Det forsøger en rekonstruktion og fordelingen af søer, andre vadozoner samt skovene omkring år 1800.

anlægget, men det er sandsynligvis opført én eller et par generationer før de to jættestuer. Længere nede mod Sjølsø - kun lidt NV for Sjølsmark er i 1884 registreret to sløjfede stenkamre med store dæksten, liggende kun ca. 27 m fra hinanden. Sandsynligvis er det to dyssekamre.

Fig. 7. »Stumpedyse«, tegnet 1884 af E. Rondahl.

Også syd for Sjælsø har der tidligere ligget storstensgrave. Således er ved Ravnsnæs i 1862 sløjftet en jættestue med et ovalt, 4-5 m langt, N-S-orienteret gravkammer og en ca. 4 m lang og 1 m bred gang mod øst. Den lå i en jordhøj, som var omsat med randsten. I jættestuen skal være fundet et skiferhængesmykke fra dolktiden, syv hele eller fragmenterede flintøkser fra jættestue- eller enkeltgravstid, samt to grønstensøkser af den såkaldte Limhamn-type.⁶

Inde i selve Ravnsnæs er endvidere i 1800-tallet sløjftet en oldtidshøj, som skal have indesluttet et firkantet gravkammer med dæksten, hvori fandtes to skeletter. Også her kan der være tale om en storstensgrav fra bondestenalderen, men bestemmelsen er ikke sikker. Derimod er på den anden side af vejen mellem Birkerød og Hørsholm, inde i selve Høsterkøb, i 1800-tallet registreret en sløjftet langdyse, ca. 24 m lang og ca. 4 m bred. Heri skulle have ligget et stenkammer med gang mod vest og flere overliggere; det er næsten en jættestue eller en stordyse. Kun ca. 500 m nordøst for dette anlæg har ligeledes inde i Høsterkøb by ligget en langdyse. Den indesluttede et kammer, bestående af sten som var stillet i kreds og dækket af en overligger.⁷

I alt er således rundt om Sjælsø registreret 10 helt eller delvis sikre storstensgrave fra bondestenalderen. Kun de tre er bevaret i dag, og flere af anlæggene var

også mere eller mindre ødelagt på P.L. Oxholms tid. Det giver et godt indtryk af den voldsomme ødelæggelse, som vore oldtidshøje har været udsat for gennem tiden.⁸

Bygningen af de påviste storstensgrave kan kun i de færreste tilfælde dateres mere præcist end til tidsrummet ca. 3.700-3.200 f.v.t., eller slutningen af dyssetid og begyndelsen af jættestuetiden. De tre sikre jættestuer, henholdsvis i og udenfor Sjælsø Lund samt ved Ravnsnæs må imidlertid være opført ca. 3.200 f.v.t. og praktisk taget samtidigt (i MN Ib); derimod er »Stumpedyse« lidt tidligere. Jættestuerne på Sjælsøs nordside ligger kun små 500 m fra hinanden og alle anlæggene ligger på skråningerne ned mod Sjælsø. Denne må således i bondestenalderen have været et slags fælles resource- og kommunikationsområde, og man har sandsynligvis dengang fra søen kunne se alle tre jættestuer, og muligvis samtlige de storstensgrave, som dengang eksisterede. I hvert fald et vist fællesskab må derfor have eksisteret mellem de stenalderbønder som dengang boede ved Sjælsø, og det er ikke usandsynligt, at de slægter, der hver i sær gravlagde deres udvalgte i jættestuerne, har følt sig som dele af et større fællesskab, knyttet sammen af slægtskabsbånd og med forbindelse til hinanden, netop over Sjælsø.

NOTER

1. R. Tanderup og K. Ebbesen, Forhistoriens Historie. Wormianum 1979.
2. Indberetningen opbevares på Nationalmuseet, i topografisk arkiv. Translitterationen er foretaget af sognepræst i Randbøl, cand. theol. Ruth Tanderup. Som indledning til skriftet er tilføjet, at indberetningen omhandler »Bloustrød Sogn, Liunge Kron Borg Herred, Frederiksborg amt«.
3. I håndskriftet er her tilføjet: »ved nøyere Eftersyn findes denne omvæltede Steen er bleven flækket og Sporet af Kiilerne, hvormed det er gjort sees tydelig«.
4. K. Ebbesen, Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln, Kbh. 1975: 172 ff.
5. Oldsagerne er ved indføringen bestemt som en større og en mindre stenøkse med skafthul, et par korte flintkiler og en pilespids af flint tilligemed nogle stykker rav og skår af urne. Pilespidsen er ikke omtalt i fundberetningen, men kan dog godt høre til fundet.
6. Fundet (A 5441-44 og A 36.748-53) er indgået til Nationalmuseet i to omgange, henh. i 1884 og 1936, og det er ikke godtgjort at de stammer fra samme anlæg, eller at alle genstandene er deponeret som gravgaver i jættestuen. Det har således en meget lav kildeværdi og må generelt karakteriseres som usikkert. C.J. Becker har imidlertid udførligt behandlet fundet (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1939 s. 234 ff, sp. note 5), og de to Limhamn-økser er taget til indtægt for en meget sen datering af den yngre Ertebøllekultur. Er de to økser virkelig blevet placeret i jættestuen som gravgaver, må de ses i sammenhæng med den såkaldte grubekeramiske kultur, men hele fundet er som nævnt usikkert.
7. På kortet fig. 6 er indlagt Nationalmuseets sognebeskrivelsesnumre 52, 33, 32, 28, 27 og 29 i Bloustrød sogn og no 14, 15, 16 og 17 i Birkerød sogn. Muligvis har der været endnu flere megalitgrave omkring Sjælsø, men en indberetning fra landinspektør N. Lund, 1824, om oldtidsanlæg i Frederiksborg-Kronborg distrikt er for upræcis i sin lokalisering af anlæggene, til at kunne anvendes her.
8. se K. Ebbesen, Danmarks Oldtidsminder. En analyse af fortidsminderegistreringen. Fredningsstyrelsens Fortidsmindeforvaltning, rapport B 5, Kbh. 1982 (i tryk).

FORENINGSMEDDELELSER

Formandens beretning:

1981 var som bekendt jubilæumsåret for vores forening og det kom helt naturligt til at præge aktiviteterne det år, som det også er fremgået af referaterne i årbogen, der samtidig blev et smukt afsluttende kapitel for vore festligheder. Længe var den undervejs, men jeg håber at bogen blev vel modtaget af vore medlemmer og af de mange andre, som rent faktisk har købt den. Der er grund til ved denne generalforsamling at rette en særlig tak til Kenno Pedersen, fordi han på en så udmærket måde tilrettelagde billedkavalkaden gennem vort amt.

Mens vi er ved årbøger, skal her omtales et andet initiativ, som er taget af en anden forening. Frederiksborg Amts Biblioteksforening, der er amtskreds af Danmarks Biblioteksforening og blandt sine medlemmer har alle kommunerne i amtet, har bekostet indlæsning på lydbånd og distribution af vor årbog 1980. Lydårbogen er sendt til alle biblioteker i amtet som en gave fra biblioteksforeningen med henblik på udlån til blinde og synshandicappede. Vi håber, det vil være muligt i vor forenings eget regi at fortsætte med indlæsning og distribution af årbogen på lydbånd. Såvidt vides er det i øjeblikket kun Ribe amt og Frederiksborg amt, der har taget et sådant initiativ. Rent teknisk har man benyttet Helsingør kommunes bibliotekers lydstudie til indlæsningen, og man har kun skullet betale de rene teknikertimer, idet indlæseren ikke har beregnet sig honorar.

Årbogen for 1982 er i arbejde, den er sat og korrekturen læst og vi forventer, at den kan foreligge i slutningen af oktober. Af indholdet skal nævnes fhv. dommer Find Asmunds artikel om foreningshuset »Frem« i Snekkersten og en artikel om højskolerne i amtet, iøvrigt en specialopgave til HF-eksamen. Derudover er der beretninger om stenaldergrave ved Sjælsø, om kalkgravning i Terkelskov og om kirketyvens skæbne.

I 1976 henvendte Frederiksborg Amts Historiske Samfund sig til pensionister og andre op i årene og bad om beretninger fra deres liv i amtet. Vi havde stor succes med dette initiativ, og en del af disse interessante beretninger har vi allerede bragt i årbøgerne, og flere vil komme.

Men vi kunne godt tænke os, at der burde gøres noget andet og mere specielt ved enkelte områder, selv om vi naturligvis stadig med glæde vil modtage interessante livserindringer fra amtet. Det vi har i tankerne er at få beretninger, kortere eller længere, om emner som »Kloge koner og mænd« (om deres anseelse, virke, søgning, betaling, medikamenter o.s.v.) eller om »Da teknikken holdt sit indtog i hjemmet eller på arbejdspladsen«. Måske har nogen haft specielle

oplevelser i historiske situationer, som kunne give disse en ny belysning. Her kunne man tænke sig oplevelser og indtryk fra flyvningens og motorkørselens barndom eller fra anlæggelsen af baner og veje. Disse eksempler er kun vejledende, find selv på andre.

Eventuelle beretninger - meget gerne med billeder eller forslag hertil - kan sendes til skriftudvalget ved lektor H. Ring, Toftemosevej 23 A, 3100 Hornbæk, tlf. (02) 20 25 28.

Her skal også nævnes den indsamlingskampagne, der er i gang i Frederiksborg og Roskilde amter samt Storkøbenhavn for at få bevaret foreningsarkiver. Jeg skal her blot henlede opmærksomheden på den brochure, som fås på biblioteker, museer og naturligvis i de lokalhistoriske arkiver, hvortil det indsamlede materiale bliver bragt. Jeg skal tillade mig at citere nogle få ord fra den nævnte brochure.

Danmark er foreningernes land - der findes næppe en dansker, som ikke er medlem af en eller flere foreninger. Foreningslivet har fra midten af forrige århundrede udgjort en vigtig del af danskerens hverdag og af samfundslivet. Ved at studere foreningernes historie får vi kendskab til vores egen fortid og til samfundsudviklingen inden for de sidste 125 år.

Der findes mange slags foreninger. Man taler om idrætsforeninger, syge- og begravelseskasser, religiøse foreninger, politiske foreninger, fagforeninger, grundejerforeninger, afholdsforeninger, soldaterforeninger og mange, mange andre. De er alle af interesse!

Hvad er foreningsarkiver? Det er: forhandlingsprotokoller, regnskaber, breve, fotografier og genstande fra nuværende eller nedlagte foreninger.

Foreninger bliver fra tid til anden nedlagt, og foreningens papirer går tabt. Hermed forsvinder et værdifuldt stykke Danmarkshistorie. Derfor er det vigtigt at sørge for, at papirerne fra nedlagte foreninger bliver bevaret. Det er også vigtigt at sørge for, at papirerne fra de mange foreninger, der i dag trives i bedste velgående, ikke bliver smidt væk. Papirer fra helt nye foreninger skal også bevares - de bliver historie engang!

Måske har De vigtige papirer om foreninger liggende hjemme hos Dem selv? Sad en af Deres bedsteforældre i bestyrelsen for en forening? Har De hjemme bevaret foreningens papirer? Så beder vi Dem kontakte det nærmeste lokalhistoriske arkiv.

Turudvalget havde den 22. maj arrangeret en velbesøgt tur til Jægerspris slot og Dråby kirke. Det var en fornøjelse under Roar Skovmands kyndige ledelse at få forevist også de ellers utilgængelige lokaliteter.

Nogle kritiske bemærkninger fra min side på SLF's årsmøde sidste år er gentaget på vor forenings generalforsamling medførte senere, at den nu afgåede formand for Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger (SLF) Ole Warthoe-Hansen i det lille blad »Lokalhistorisk Journal« refererede til mit indlæg og mere end antydede, at vi i bestyrelsen for Frederiksborg Amts Historiske Samfund havde taget for let på det oplæg, som var udsendt i forbindelse med et seminar

afholdt i Odense i april 1981. Seminaret opfordrede til en form for nytænkning i de lokalhistoriske foreninger, herunder også de historiske samfund rundt om i landet, og jeg skal da i dag medgive Warthoe-Hansen så meget, at vi nok i første omgang har undladt at tage en diskussion i medlemskredsen om eventuelt at gå nye veje, at engagere os på anden måde end hidtil.

En anden udløber af andre kritiske bemærkninger fra min side sidste år blev en invitation fra de lokalhistoriske foreninger i Ballerup, Gundsø, Frederikssund, Herlev-Hjortespring, Ledøje-Smørum, Slangerup, Stenløse, Værløse og Ølstykke. Der er i den del af amtet tale om et tværkommunalt og tværamtsligt samarbejde mellem de lokalhistoriske foreninger. Jeg oplevede mødet i Smørumovre som en særdeles positiv indsats fra en række personer, som seriøst arbejder med en række relevante problemer og udveksler erfaringer og jeg benyttede lejligheden til at redegøre for mine motiver til at have fremført nogle kritiske bemærkninger, men gav samtidig udtryk for den tanke, som jeg før har berørt ved de årlige generalforsamlinger, nemlig et snævrere samarbejde mellem de lokalhistoriske foreninger, arkiver og det historiske samfund.

Vi har for nylig i bestyrelsen gendrøftet disse spørgsmål og der vil på et eller andet tidspunkt fra os blive taget initiativ til i første omgang en snak mellem repræsentanter for bestyrelsen for de lokalhistoriske foreninger og arkiverne for at finde veje frem til nye former for samarbejde - idet det skal understreges, at vi jo ikke står i et kaos eller et brud, men snarere en situation, hvor der er behov for at revidere og forny et samarbejde også og måske i særdeleshed af hensyn til den publikations- og mødevirksomhed, som er af væsentlig betydning for os alle.

For nogle år siden bragte vor årbog en fortegnelse over de lokalhistoriske foreninger i amtet, en sådan kunne nok finde plads igen, eventuelt suppleret med en ganske kort beretning om den enkelte forenings virksomhed. En anden idé er at kunne bringe en bibliografi om årets udkomne litteratur om amtet og dermed fortsætte det arbejde, der er nedlagt i forberedelsen af den lokalhistoriske bibliografi for Frederiksborg amt.

Den lokalhistoriske bibliografi skulle snart være parat til at gå i trykken. Der henstår en forhandling med Bibliotekscentralen, som i givet fald kan være den instans, der påtager sig trykning og udgivelse og derved fritager centralbiblioteket for en række problemer med pr-arbejde og salg og momsregistrering etc. Bibliografien kan ved 3-spaltet trykning måske holdes indenfor rammen af 1 bind med ca. 9-10.000 registreringer. Efteråret vil afklare en række af spørgsmålene, herunder også hvorvidt det vil blive nødvendigt at søge bank, sparekasse og eventuelle fonds om midler.

Vor medlemskreds er desværre en smule for nedadgående. Vi har for tiden ca. 730 medlemmer. Når man tager i betragtning, at vi dækker et amt med 330.000 indbyggere, at interessen for det lokalhistoriske er i vækst, kunne man godt ønske sig en større tilgang, men vi skal formentlig fra bestyrelsens side være lidt mere aktive og udover vore hidtidige aktiviteter med årbogen som det centrale og vore

iøvrigt velbesøgte ture også satse på een eller anden form for mødevirksomhed i løbet af en sæson.

Der skal dog her ved generalforsamlingen lyde en tak til den trofaste medlemskreds, der stadig er rygraden i foreningens virke, en tak til offentlige instanser fra Kulturministerium via amtsråd til de kommuner, der yder os støtte og endelig til de banker, sparekasser og fonds, som imødekommer vore årlige ansøgninger.

Til slut en tak til mine kolleger i bestyrelsen for samarbejdet i det forløbne år.

Regnskabet står side 98-99.

BESTYRELSEN

Formand: Overbibliotekar Erik Buch Vestergaard, Hovedbiblioteket Marienlyst allé, 3000 Helsingør, tlf. (02) 21 73 00; privat Kongevej 54, 3000 Helsingør, tlf. (02) 21 46 04.

Sekretær: Landsretssagfører Aase Gedde, tlf. (01) 12 08 18, privat Hostrupsvej 9, 3400 Hillerød, tlf. (02) 26 27 63.

Kasserer: Sparekassedirektør S. Riis-Vestergaard, Sparekassen SDS, Prøvestenen 4, 3000 Helsingør, tlf. (02) 22 44 66.

Museumsdirektør dr. phil. Povl Eller, Frederiksborg Slot, 3400 Hillerød, tlf. (02) 26 04 39.

Skriftudvalget: Lektor H. Ring, Toftemosevej 23a, 3100 Hornbæk, tlf. (02) 20 25 28.

Dr. phil. Henning Henningsen, Flynderborgvej 7, 3000 Helsingør, tlf. (02) 21 21 50.

Museumsinspektør Kenno Pedersen, Helsingør Bymuseum, Hestemøllestræde 1, 3000 Helsingør, tlf. (02) 21 00 98 og (02) 21 12 15 (privat).

Auditør, Torben Topsøe-Jensen, Sophienbergvej 14, 2960 Rungsted K., tlf. (02) 86 38 25.

Turudvalg: Forstkandidat H. C. Jarløv, Fuglsangvej 44, 2830 Virum, tlf. (02) 85 02 11.

Lektor P. Chr. Nielsen, Folehavevej 21, 2970 Hørsholm, tlf. (02) 86 10 49.

Arkivleder Anna Esbech, Ryttervænget 56, 3650 Ølstykke, tlf. (02) 17 83 49.

Indmeldelser sker til sekretæren.

Henvendelser vedrørende stof til årbogen til H. Ring.

SALG AF SAMFUNDETS BØGER

De sidste 3 årgange fås

hos fru Inger Nielsen, Folehavevej 21, 2970 Hørsholm,
telefon (02) 86 10 49.

Tidligere årgange

hos antikvarboghandler Aa. Arendrup, Frederiksborg Antikvariat,
Æblehaven 10, 3400 Hillerød, telefon (02) 26 07 58.

REGNSKAB

DRIFTSREGNSKAB FOR PERIODEN 1/4 1981 TIL 31/3 1982

<i>Indtægter:</i>	1982	(1981)
Medlemskontingenter	38.740,00	36.034,00
<i>Tilskud:</i>		
Kulturministeriet	4.900,00	4.400,00
Kommuner	11.400,00	8.850,00
Frederiksborg Amt	7.250,00	6.000,00
Sparekasser	7.500,00	3.000,00
Carl Julius Petersens Hjælpefond	5.000,00	5.000,00
Jubilæumsgaver	1.000,00	
Salg af årbøger	28.526,50	9.418,46
Renter	7.270,72	7.309,58
Årets underskud	25.818,80	
	<u>137.406,02</u>	<u>80.012,04</u>

Udgifter:

Udsendelse af årbog:

Honorar	kr. 7.688,78	5.932,88
Trykning	kr. 112.932,16	47.695,21
Forsendelse	<u>kr. 4.755,40</u>	3.732,10
Møder og foredrag	5.605,70	668,00
Opkrævning af kontingenter	2.497,57	2.605,85
Kontorartikler m.v.	2.246,26	2.743,98
Kontingent Lokalhistorisk Fællesforening ...	1.412,00	1.594,60
Gaver	268,15	661,45
Årets overskud		<u>14.377,97</u>
	<u>137.406,02</u>	<u>80.012,04</u>

STATUS PR. 31/3 1982

Aktiver:

Kassebeholdning	420,59	14.894,67
Sparekassebeholdning	49.163,61	59.516,06
Girobeholdning	327,56	4.865,38
Tilgodehavende moms	<u>5.883,48</u>	<u>2.337,93</u>
	<u>55.795,24</u>	<u>81.614,04</u>

Passiver:

Egenkapital:

pr. 1/4 1981	kr. 81.614,04	
÷ årets underskud	<u>kr. 25.818,80</u>	
	<u>55.795,24</u>	<u>81.614,04</u>
	<u>55.795,24</u>	<u>81.614,04</u>

Helsingør, den 1/8 1982, S. Riis-Vestergaard

Foranstående driftsregnskab og status har vi gennemgået og fundet i overensstemmelse med forenigens bogføring. Beholdningernes tilstedeværelse har vi konstateret.

Morten H. Gad

J. Dige

LOVE FOR FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

Vedtaget på generalforsamlingerne 20. februar 1967 og 17. maj 1968

1. Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at fremdrage den stedlige historie og værne om de synlige fortidsminder, der findes i amtet.
2. Formålet søges hovedsagelig nået dels ved udgivelsen af en årbog eller andre bøger, hvori emner af den lokale historie behandles på en let læselig måde, dels ved at tilskynde til og mulig fremhjelpe udgivelsen af større bearbejdelser af historiske emner, der særlig vedrører amtet, samt ved afholdelse af møder og udflugter.
3. Medlemskontingentet fastsættes af generalforsamlingen. Medlemmerne modtager gratis samfundets årbog.
4. Samfundets bestyrelse består af mindst 7 medlemmer, der vælges af generalforsamlingen. Bestyrelsen kontinuerer sig selv. Generalforsamlingen vælger tillige 2 revisorer.
5. Til varetagelse af stedlige opgaver kan bestyrelsen vælge et eller flere medlemmer, der er villige til at virke for samfundets interesser, til repræsentanter for dette.
6. På den årlige, ordinære generalforsamling aflægger bestyrelsen beretning og forelægger det reviderede regnskab til godkendelse. Regnskabsåret er fra 1. april til 31. marts.
7. Generalforsamling indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, indgives til bestyrelsen mindst 8 dage forinden.
8. En ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund dertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom. Den afholdes efter bestyrelsens bestemmelse.
9. Beslutning om samfundets opløsning og om anvendelse af samfundets midler kan træffes på en generalforsamling med to trediedeles majoritet, hvor mindst en trediedel af medlemmerne har givet møde.
10. Ændringer i lovene skal, for at være gyldige, vedtages på to generalforsamlinger, hvoraf den ene skal være ordinær.

STIKORDSREGISTER

- Ahlefeldt K. W., amtmand 46
Albrechtsen A., højskoleforst. 24
Andersen Chr., fisker i Snek. 60
– H. fra Hillerød 73
– Jens Jacob, fisker i Snek. 60
– Vald., tømrer 68
– Verner Max, tømrer 68
Arbejderhøjskolen i Esbjerg 20
Arctander, amtmand 36, 40
Arresødal 13
Askov Højskole 24
Asmund Berit, lektor 51
– Carl Sofus, lektor 51ff, 59
– Find, dommer 51ff
Assersson Peternille Andreasdotter 49
- Barbré Kaj 68
Basse E., muremester i Snek. 58, 61
Begstrup Frederik, ing. højskoleforst. 26
– Holger, højskoleforst. 24ff, 57
Bentsen Anders, bygmester 25
Berg Maren, fru 25
Bertelsen, præst i Snostrup 18
Bojsen Peter, højskolelærer 8-9
Borregaard Gregers, møller 41, 42
Borupgård 51ff
Boye V. 87
Bruhn, fangevogter i Haderslev 47
Brun, jægermester 71
Bryndum, skovfoged 44
Brøndsted Holger, højskoleforst. 28
Bülow Otto, kunstner 67
- Callesen Niels Holger, cand. phil. 10
Cambridge, Trinity College 11
Christensen, fabrikant i Snek. 52
– Kurt, geograf 89
– Vagn, højskolelærer 75
Christian VI, da. konge 35
– VIII, da. konge 10, 12
Christiansborg slot 40, 41
Christiansen C. P. O., højskoleforst. 27
Christiansfeld 47
Christoffersen Jens, kurvemager 75
Classen J. Fr., generalmajor 10, 13
- Classenske Agerbrugsskole, Den 10
– Fideicommis, Det 10, 13ff
– Højskole, Den 13-16
Clausen Poul Erik, civ.ing. 68
– P., overførster 36
Cornelius Peter, kammersanger 58, 65
Cour Jørgen Carl la, løjtnant 14
Czernikow, general 47
- Dansk Samfund, forening 12
Dilettantforeninger 61, 68
- Ebbesen Klaus, lektor 77ff
Egebæksvang 52
– kirke i Esp. 53, 54, 61
Eggert Niels, højskolelærer 26
Elkjær G. V., viceskoleinsp. 71ff
Engberg Poul, højskoleforst. 29
Ensted kro 47
Eriksen Fritz, malermester 61
– Vagn 67, 68
Espergærde 52, 53
Estrups regering 21
- Falkenstjerne F. F., højskoleforst. 18
Faxekalk 37
Fiskerforening, Snek.-Skotterup 59
Flor Chr., højskoleforst. 13
Flynderupgård 52
Fog-Petersen Johannes, højskoleforst. 28
Forchhammer, prof. 43
Frederik VI, da. konge 41, 47
– VII, da. konge 16
Frederiksborg Amtsavis 14ff
Frederiksborg Højskole 24ff, 53, 57
Frederiksen, fru (Monrads datter) 56, 66
– Jens, møllersvend 43
Freerslev Højskole 16ff
Frem, forening 51ff
Freuchen Peter, forfatter 68
Fuglberg, politibetjent 48

Gadevang 36
Gammelgaard Jørgen, højskoleforst. 29
Ganløse 35
Glückstadt 46, 47, 48
Gottorp 48
Grundlovgivende Rigsforsamling, Den 13
Grundtvig N. F. S. 7ff, 11ff
Grundtvigs Højskole 27
Grønborg Andreas 66
Grønholt 51, 59, 71
Guldlistefabrik 52
Gymnastik 71ff

Haderslev 45, 47
Hagemann G. A., geheimeråd 52ff, 60
– Mathilde (f. Bruun) 54, 60, 62
Halvorsen Erik, højskoleforst. 29
Hamborg 48
Hansen C. F., arkitekt 41
– Ejler Lysholm 68
– Emilie («Moster») 56, 57, 58, 64, 65, 70
– Georg, fisker i Snek. 61
– H., baneformand i Snek. 54
– Hans, gymnastiklærer 26
– Hans, møller 43
– Marie, højskolelærer 18
– Louis, fisker i Snek. 54
– Søren, lærer i Slingerup 75
– Vilhelm, fisker i Snek. 54ff
Hansen-Kragenæs, anlægsgartner i Snek. 54ff
Harald Blåtand, da. konge 78
Hass P., lærer 16
Hasselbalch Antonie 60ff
– K. A., dr. med. 60ff
Hauge S. M., præst i Esp. 61
Hedegaard J. R., kunstmaler 26
Heise »Ville«, fru 52
Hellesten Fr., maskinmester 61
Helsingør højere Almenskole 51
Herrnbrødt Helene 40, 41
Hestetangs mølle 35ff
Hillerød 24ff, 31
Hjørlande Højskole 19ff
Hoffmann Johan Hendrik 43
Holm Poul, højskoleforst. 24
Hornbeck, hofbygmester 42
Høstrup Astrid 67
– Chr., præst og digter 16ff, 24, 60
– Elisa 25
– Helge, højskoleforst. 25
Høgsbro Sofus, højskoleforst. 13
Højskoler 7ff, 71-72
Hørsholm 81, 85, 87, 90
Høsterkøb 90

Indre-Mission 49, 53, 55
Ingemann B. S., digter 12
Internationale Højskole, Den 29-30
Iste(d)rød 85, 87

Jacobsen Ketty og Helge 69
Jakobsen Otto, højskoleforst. 16-17
Jensen Vald., anlægsgartner 61, 64, 68
Jeron, gartner 68
Joachimsen Georg, ing. 29
Johannessen John, viktualiehandler 61
Johansen Harry, fisker i Snek. 54
Johnstrup J. F., prof. 44
Jonstrup i Tikøb sogn 49
Jørgensen J., højskoleforst. 23-24

Kalkgravning 35ff
Kaper, borgmester i Kbh. 64
Kirkeran 45ff
Kjerulf, frk. 63
Kristensen Vilhelm 73
Krogerup Højskole 32
Krogh V., overforstmester 44
Kronborg 48ff
Kynde, landinsp. 38
Kystbanen 52
Købmandshvile Højskole 27ff

Ladefoged C. F., insp., M. F. 75
Landliggere 52-53
Landskabslove 46
Larsen Ebba, frk. 69
– Frits, højskoleforst. 31
– Jens, smed 49
– Vilhelm, højskoleforst. 14
– Vilhelm, portør 45ff, 70
Lauesen Rasmus, gdr. 47
Lejre 73
Levetzow H. V., amtmand 35ff
Lindencrone Cai Hegermann 29
Lingsk gymnastik 21, 72
Lindstow V., overforstmester 36, 38, 40
LO-Skolen 32
Lund, højskoleforst. 16
– H. C., skovrider 40ff
Luthersk Missionsforenings Højskole 30ff
Lyngby Landbrugsskole 14
Lynge 35
Løvenskjold, baron oberst 71, 73
– , overførster 43, 44

Madvig J. N., prof., minister 13
Manniche Peter, højskoleforst. 29, 66
Mariakirke i Helsingør 49
Monrad D. G., minister 56
Mortensen Kristian, bestyrer 75
– Peter, gdr. i Rørtang 53
Møller, danselærerinde i Helsingør 60
– Bartholdy V., præst i Esp. 64

Neiendam Michael, dr. theol. 61, 64
Nelle Hegn 81ff
Nielsen Jacob, møllefæster 35ff
– Leif, faglærer 7ff
– N. J., gartner 25
Nielsen-Kaas, tømremester 54ff
Niemeyer, organist i Haderslev 46
Norup, frk. 63
Nyrup Hegn 51
Næbbegård 85
Næbbe Hegn 85
Næsgaard Skole 9-10
Nørgaard Fr., højskolelærer 26

Oldsagskommissionen 78ff
Olsen Carl, muremester 54
– Christian, fisker i Snek. 60
Olufsen O. Chr., prof. m.m. 10
Oxholm P. L., godsejer 78ff

Parkov, oberst 75
Paulsen, overfører 42
Petersen, provst i Tikøb 61
– Charlotte Amalie, tjenestepige 47
– Johs., lærer i Snek. 53, 54
– Lars, gdr. Rørtang 53
– Louis, papirgrosserer 27ff
– Ludi, fru 28
Plejelt 45, 49
Pontoppidan Erik, prof. 77
– Henrik, forfatter 19ff
– Morten, højskoleforst. 17ff, 25, 53
Poulsen Vimtrup J., højskoleforst. 17ff
Puggaard, slagtermester i Helsingør 66

Rasmussen, stadstjener i Haderslev 48
– Frederik, fisker i Skotterup 58
– Sofie, fru 58-59
Ravnsnæs 90
Recke, landinsp. 36-37
Reventlow Chr. D. Fr., godsejer 35
Rigsen M. M., højskoleforst. 14ff
Rode Annette, fru 52
– Johanne (gift Asmund) 51
– Ludvig, læge 51

Rondahl E. 86, 88, 90
Rosenberg G. 86
Rotwitt, højskoleforst. 9
Rødding Folkehøjskole 13
Rørtang 51, 53

Saitham 48
Saltholmkalk 37
Saxtorph Vilh., højskoleleder 28
Schou, vandværksbestyrer 60
Schrøder Ludvig, højskoleforst. 25
Schulin, greve, amtmænd 71, 73
Silkeborg 16
Simonsen Carl E., redaktør 63
Siphyl Detlef Friedrich, smed 48
Sjælsø 78ff
– Lund 85, 87
Sjælsmark 90
Skibby Højskole 16
Skotterup 51
Skytte- og gymnastikforeninger 71ff
Slaverne på Kronborg 48ff
Snekkersten 51ff
Snekkersten-Skotterup Sangforening 59
Solihoop, frk. 66
Sommer, justitsråd 48
Sorø Akademi 12
Stationsvej i Snek. 51, 52, 54, 58
Stenaldgrave 77ff
Stenderup, stationsforst. 54ff, 61
Strandvejen 52, 56
Stricker-Nielsen Bjarne, prokurist 68
Strodel, fabrikant 52
Stumpedysse 88ff
Sundbo J. P., journalist, højskolelærer 20-21
Sundbylille 10
– højere Bøndeskole 10
Sundstrøm, købm. i Hillerød 75
Svendsen Niels, borgmester i Haderslev 46

Terkelskov 35ff
Tettenborn Fr. von, general 47
Thodberg J. B., højskoleforst. 16
Thomsen C. J., arkæolog 86
– (egl. Thomassen) Jens, fisker i Snek. 53ff, 60
– Jens, skovfoged 42, 44
Thueslev H., direktør 35ff
Tidemand O. W., præst i Kregme 13
Tidens Højskole 32
Tikøb 45, 49, 51, 52
Tokkekøb 36
Trearskrigen 10
Tyveri 45ff

Uggeløse 35
Uhrskov Anders, højskolelærer 20
Uldum Højskole 8
Ulstrup Nicolaj, fabrikant 35ff
Urup Søren, forvalter 66
Usserød Højskole 16

Vingsted 74
Vonsild 48
Vor Frue Kirke i Haderslev 45
– Frue Kirke i København 41
Vosbein, redaktør i Hillerød 10

Wildenradt, kaptajn 71
Willerup Alfred, købmd. i Hillerød 73
– F. C., købmd. i Hillerød 73
– Ludvig 73

Willumsen Gorm, fisker i Sneek. 54
– Gunnar, fisker i Sneek. 60
Wilsbech Henrich W., hørkræmmer 36
Witzon 48
Wolffenberg Mathias Detlef, urmager 45ff
– Sophia 46
Worm Ole, læge 77
Worsaae J. J. A., arkæolog 78, 88

Østergaard, købmand 71

Åbenra 47
Aaen Per 67
Aakjær Jeppe, forfatter 23
Aarsbøg H. P., præst i Hjørnlunde 19